

T.C.

SINOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

KIPÇAK GÖÇLERİ

HAZIRLAYAN

FATMA KAÇAR MANAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIPÇAK GÖÇLERİ

FATMA KAÇAR MANAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

“Her Hakkı Saklıdır”

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KIPÇAK GÖÇLERİ

FATMA KAÇAR MANAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Zekiye TUNÇ

SİNOP-2019

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Kıpçak Göçleri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/ kâğıt ve elektronik kopyalarının Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Sinop Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun üç (3) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/01/2019

Fatma KAÇAR MANAY

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Fatma KAÇAR MANAY tarafından hazırlanan “**Kıpçak Göçleri**” başlıklı bu çalışma, **15.01.2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan [Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU]

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

Üye [Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN]

Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

Üye [Dr. Öğr. Üyesi Zekiye TUNÇ]

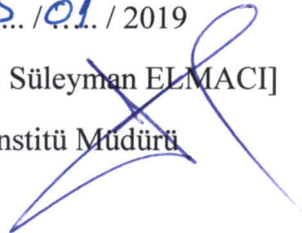
Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

15.01. / 2019

[Prof. Dr. Süleyman ELMACI]

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**KIPÇAKLARIN ANAYURDU VE ASYA'DA YAYILMALARI**

1.1. İLK ANAYURT.....	15
1.1.1. Anayurttan İlk Göçler.....	22
1.1.2. Asya'dan Göçün Sebepleri.....	26
1.2. ASYA'DA KIPÇAK YAYILMALARI	30
1.2.1. Harezmi Bölgesi'nde ve Harzemşâhlar Devleti'nde Kıpçaklar	30
1.2.2. Hindistan'da Kıpçak İzleri	34
1.2.2.1. Şemsiye Hanedanlığı.....	35
1.2.2.2. Balaban Hanedanlığı	37
1.2.3. Günümüzde Asya'daki Kıpçaklar	40

İKİNCİ BÖLÜM**KARADENİZ'İN KUZEYİ'NE VE KAFKASYA'YA KIPÇAK GÖÇLERİ**

2.1. RUS BÖLGESİ'NE KIPÇAK GÖÇÜ VE GÖÇ SONUCU YAŞANILAN SİYASİ FAALİYETLER	43
2.2. MOĞOLLARIN KIPÇAK GÖÇÜNE ETKİSİ	48
2.2.1. Altın Orda Devleti İçinde Kıpçaklar Ve Hanlıklar Dönemi	51
2.2.1.1. Kazan Hanlığı	53
2.2.1.2. Kâsım Hanlığı	54
2.2.1.3. Kırım Hanlığı	55
2.2.1.4. Astrahan Hanlığı.....	56

2.2.1.5. Nogay Hanlığı.....	57
2.2.1.6. Sibir Hanlığı.....	58
2.3. KAFKASYA'YA KIPÇAK GÖÇÜ.....	58
2.3.1. Kafkasya ve Kıpçaklar.....	58
2.3.2. Kıpçakların Güney Kafkasya'da İlk İzleri.....	61
2.3.3. Kıpçakların Gürcistan'a Davet Edilmesi ve Göçleri	62
2.3.4. Azerbaycan'da Kıpçaklar ve İl-Deniz Atabekliği	66
2.3.5. Kıpçak - Ermeni İlişkileri	69
2.4. GÜNÜMÜZDE KARADENİZ'İN KUZEYİNDE VE KAFKASLARDA KIPÇAKLAR	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKANLARA KIPÇAK GÖÇÜ

3.1. KIPÇAKLARIN BALKANLARA GELİŞİ VE PEÇENEKLERLE İLİŞKİLERİ	73
3.2. MACARİSTAN'A KIPÇAK GÖÇÜ.....	75
3.3. KIPÇAKLARIN ROMANYA ÜLKESİNDEKİ FAALİYETLERİ	81
3.4. KIPÇAK GÖÇLERİNİN II. BULGAR DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA VE SİYASİ YAPISINDA ETKİSİ	84
3.5. GÜNÜMÜZDE BALKAN TOPRAKLARINDA KIPÇAKLAR	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'YA KIPÇAK GÖÇÜ

4.1. ORTADOĞU'DA KIPÇAK VARLIĞI	92
4.2. MEMLÛK DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA TÜRK-KIPÇAK ROLÜ	95
4.3. MEMLÛK DEVLETİ'NDE KIPÇAK KÖKENLİ KÖLE SULTANLAR...	98
4.3.1. Seyfeddin Kutuz El-Melik El-Muzaffer	99
4.3.2. Baybars El-Bundukdari	101
4.3.3. Seyfeddin Kalavun	105
4.4. GÜNÜMÜZDE ORTADOĞU'DA KIPÇAKLAR	109

BEŞİNCİ BÖLÜM**ANADOLU'YA KIPÇAK GÖÇÜ**

5.1. BALKANLAR YOLUYLA ANADOLU'YA GELEN KIPÇAKLAR	110
5.2. KAFKASYA ÜZERİNDEN ANADOLU'YA GELEN KIPÇAKLAR	113
5.2.1. Karadeniz'de Ortodoks Kıpçak Atabek Hükümeti (1268-1578).....	116
5.3. ANADOLU'DA KIPÇAK VARLIĞININ İZLERİ	119
5.3.1. Dede Korkut Destanlarına Göre Anadolu'da Kıpçak Varlığı.....	126
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	133
EKLER.....	173
ÖZGEÇMİŞ.....	179

ÖZET

Kıpçaklar, olumsuz yaşam şartları ve komşu kavimlerin baskıları sonucu Altayların eteklerindeki anayurtlarından Asya'ya yayıldıktan sonra Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara göçlerini yaparak, buraları yurt tutmuşlardır. Bu coğrafyada iki yüz yılı aşkın bir süre hüküm süren Kıpçaklar, bölgenin Deşt-i Kıpçak adıyla tanınmasında etkili olmuşlardır.

Göçebe Kıpçak kavimleri, Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarından Rus Knezliklerinin faaliyetleri ve Moğol istilalarının etkileri sonucunda farklı bölgelere yayılmak zorunda kalmışlardır. Kafkasya'ya giden Kıpçaklar Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleriyle temas etmiş ve buralarda kendilerinden izler bırakmışlardır. Balkanlar yönüne göç eden Kıpçak grupları Macaristan Romanya ve Bulgaristan ülkelerinde, önemli faaliyetler göstermişlerdir. Ortadoğu'da Memlûk Devleti'ni kurarak İslam dünyasına hizmet eden Kıpçaklar, Güney Asya'da da Delhi Sultanlığı'nı yönetmeye muvaffak olmuşlardır. Kıpçakların Anadolu topraklarına gelişleri itibariyle bölge hızlı bir şekilde Türkleşme sürecine girmiştir.

Kıpçaklar gittikleri bölgelerde kendilerine özgü tarzlarıyla komşu ülke ya da kavimlerce kabul edilip benimsenmişlerdir. Onlar savaşçı özellikleri bakımından yakın devletlerin ordularında asker olarak ve hızlı teşkilatlanma açısından devlet işlerinde önemli mevkilerde görevlendirilmişlerdir. Kıpçaklar göç ettikleri coğrafyalarda ve orada yaşayan halklar içerisinde günümüze kadar izler bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak, Anadolu, Kafkasya, Orta Doğu, Balkan.

ABSTRACT

As a result of the unfavorable living conditions and the pressures of neighboring tribes, Kipchaks made their first migrations to the north of the Black Sea and held in these lands after they spread from their homeland in the foothills of the Altai to Asia. Kipchaks, who reigned more than two hundred years in this geography, have been influential in the recognition of the region by the name of Desht-i Qipchaq

The nomadic Kipchak tribes had to spread to different regions as a result of the activities of the Russian Knezliks and the effects of the Mongol invasions from their homeland in the Black Sea. The Kipchaks, who went to the Caucasus, came into contact with the states of Georgia, Azerbaijan and Armenia and left their remains there. Kipchak groups, who migrated to the Balkans, showed significant activities in Hungary, Romania and Bulgaria. Kipchaks, who served the Islamic world by establishing the Mamluk State in the Middle East, were able to manage the Delhi Sultanate in South Asia. Due to the arrival of the Kipchaks into the Anatolian territory, the region quickly entered the Turkishization process.

Kipchaks have been accepted and adopted by neighboring countries or tribes with their unique styles. In terms of their warrior characteristics, they were assigned as soldiers in the armies of the states close to them and in important positions in state affairs in terms of rapid organization. Kipchaks have left remains in their migration geographies and the peoples living there.

Key Words: Kipchak, Anatolian, Caucasia, Middle East, Balkan

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AVİD	: Avrasya İncelemeleri Dergisi
çev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Dergisi
ed.	: Editör
EÜSBED	: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
haz.	: Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
TEAD	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarih boyunca sürekli devinim halinde olan göçebe Türk boyları arasında Kıpçakların yeri özeldir. Onlar Altay Dağı eteklerinden batıya doğru yayılırken temas ettiği kavimler ve topluluklarca, kendilerine has özellikleriyle kabul görülüp benimsenmişlerdir. Gittikleri sahalarda dinç ve her daim askerlik hizmetine hazır olan Kıpçaklar, yabancı oldukları coğrafyalarda devlet ve hanlıklar oluşturup kendilerinden farklı halkları yönetmeye muvaffak olan, özel bir kavim olma statüsüne erişmişlerdir. Ayrıca Kıpçakların göç ettikleri yerlerde daha önce varlık gösteren Türk kökenli kavimler gibi derin izler bırakıp, Türk kültürü ve medeniyetinin yayılarak çoğalmasına katkı sağlamışlardır.

Kıpçak kavimleri, bozkır kültürünün getirmiş olduğu yaşam şartları dolayısıyla savaşçı özellikleri, özgürlüklerine düşkün ve gerektiğinde hızla teşkilatlanabilen bir kavim olmasının yanı sıra sürekli bir göç hareketi içerisindeydiler. Bundan dolayıdır ki Kıpçakların göçlerini ve yayıldığı coğrafyalara etkilerini çalışmaya değer bulduk. “Kıpçak Göçleri” konulu tezimiz beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Kıpçakların anayurdunu tespit edip, Asya’da yayıldıkları sahaları inceledik. İkinci bölüm de Karadeniz’in kuzeyine ve Kafkasya’ya göç eden Kıpçak gruplarına yer verdik. Üçüncü bölümde Balkanlar tarafına göç ederek oradaki topluluklar içindeki faaliyetlerini araştırdık. Dördüncü bölümde Ortadoğu’ya köle olarak göç eden Kıpçakların Memlûk Devleti’ni nasıl oluşturdukları ve yönettikleri konusuna değindik. Beşinci ve son bölümde ise Anadolu’ya gelen Kıpçakların varlıkları ve günümüze değin bıraktıkları izlerini çalışmamızda sunduk.

Bu çalışmaya katkılarıyla yön veren Sayın Hocam Zekiye TUNÇ'a şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca manevî anlamda her daim desteklerini hissettiğim Aileme teşekkür ederim.

Fatma KAÇAR MANAY

Sinop - 2019

GİRİŞ

A. KIPÇAK ADI VE KÖKENİNE DAİR

Kıpçaklara farklı halklar tarafından çeşitli adlar verildiği görülmüştür. Ruslar vakayinâmelerinde “Polovets Polovtsi Palawtz”, Bizanslılar ve Latinler “Kumanos, Kumanon, Cumanus, Komani”¹, Almanlar “Falben, Falbe, Falones², Valani, Valwen Pallidi”³, Fransızlar da “Koman, Lehler, Planci”, Çeklerce “Plawci” diğer Batılı milletler⁴ ve Ermeniler “Khipchakhs⁵, Khartes, Harteş”, Gürcülerce “Kivcak”, Macarlar “Kun, Paloç”⁶, Çinliler ise “K’inch’a, Kinçak”⁷, Moğol dilinde “Kibcag”, Müslüman kaynaklarında da “Kıpçak, Kıpşak, Hıfçak” olarak kaydedilmişlerdir⁸.

Kıpçak\Kuman kavim adının tüm bu farklı söylenişleri Rusça, Almanca, Ermenice ve Bizans dillerinde, “*beyazımsı sarı, sarımtırak, sarı, açık sarı saman renginde, saçı sarı, sarışın*” gibi anlamlar ifade eder. Bu dillerin, Kıpçakları fiziksel görünümü ile adlandırmış oldukları, ayrıca bu kavmin sarışın yani sarı-kırmızı saçlı ve beyaz tenli olduklarını ifade ettikleri görülüyor⁹. Türkçede “ak” eki aitlik ekidir ayrıca “beyaz” anlamı da gelmekte olup “Kıpç-ak” adındaki –ak, Kıpçakların dış görünüşü ile ilgili olduğu düşünülebilir¹⁰. Gerçekten de Kıpçaklar tarihe sarışın Türkler olarak geçmektedirler.

Kıpçakların kökenini tayin etmek oldukça zordur. Bu konuda ilk araştırmayı yapan Marquart onların Moğol kökenli “Kun” kabilesinden olduğunu savunmuştur. Ancak bu tez tarihçiler arasında kabul görmemiştir. Kıpçakların çehre ve beden yapıları

¹ Mualla Uydu Yücel, “Balkanlarda Peçenekler Uzlar ve Kumanlar”, *Balkanlar El Kitabı I*, (dr. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 203; Hûdudü-Âlem, *The Regions of the World*, (çev. Vladimir Minorsky), Londra 1937, s. 315-316.

² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 159.

³ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (ed. Peter Jackson, David Morgan), (çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, 2010, s. 118.

⁴ Ahmet Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, (5. Baskı), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 293.

⁵ M. Ed Dulaurier, “Ermeni Müverrihine Göre Moğollar: Vartan'ın umumî tarihinden müstahreç”, *Türkiyat Mecmuası*, (5), 2010, s. 31.

⁶ Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, s. 293.

⁷ Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 41.

⁸ Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, s. 293.

⁹ İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, (1. Baskı), Serander Yayınları, Trabzon, 2004, s. 119.

¹⁰ Kazi T. Laypanov, İsmail M. Miziyevev, *Türk Halklarının Kökeni*, (3. Baskı), (çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 118.

Moğol hatlarıyla uyuşmamakta olup, “*beyaz ırkın en bariz vasfına haiz oluşları*”, onların Moğol kökeniyle alakası olmadığını göstermektedir. Ayrıca dil bakımında birbirinden çok farklı iki kavim oldukları Kıpçak dili içerisinde Moğolca izlerin bulunmayışı bu durumu desteklemektedir¹¹.

Bahaddin Ögel, Kıpçaklar için “Kuzey Türklerinden idiler” demiştir. Diğer Türk boyları, Kıpçak adını Kuzeybatı Sibiryaya, İrtiş Nehri ile Ural Nehri arasında yaşayan Türk toplulukları için kullanmışlardır. Ayrıca V-VI yüzyıllarda bölgede yaşayan Sabir Türklerinin köklerinin Kıpçaklardan geldiği düşünülmektedir¹².

a. Türk Kaynaklarında

Türk kültürü açısından önem arzeden kitabe ve Oğuznâmeler tarihe yakından tanıklık eden, çeşitlemeleriyle günümüze kadar ulaşan değerli kaynaklardır. Bu kaynaklarda Kıpçak adı ve kökeni hakkında da bilgiler bulunmaktadır. İslam öncesinin önemli kitabelerinden biri olan Orhun-Yenisey yazıtlarından Moyun Çur Yazıtı’nda (Şine Usu Kitâbesi) Kıpçak adına rastlanmıştır¹³. Kıpçak kavim adının var olduğu kitâbede kaya üzerine kazınarak yazılmış olan metin, Moğolistan bozkırlarında Uygur Hakanlığı’nın kurucularından Bilge-Kağan’ın mezarının bir parçasıdır¹⁴.

Şine Usu Yazıtı’nda geçen Kıpçak terimi şöyledir: “*Tü[rük Kagan] çak alig yıl olurmuş. (Türk Kıpçak elli yıl oturmuş (yönetmiş).*” anlamına gelmekte olup bilim adamlarınca farklı okunmuştur. Örneğin Gustav John Ramstedt, “*Tör....baçak*” şeklinde, H. N. Orkun “*tör ... b ç k*”, Malov ve Andarov “*Türk kıpçak*”, Mariyasu “*Türük kagan çık*”, Berta ise “*Türk kagan çak*” diye okumuşlardır. Ramstedt’in notlarında bu kelimenin “*tür[k k]bçak*” da okunabileceğini söylemiş olması belki de Malov ve Andarov’u etkilenmiş ve onlar tarafından benimsenmiştir¹⁵.

¹¹ Ahmet Gökbel, “Kıpçaklar ve Kumanlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1277; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 185.

¹² Bahaddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1971, s. 146.

¹³ Mehmet Kıldıroğlu, “IX-XVI. Asırlarda Yenisey-İrtiş Bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (30), (Şubat 2010), Erzurum, s. 137.

¹⁴ Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, (çev. Kürşat Yıldırım), (2. Baskı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47.

¹⁵ Erhan Aydın, *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum, 2007, s. 66-67.

Rus Bilim adamı Sergey Klyaştorniy ise, Şine Usu Kitabesi'ndeki Türk-Kıpçak kelimelerinin yerine Türk-Sir kelimelerini tabir etmiş ve bahsi geçen Sir kavminin Kıpçaklar olduğunu öne sürmüştür¹⁶.

Oğuznâmelerde de Kıpçak adının varlığından söz etmek mümkündür. Birkaç çeşitlemesi olan Oğuznâmelerin XIII. yüzyıllardan kalma Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda “İtil Irmağı ve çevresine gelen Oğuz Kağan o bölgeyi hünerli bulduğu bir askerine “*Sen burada Beg ol; senin adın Kıpçak olsun*”¹⁷ diyerek ad vermiştir. Türk Mitolojisi niteliğinde olan Oğuznâmelerde Oğuz Kağan kahraman olarak görülmekte olup boylara ad verme özelliği ile Uygurları, Kalaçları, Kıpçakları, Ağaç-erileri,¹⁸ Karlukları ve Kanglı boylarını adlandırmıştır. Ayrıca Oğuznâme Oğuz boy siteminin oluşumu ile de ilgilidir¹⁹. Oğuzların 24 boydan meydana geldiği ve Kıpçakların bu boylardan biri olduğu, Kıpçak, Kalaç ve Ağaç-eri kavimlerinin oğuzlarla karışıp kaynaşmasından oluştukları söylenir²⁰.

Oğuznâmelerin birbirini tamamlayan ya da farklılıklar içeren çeşitlemeleri mevcuttur. Uygurca Oğuz Destanı'nın başka bir çeşitlemesinde “*Kıpçak adı verilen çocuğun doğmadan önce yeryüzünde bir ağacın aşırı şekilde büyüdüğü efsanesi anlatılır. Daha sonra Oğuz-kağan nehri geçebilmek için ağacın kesilmesini emreder. Oğuz-kağan nehri geçerken keresteden yapılmış salda dünyaya gelen bir çocuğa güya “Sen de benim gibi prens ol ve adın Kıpçak olsun der”*”²¹. O çocuğun soyundan gelenler Kıpçakların kökenini temsil etmektedir.

¹⁶ Valeri Stoyanov, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 408.

¹⁷ W. Bang, G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936, s. 10-23.

¹⁸ Ağaç-eri, Recep Toparlı'nın Kıpçak sözlüğünde “*Ormancı*” anlamına gelmektedir, (Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum, 1993, s. 14) “*Bu kabile adı, eski zamanlarda yoktu. Oğuzlar bu memlekete geldiklerinde, onlardan bir kısım halk topluluğu, ormanları kendilerine yurt edinmiş ve oralarda yerleşmişlerdi. İşte bu sebepten dolayı bu halklara “Ağaç-eri”, yani ‘ormanda yaşayan insanlar’ adı verilmiştir. Moğol boylarından bazılarının yurtları da, orman içlerinde veya orman kenarındadır. Bunun için onlara da “Hoyin-irgen yani, ‘orman halkı’ adı verilmiştir”* (Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 202.)

¹⁹ Fuzuli Bayat, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 520; Mehmet Emin Bars, “Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı'na Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 (4), 2013, s. 189.

²⁰ Ahincanov, s. 61; Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası (Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 36.

²¹ Ahincanov, s. 61.

Reşîdüddin'in Farsça olan Oğuznâmesi, Oğuz Destanları arasında ilk İslam çeşitlemesi olarak görülmektedir²². Kıpçak kelimesi “*Oğuz'un askerlerinden birinin karısı hamile kalmış kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanında getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını “Qıpçap” koydu ki Kıpçak “Qabuq” kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler*”²³ şeklinde geçmektedir. Oğuznâmelerde ağaç Kıpçakların simgesi olarak görülmekte olup, diğer Türklerin fikrince, doğan bu efsanevi çocuğun neslinin, sonradan tüm Kıpçak unsurlarını meydana getirdiğine inanılmıştır²⁴.

Şecere-i Terâkime yani Ebül Gazi Bahadır Han Oğuznâmesi, Reşîdüddin'in Oğuznâmesiyle aynı yöndedir. “*Büyük padişahların adetleridir, uzak sefere gidince ailelerini alıp varmak. Maiyet halkının da bazılarını alıp giderler. Oğuz Han'ın bir beyi karısını alıp gitmişti. Kendisi. Savaşta öldü, hatunu kurtulup iki suyun Han'ın arkasından yetişti. Hamile idi, sancısı tuttu. Gün soğuk idi, girmeğe ev yok. Bir çürük ağaç için de oğlan doğurdu. Bunu Han'a bildirdiler. Bunun üzerine Han dedi. Bunun babası bizim önümüzde öldü, üzülene yok, deyip, Oğulluğa aldı, adını Kıpçak koydu. Eski Türk dilinde içi boş ağaca “Kıpçak” derlermiş. Onun için o oğlan ağaç içinde doğdu diye adını Kıpçak koydular. Bu zamanda içi boş ağaca “Çıpçak” diyorlar. Kara halkın (avam tabakasının) dili dönmediğinden k'yi ç okuyor. O “Kıpçak'tır, Çıpçak” diyorlar*”²⁵.

Uzunköprü Oğuznâmesi Çağatay ağzı ile XV. yüzyılda yazılmış olan Oğuznâme'de Kıpçak adı geçen yer şöyledir;

“Bular her bir binğge Oğuz, at berür:

Khalaç, Kanglı, Karluk, bu Kıpçak erür

Başı Uygur ardı Yığaç-Er (ağaç-eri) bile

Bularniğ barında yok-erdi kile”²⁶.

²² Fuzuli Bayat, “Oğuznâme”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2016, (Ek C. II), s. 375.

²³ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili)*, Enderun Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1982, s. 20-24.

²⁴ Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 77; Deniz Karakurt, “Türk Söylence Sözlüğü”, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*, Türkiye, 2011, s. 12; Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 141.

²⁵ Ebül Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, (haz. Muharrem Ergin), Kervan Kitapçılık, s. 31-32.

²⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 9.

Dağıstan Oğuznâmesi'nde ise, Kıpçakların Dağıstan ve çevresinde yerleşmiş olduklarından bahsedilmekte olup, destanda Kıpçak adı şöyle geçmektedir: “*Kara-Khan oğlu Oğuz'dan sonra Etrak'dan Kıpçak taifesi Kırım Adası'na Deşt'e kaçtılar; hatta Deşt onlara nisbet olunup Deşt-i Kıpçak derler. Kıpçak taifesi kaçup gelirken, Cebel-i Konuk (Kafkaslar)da vakı Babü'l-Ebvab (Derbend) nam mahalle uğradılar ki ona bu zamanda Temurkapu derler*”²⁷.

Kıpçakların X. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzlarla yaptıkları mücadeleler, Dede Korkut Hikâyelerinin doğmasına sebep olmuş ve destanda Kıpçak adı “Kapçak” olarak yazılmıştır²⁸. Dede Korkut Kitabı'nda “*Hemid ile Merdin Kal'a'sını tepüp yıkan emir yaylı “Kapçak Meliki”ne kan kusturan gelerek Kazan'ın kızını erlik ile alan Oğuz'un aksakallı ihtiyarlarının görünce o yiğidi takdir ettiği al ipekli şalvarlı atı deniz ördeği püsküllü Kara Göne oğlu Kara Budak dötrnala yetiştii*”²⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen bir kahraman olan Basat “*atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan*”³⁰ diyerek atalarının ağaçtan geldiğinden bahsederek kökenleri hakkında bilgi vermektedir.

Ulaşabildiğimiz Orta Çağ kaynaklarından olan Kâşgarlı Mahmud'un Divâni Lugâti't-Türk adlı eserinde, Kıpçakların kökenine dair bilgiler mevcuttur: “*Türkler kökende yirmi kavimdir. Hepsinin soyu, Allah'ın selamı üzerine olsun Nuh oğlu Yafet oğlu Türk'e dayanır. Her kavim kollara ayrılmıştır ki bunların sayısını sadece Allah bilir. Kıpçakların da Türklerden bir cins olduğunu ve büyük kavimlerden biri*” olduğundan bahseder Ayrıca Kâşgarlı Mahmud eserinde Kıpçak adını “Kıpçak” ve “Kıfçak” olarak iki şekilde yazmıştır. Kimeklerden ise Yemekler diye bahseder ve Kimeklerin, Kıpçaklara mensup bir kavim olarak gösterir. Bunun yanı sıra kendilerini Kimeklerden ayrı sayan Kıpçaklarında var olduğunu belirtir. Kıpçakların dili konusunda Divâni Lugâti't-Türk'de Kimekler ve Başkırtların diline yakın bir Türkçe ile yalın ve tek bir dil konuştuklarını kaydetmiştir³¹. Kıpçaklarda diğer Oğuz boylarında olduğu gibi, birisine ant verdikleri veyahut anlaşma yaptıkları zaman kılıçlarını çekip ön kısmını çapraz olarak, birbirlerine karşı tutarak; “*Kök kirsün, kızıl çıksun,*” ifadesini

²⁷ Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 10.

²⁸ Ali Güler, Suat Akgül, Atilla Şimşek, *Türklük Bilgisi*, (3. Baskı), Türk-Ar, Ankara, 2007, s. 42.

²⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Hisar Kültür Gönüllüleri, Hisar, 2003, s. 34.

³⁰ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 65.

³¹ Kâşgarlı Mahmûd, *Divâni Lugâti't-Türk*, (çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabala Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 22-23.

kullanırlar³². Bu bilginin Kâşgarlı'nın eserinde de mevcut olması Kıpçakların kökünde Türk olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Yusuf Has Hacib'in Karahanlı hükümdarı Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han 'a atfen yazdığı Kutadgu Bilig adlı eserinde dört farklı yerde Kıpçak adı, “kıvcak, kıvçaki” olarak zikredildiği görülmektedir³³.

Kıpçak adının geçtiği Âşık Paşazâde'nin eserinde Sultan Bayezid'in Kara-Boğdan vilâyetine yaptığı seferde, Kıpçak Hanı'ndan şöyle bahsedilir “*Kıpçak hanı da hizmet için gelmiş idi, harpte bulunmuştu, onlara da hayli bağışlar ve ihsanlar etti*”³⁴.

Türk kaynakları arasına aldığımız, Codex Cumacinus, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış “Kuman Kitabı” anlamına gelmektedir. Kıpçakların göçlerinden sonra, “Deşt-i Kıpçak” denilen yurtlarından, günümüze kadar ulaşan ve Kıpçak dili açısından önemli bir eserdir. Codex Cumanicus, Hristiyanlıkla ilgili bilgiler ve ilahiler dışında, Kuman adının geçtiği derleme bir sözlüktür³⁵. Ayrıca Codex Cumacinus'un 1300 lü yıllarda Romanya'daki Kıpçaklar için yazılmış olması bölgede Türkçe dilinin tarihi boyutu hakkında bilgi verir³⁶.

b. Yabancı Kaynaklarda

Çin kaynaklarında Ting-ling olarak geçen sarı ırk, Çin tarihinin başlarında Asya ve civarında oldukça geniş bir alana yayılmışlardı. Çin vak'anüvisler Huang-ho Vadisi'nin bulunduğu yerlerde yaşayan Ting-ling halklarını tanıyorlardı. Bu halklar Çin kökenli değildi, çünkü Çinliler kendilerine “kara saçlılar” diyorlar ve Ting-ling kavimleri ise sarı saçlı ve mavi gözlüydüler. Kaynakların verdiği bilgilere göre; Ting-linglerin genetik özellikleri, uzun boylu, tıknaz ve sağlam bünyeli uzun yüzlü, beyaz tenli, kızıl yanaklı, sarı saçlı, genellikle gaga burunlu ve parlak gözlü insanlardı. Küçük kabileler şeklinde yaşıyor, Çinli şehzadelerin emrinde para karşılığı savaşıyorlardı. Tek

³² Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 134-135.

³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmedi Arat), Ankara, 1991, s. 261, 277, 343, 512.

³⁴ Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi\Tevarih-i Ali Osman*, (2. Baskı), (haz. M. A. Yekta Saraç), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 280.

³⁵ *Codex Cumanicus*, (çev. Mustafa Argunşah, Galip Güner), Kesit Yayınları, Ankara, 2015, s. 21-27.

³⁶ Ciden Sena Menabit, “Romanya Türklerinin Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Dayalı Dili ve Söz Varlığına Genel Bir Bakış” 6. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri II*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (21-26 Kasım 2005), Ankara, 2009, s. 867.

eşlilik esastı, dinleri atalar kültüdü ve avcılık, balıkçılık gibi geçim kaynakları da vardı³⁷.

Çince yazılmış Kan-mu adındaki kaynakta, Çin'in yaklaşık on beş bin km kuzeybatısında Kinça "Kıpçak" adında çok atları olan bir kavim bulunmakta olduğu belirtilmiştir. Bu kavmin insanlarını mavi gözlü ve sarı saçlı olarak niteler. Ayrıca Kıpçakların bir kısmının Batı Ting-linglerle kaynaştıklarından da bahsetmektedir³⁸.

Çin kaynaklarında ülkelerinde çok at bulunan, halkının kötü ve güvenilmez olduğu, ayrıca göz renklerinin yeşil renkte, saçlarının kırmızı ve dış görüntülerinin maymuna benzediği söylenen Wu-sun adında bir kavim vardır³⁹. Murad Adji de Çin el yazmalarında, Kıpçaklar hakkında Kıpçak kafatası ve vücut oranlarının Çinlilerden çok farklı oldukları aynı zamanda mavi gözlü, açık renk saçlı ve maymunlara benzeyen suratlarından söz etmiştir⁴⁰.

Çinlilerin Ting-ling diye adlandırdıkları sarı ırk ile Wu-sunların fiziksel özelliklerinin benzer oldukları ve bu iki halkı Kıpçakların fiziksel ırki özellikleriyle özdeş olduğu Çin kaynaklarında belirtiliyor. Bu benzerlik Kıpçakların atalarının Ting-ling ve Wu-sunlar olabileceği düşüncesini doğuruyor.

Çin kayıtlarında "K'iu-she" adında bir kavimden söz edilir. Bu kavmin Kıpçakların ataları olduğu düşünülmekte olup "K'iu-she"lerin Batı Sibirya'da yaşadıklarını yazan araştırmacılar vardır. Ancak çoğu araştırmacı onların Altay bölgesinde olduklarını sanmaktadırlar⁴¹.

IV-VII. yüzyıllar arasında Çin kaynakları Kıpçakları Sir "Seyanto" olarak kaydetmiştir. Sirlere (Kıpçaklar) VI. yüzyılın ortalarında Göktürk Kağanlığı'na bağlıydılar. Sirlere (Kıpçakların) büyük bir kısmı Hangay da denilen yerlerdeydi, diğer kısmı ise Doğu Tyan-Şan yani (Tanrı Dağları) dolaylarında Çin'e yakın sınırlarda yaşıyorlardı. Çinlilerin kaynaklarında o yüzyıllarda Sir kavminin adının çokça

³⁷ L.N. Gumilev, *Avrasya'dan Makaleler-1*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 159-160.

³⁸ Ahincanov, s. 82- 83.

³⁹ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, (2. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 27.

⁴⁰ Murad Adji, *Avrupa, Türkler ve Büyük Bozkır Kıpçakları*, (1. Baskı), (çev. Zeynep Bağlan Özer), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 24.

⁴¹ Emel Esin, *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 8-9.

geçmesinin sebebi Sirlerin MS VII. yüzyılda çok güçlendiği ve çevre kavimleri hâkimiyetlerine almış olmasıdır⁴².

Çin kaynaklarının bildirdiği üzere; Sirler önceleri “Sie” halkı denilen kavimle kaynaşmış durumdaydılar. Yen-t’o kabilesini itaat altına alarak adları Seyanto olarak değişti. Kaynaklar Seyantoları “Sir-Tarduş”lar olarakta kaydetmiştir. Soyadları da Tie-le “Tölös” idi ve gelenek görenekleri Batı T’u-küe “Batı Göktürk” devleti ile aynıydı⁴³.

MS IX-XI. yüzyıllarda bazı Arap kaynakları Kıpçak adını Kimek adıyla özdeşleştirmişlerdir. Asya ve Kazakistan’la ilgili araştırma yapan tarihçilerin çoğu Kıpçak ve Kimeklerin aynı etnik gruptan olduklarını ve Kıpçakların bu grubun batı kanadını temsil ettiğini yazmışlardır. Bu dönemden sonrada Kıpçak ve Kimek adlarını birbirlerinin yerine kullanılmıştır⁴⁴.

Kıpçak-Kimek adını ilk kez beraber zikreden İbn Hurdadbih “*Toguzguların ülkeleri Türk ülkeleri içerisinde en geniş alanıdır. Onların sınırları Çin, Tübbet, Harluklar, Kimaklar, Oğuzlar, Cifrlar, Becenekler, Türkeşler, Özkeşler, Hıfşahlar ve Hirhizlara kadar olan bir alanı kaplamaktadır*”. Kıpçak adını “Hıfşah” olarak yazmış ve Kıpçakların Türk ülkeleri içerisinde en geniş olan Tokuz Oğuzların sınır komşusu olarak kaydetmiştir⁴⁵.

XI. yüzyıl coğrafyacılarından olan El-Gerdizi Zeyn El-Ahbar adlı eserinde Kıpçakların, Kimeklerin yedi kabilesinden biri olduğunu kaydetmiştir. “*Bu yedi kişiden biri İmi, biri İrnak, üçüncüsü Tatar, dördüncüsü Balandur, beşincisi Kıpçak, altıncısı Linkaz (Nilkaz) , yedincisi Eclad idi*”⁴⁶.

Yazarı bilinmeyen Orta Çağ kaynağı Hûdudûl-Âlem’de Kıpçaklar “Hıfçak” ya da “Hıfçak, olarak geçmektedir. “*Kıpçak’ın güney sınırında Peçenekler vardır; geriye kalan kısmı hiçbir canlının yaşamadığı kuzeyin meskûn olmayan topraklarıdır. Kimekler’den ayrı olan Kıpçaklar, bu bölgeye yerleşmiş bir boydur; ancak Kıpçak halkı*

⁴² Bolat Kumekov, “Kimekler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1361.

⁴³ Eduoard Chavanges, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 112.

⁴⁴ Ahincanov, s. 18; Faruk Sümer, “Kimek” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXVI, s. 25.

⁴⁵ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 39.

⁴⁶ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 73-74. (Gerdizi, Zeyn el-alıbar, (nşr. Abdülhayy Habibi), Tahran, 1347, s. 259’dan naklen)

Kimekler'den daha korkaktır. Hükümdarları, Kimekler tarafından atanır"⁴⁷. Buna göre Kıpçakların Kimek hâkimiyeti altında olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Hûdudül-Âlem'de Oğuzlara kuzeyden komşu olan Kıpçakların bazı âdetlerde Oğuzlara benzediği söylenmektedir⁴⁸.

Arap kaynaklarında 1030 yılında Kıpçakları, Oğuzlarla beraber Amu-derya sahillerinde oturduklarını ve onların reislerine "Han" ve karısına ise "Hatun" denildiğini kaydedilmiştir. Ayrıca Kıpçakların Harezmi'ye yakın yerlerde yaşadıklarını, 1034 yılında Amu-derya'nın batısına geçtikleri ve o bölgede Selçuklulara yardım ettiklerinden bahsedilmektedir⁴⁹. Birde Kıpçakların yaşadığı bozkırları Ak, Kara ve İç, Dış Kumanya olarak ayıran Arap kaynakları, buralarda yaşayanları Kıpçaklar olarak adlandırmakta olup, Türkleri çeşitli sınıflarda göstermiş, Kıpçak adını da bu sınıflar arasında zikretmektedirler⁵⁰.

İbn Haldun Mukaddime adlı eserin I. cildinde Kıpçaklardan "Hıfçak" diye söz etmiştir. Dünyayı güneyden kuzeye doğru yedi iklim bölgesine ayıran İbn Haldun Kıpçakları yedinci iklimin dokuzuncu kısmının batı tarafının Kıpçak yurdu olduğunu ve Türklerden olan Türkes (Türkeş) lerin de burada yaşadıklarını, aynı zamanda Kokaya (Kaf) dağı olarak adlandırılan dağın Kıpçakların toprağından geçtiğinden bahseder⁵¹.

Arap Kaynaklarından ve lügat niteliğinde olan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk adlı eserde Kıpçak diline ait birçok kelimenin var olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri "Borça" kelimesi olup Ebû-Hayyân bu kelimeyi "*Kıpçak kabilelerinden biri*" olarak kaydetmiştir⁵².

Rus kaynakları Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine ilk gelişlerini 1054 yılı olarak kaydeder. Ayrıca Ruslar Kıpçaklara "Tork" ve sarışın anlamını gelen "Polovtsi" adını vermişlerdir⁵³. Lavrentev kroniğinde geçen Kuman-Polovest, Polovetsi, kavim adına önceleri Rusçada Pole "tarla" "tarla ahalisi, bozkır ahalisi" anlamı veriliyordu.

⁴⁷ Sezin Orhan Kurulay, *Hûdudü-Âlem'e göre 10. Asır'da Türk Boyları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 82.

⁴⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, (2. Baskı), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 32; Hûdudül-Âlem, *The Regions of the World*, (çev. Vladimir Minorsky), England, Cabridge, 1982, s. 304-305.

⁴⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı), Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981, s. 160.

⁵⁰ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 101-128.

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime I*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. 187-192.

⁵² Abu-Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, (çev. Ahmet Caferoğlu), Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931, s. 29.

⁵³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, s. 58.

Tarihçiler Polovest kelimesini “polovoy” kelimesiyle anlamdaş olarak “kölrenği”, “solmuş” ve “saman rengi” “soluk / sarı bozkır insanlarını”⁵⁴ anlamları taşıdığını söylemişlerdir. Polovestlerin Ruslar tarafından Türk soyundan olduğu biliniyordu ve Kuman-Kıpçak komşularının, asıl adlarını bildikleri ve adlarının karşılığı Polovestler olarak ifade etmeyi istedikleri anlaşılıyor⁵⁵.

Ruslarla Kıpçaklar arasında siyasi münasebetler yaşandığı Rus yıllıklarından da anlaşılmaktadır. “*Kıpçak\Kumanların güzel bir ırka sahip oldukları ve Kıpçak\Kuman kadınlarının güzellikleri ile tanındıkları belirtilmiştir. Bu sebeptendir ki Kiev Rus Knezlerinin birçoğu hem siyasi hem de güzelliklerinden dolayı Kuman kızlarıyla evlenmişlerdir. Yıllıklara göre Polovtsi’ler babalarının kanunlarını kan dökerek hatta bununla övünerek koruyorlardı aynı zamanda babalarının adetlerini de yerine getiriyorlardı. Onlar her türlü pis ve leş şeyleri hamyak cinsi tavşan ve dağda yaşayan vahşi hayvanları yiyorlardı*”⁵⁶.

Gürcistan’ın tarihi için önemli kaynaklardan biri olan Destani Kartel Tarihi, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında hüküm süren sekiz kardeş Urug ve bu ülkeye daha sonra gelen “Khazarlar, Türkler ve Kıpçakların” istila edip yerleştiklerinden bahsedilir⁵⁷.

Gürcü vak’anüvislerinden Leonti Mroveli’nin barbar olarak nitelediği ve Kura Nehri civarında yerleşmiş olan bu kavimlere, Buntürkler ya da Kıpçaklar deniliyordu. Başka bir vak’anüvis olan Gürcü Juansher de V. yüzyıl sonlarında Osetler ve Kıpçakların Gürcistan Kralı Vahktang Gorgasali’nin hâkimiyetinde olduğundan bahseder⁵⁸.

Gürcü Tarihçilerin kayıtlarında “Kıvçaked” olarak da görülen ve Kafkasların kuzeyinde dağlık ama büyük bir siyasi güç olan Kıpçak Türklerine, Gürcüler aynı zamanda “Didi Kıvçakti” (Büyük Kıpçak Halkı) adıyla kaydetmişlerdir⁵⁹. Gürcüler

⁵⁴ Peter B. Golden, “The Cuman-Qipchaqs, [Kuman-Kıpçaklar]”, *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes*, (Bucharest-Braila, 2011), s. 315.

⁵⁵ Andrey N. Kononov, “Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”, (çev. Mustafa Uğurlu), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (10), 2015, s. 529.

⁵⁶ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 56-57.

⁵⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar İlk Kıpçaklar MÖ. 8. yy MS. 6. yy Son Kıpçaklar MS. 1118-1195 Ortodoks Kıpçak Atabekler 1267-1578*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 15.

⁵⁸ Guili Alasania, “Gürcistan Kıpçakları”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1398.

⁵⁹ Ufuk Tavkul, “Tarihi ve Etnik yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (ed. Hasan Celal Güzel), (Kafkaslar Özel Sayısı-II), (72), (Temmuz-Aralık, 2015), Ankara, s. 20.

kaynaklarında çoğunlukla Kıpçak adını kullanmışlar, nadirde olsa Kuman adında geçtiği görülmektedir. Anonim Gürcü yazarı, XII. yüzyıla ait olan Şehit David ve Konstantin adlı yazıtta Deşt-i Kıpçak'tan söz ederken “*ki onlar Kıpçaklardır*” demektedir⁶⁰.

Orta Çağ Gürcü tarihi kaynaklarında "Kıpçakni", "Kıpçakni Darubandelni" yani Kıpçaklar ve Derbent Kıpçakları gibi adlar bulunmaktadır. Bu adı taşıyan grupları Kral David zamanında Gürcistan'a davet edilen Atrak Han ve beraberinde gelen Kuban Kıpçakları da denilen grupla karıştırmamak gereklidir. Çünkü Kıpçakniler Atrak gelmeden önceleri zaten bölgede varlıklarını sürdürüyorlardı⁶¹.

Kral David'in tarihçisi Gürcistan'da yaşayan Kıpçaklarla ilgili bilgiler vermektedir; Selçuklu Devleti'ne vergi veren Gürcistan Kralı, Haçlı Seferleri sırasında haraçlarını ödemedi. Bundan sonra Gürcistan topraklarında yaşayan Kıpçak Türklerinin kışın kaldıkları yerler dağılmaya başladı. O zamanlar Kıpçakların kışlakları Gaçian, Tiflis, Bardav'a, Havçala, Diğum, Kür ve İori sahilleri dolaylarında bulunmaktaydı. Buralara kışı geçirmek için geliyorlardı. Çok kalabalık ve çok güçlüydüler, kimse onları kovmak ya da zarar vermek istemiyordu. Daha sonra tarihçi, Gürcüler Rustavi'yi ele geçirdiler ve Türklerin bölgedeki kışlakları tamamen bozulduğunu, fakat kral sefere çıkıp uzun süre gelmeyince Kıpçakların tekrar Kür Sahillerine geri geldiklerini kaydetmiştir⁶².

Kıpçakların adı ve kökeniyle ilgili bilgileri, ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde değerlendirdik.

B. DEŞT-İ KIPÇAK ADI

Kıpçaklar XI. yüzyıldan sonra Karadeniz'in kuzeyindeki tüm bozkırları ele geçirip yerleşmiş durumdaydı. Buralar Doğu Avrupa, Batı Sibiry steplerinin tamamı ve İdil Coğrafyasını içine alan bir sahayı kapsamaktadır⁶³. Kıpçaklar geldikten sonra bölge “Deşt-i Kıpçak” adıyla anılmaya başlanmış ve bu adı ilk olarak Nasır Hüsrev'in

⁶⁰ Guili Alasania, “Gürcistan Kıpçakları”, s. 1398.

⁶¹ Yunis Nesibli, “Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 723.

⁶² Guili Alasania, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, (ter. Nanuli Kaçarava), Karen Yayınları, Trabzon, 2013, s. 128-129.

⁶³ Akartürk Karahan, “Kâşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri”, *Türkbilig*, Türkoloji Araştırmaları, (24), (Güz 2012), Ankara, s. 22.

Divan'ında görülmüştür. Deşt-i Kıpçak denilen bozkır, Moğol istilasına kadar olan dönem içerisinde Kıpçak Hanlıklarının yayıldığı yer olarak ifade edilir. Moğollardan sonra kurulan Altınordu Devleti döneminde Deşt-i Kıpçak Yukarı Bulgarya, Kuban, Terek Irmakları dolaylarından Derbend'e kadar olan tüm Kuzey Kafkasya'yı ve Harezm topraklarını içine alacak kadar genişlemiş ve bu geniş sahaya verilmiş bir ad olmuştur⁶⁴.

Kıpçaklar geldikleri bu topraklarda tam siyasi bir birlik sağlayamamış, fakat çok geniş bir alana yayılıp yurt tutmayı başarmışlardır. Kavimler birliği olarak tabir edebildiğimiz bu göçebe birlikler yinede dış tehlikelere karşı bir Başbuğ ya da yönetici bir sülaleye tabiliklerini bildirip beraber hareket etme gereği duymuşlardır⁶⁵. Müslüman tarihçi ve coğrafyacılara Deşt-i Kıpçak “Kıpçak Bozkırı”, dedikleri bu yerlere, Ruslar, Zemlja Poloveckaja “Polovci Ülkesi” veyahut Pole Poloveckoe “Polovci Ovası”, demişlerdir. Latin kaynaklarında da Cumania olarak nitelenmişlerdir. Orta Çağ kaynakları, buldukları yere ve çağa göre değişik bölgeler için kendilerine özgü adlar kullanmışlardır⁶⁶.

İbni Battuta Deşt-i Kıpçak'a yaptığı bir seyahatini şöyle anlatır; *“İndiğimiz yer, büyük bir ülkenin limanıdır. Burası Deşt-i Kafcak, “Deşt-i Kıpçak” diye bilinir”. “Deşt” Türk dilinde bozkır, alan, sahra anlamındadır. Bu geniş saha bir uçtan bir uca yemyeşilse de ağaç, tepe, bina ve odun görmek mümkün değil; sade mera-bozkır! Yolculuk arabayla yapılır. Bu bozkır, bir uçtan bir uca altı ay tutar. Üç aylık bölümü Sultan Muhammed Uzbek Han'ın ülkesinin sınırları içindedir. Öteki üç aylık kısmıysa başka hükümdarların arazileridir”*⁶⁷.

Farklı bir yerde İbn Battuta, Deşt-i Kıpçak yurdunda gördüğü kadınlarla ilgili şöyle yazmıştır; *“Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan biri de buradaki erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden daha üstün sayılırlar”*⁶⁸. Türklerde kadına verilen değer Kıpçak yurdunda da görülmesi, Kıpçakların göç ettikleri sahalara kendileriyle beraber Türk kültürünü de taşıdıklarını göstermektedir diyebiliriz.

⁶⁴ Mustafa Safran, “Kuman / Kıpçaklar”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 791.

⁶⁵ Wilhelm Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, (çev. İsmail Aka), TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 3.

⁶⁶ István Vásáry, *Kumanlar Ve Tatarlar (Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365)*, (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), YKY, İstanbul, 2007, s. 21.

⁶⁷ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyehatnâmesi I*, (2. Baskı), (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2000, s. 463.

⁶⁸ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyehatnâmesi I*, s. 368; Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, (haz. Yusuf Çotuksöken), İnkilap Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 234.

Abdullah İbn Rıdvan, Deşt-i Kıpçak için; “*Bu vilâyetler eskiden Tatar Hanlarına Cengiz ailesinden irs yoluyla geçen geniş ve uçsuz bucaksız memleketlerden oluşan bir sultanlıktır ve sultanlar tarafından idare edilir*” şeklinde yazmış ve Deşt-i Kıpçak coğrafyasının sadece batı kısmından bahsetmiştir⁶⁹.

Bahaddin Ögel, Oğuzname’yi yorumunda Deşt-i Kıpçak’ın Oğuz-Han’nın yurdu olmadığını ve destana göre oğulluğu olan Kıpçak’ın kendi adına idaresini sağladığı bir yer olarak göstermiştir⁷⁰.

Ruysbroeckli Seyahatnâmesi Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk’da Deşt-i Kıpçak için; “*Tunadan güneşin doğduğu yere kadar uzanan geniş İskit ülkesini kendi aralarında bölmüşlerdir. Her başbuğ, kendisine emrinde olan insanların miktarını ve onlara ait olan yaylak ve kışlak otlakların hudutlarını bilir*”⁷¹ diyerek Kıpçakların kavimler ve oymaklar şeklinde yaşadıkları hakkında da bilgi vermektedir. Bu oymakların bazılarının adları şöyledir; “*Bergü, Toksaba, İtaba, Barak, İleris, Barç-oğlu Konguroğlu ve Yimek*” kavimleridir. Saydığımız kavimlerden daha küçük olduğu düşünülen: “*Tok, Başkırt, Kumandu, Berendi, Beçene, Kara-börklü, Uzun ve Çutan*” toplulukları da Kıpçak boy birlikleri içerisinde Deşt-i Kıpçak’ta yaşamaktaydılar⁷².

Ruysbroeckli seyahatnâmesinde; “*Burası eskiden Kumanların otlaklarıymış; bu halk Capchac “Kıpçak” olarak bilinir, ama Almanlar onlara Valani, topraklarına da Valania adını verirler, İzidoros da Don Nehri’nden Azak Denizi’ne ve Tuna’ya Alania adını veriyor. Ve bu topraklar Tuna’dan Don’a, Asya’yla Avrupa’nın sınırına kadar uzanıyor; Tatarlar kadar hızlı at süren bir insan oralara iki ayda varabilir. Bütün bu topraklarda Kıpçaklar ve Kumanlar yaşıyor, Don’dan daha uzağa, on günlük yolda olan Volga’ya kadar olan bölgede de*” şeklinde ifade ettikten sonra yine başka bir yerde Deşt-i Kıpçak için “*Ve yolumuza devam etmek için geçtiğimiz, bu iki nehir ve*

⁶⁹Abdullah İbn Rıdvan, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak ‘an Hitta-i Kırım’ veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadim ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, (haz. M. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2012, s. 9.

⁷⁰ Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, (5. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 152.

⁷¹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (ed. Peter Jackson, David Morgan), (çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, 2010, s. 118.

⁷² Mustafa Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lüğatlere Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993, s. 58.

topraklarda Tatar istilasından önce Kuman Kıpçakları yaşıyordu” diye Kıpçaklardan söz edilmekte olup, yaşadıkları yerler ile ilgili bilgi vermektedir⁷³.

Deşt-i Kıpçak bugün, “Kıpçakların Ovası” yani bozkırlara göç eden Türk kavimlerinin yurdu olarak tabir edilir. “Deşt” veya “daşt” kelimesi, aslında göçebe Türkler için “bozkır” demek değildi, bu ad anayurtlarından kopup gelenler için “gurbet” anlamına gelmekteydi⁷⁴.

⁷³ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 118-119 -125; Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48.

⁷⁴ Murad Adji, *Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi*, (çev. Zeynep Bağlan Özer), Moskova, 1999, s. 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIPÇAKLARIN ANAYURDU VE ASYA'DA YAYILMALARI

1.1. İLK ANAYURT

Kıpçakların dil özelliklerinin Türkçe oluşu, kültürlerinin eski Türk kültürü ile özdeşliği ve günümüze kadar ulaşan Orta Çağ kaynaklarında Türk kökenli bir kavim olarak kaydedilmelerinden dolayı onların ana yurtlarını ararken önce Türklerin yaşadığı coğrafi sınırlarını belirlemeyi uygun bulduk.

Orta Asya Kingan Dağlarından Baykal Havzası'na, oradan Altay Dağları boyunca İtil Havzası'na giderek, Hazar Deniz'i havzası, Hindukuş, Pamir, Karakurum, Karanlık Dağlar yolu ile ve Sarı Irmak'la tekrar Kingan Dağlarına ulaşan çizgi içinde kalan mıntıkaya denmektedir⁷⁵. Asya, Türklerin ana yurdu olarak bilinir; fakat yerinin tam olarak neresi olduğu konusunda farklı görüşler vardır⁷⁶. Bilim adamlarının araştırmaları, Türk yurdunun yerinin genellikle birbirine yakın ama farklı bölgelerde olduğu yönündedir⁷⁷. Tarihçiler Altay Dağlarını ve etrafını Türklerin ilk anayurdu olarak kabul etmişlerdir. Sanat tarihçilerinin anayurt olarak gösterdiği yer de Tanrı Dağları-kuzeybatı Asya sahasıdır. Bazı kültür tarihçileri ise İrtiş Nehri ile Urallar arasını veya Altaylar-Kırgız bozkırları arasını ya da Baykal Gölü'nün güneybatısını anayurt olarak belirtmişlerdir. Dilciler de Altayların doğusunun veya Kingan Dağlarının bulunduğu bölgenin ya da 90 derece boylamın doğusunun eski Türk yurdu olduğunu ileri sürmüşlerdir⁷⁸.

Altay Dağlarının kuzeyi ile Sayan Dağları'nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu görüşü ağır basmaktadır. Arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ışığında Minusinsk (Mengü-su) bölgesindeki Afanasyevo kültürü (MÖ 2500-1700) ve onu takiben aynı bölgede⁷⁹ Andronovo kültürünün (MÖ. 1700-1200) ortaya çıkarılması "brakisefal beyaz ırk" iskeletlerinin, Türk soyunun proto-tipi olduğunu göstermektedir. Güney Sibirya ve dolayısıyla Altay havalisi kalıntıları ile yazılı belgeleri incelediğimizde, buralarda yaşayan insanların düz burunlu, hafif çekik

⁷⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 48.

⁷⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı), Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981, s. 7.

⁷⁷ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 7.

⁷⁸ Hüseyin Salman, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (ed. Cemil Öztürk), Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2005, s. 4.

⁷⁹ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 45.

gözlü, çıkık elmacık kemikli, orta boylu, sağlam bünyeli ve kusursuz bir görünümüne sahip oldukları anlaşılıyor. Bugünkü Avrupalılara tam benzemeyen aynı zamanda tamamen Mongoloid özellikleri de taşımayan bu Altay çevresi insanların kendilerine has vasıflarına ancak “Türk Tipi” denilebilir⁸⁰.

En erken yazılı kaynaklardan olan Çin vakayinâmelerinde Altay’da yaşayan Türkler hakkında bilgilerde Türklerin dış görünüşündeki farklılıklardan bahsedilmekteydi. Bu bilgiler arasında Kıpçaklar gibi eski Altay sakinlerinin de saçlarını sarı ve gözlerini mavi olarak ifade ediyorlardı⁸¹.

Çin kaynaklarında Türk dış görünüşü ile Kıpçaklara benzetilen Yüe-çi adında bir kavim vardı. Bu kavim Çin’in Batı Kansu Eyaletinde yaşıyor ve Çin tarihçilerinin bildirdiği üzere Kansu, Yüe-çilerin anayurduydular⁸². Çinliler Asya tarihinde büyük etkileri olan Kıpçakların atalarını “Yüeçi” diye kayıt etmişlerdir. Bazı tarihçiler Yüeçi “Kui-she” adını “Kıyçak” olarak telaffuz edip Kıpçak adının en eski söylenişi olduğu görüşündedirler. Ancak “Kui-she” kabile adını “Kıpçak” adı olarak görmek daha sonra kabul görmemiştir⁸³. Yü-eçiler Yenisey’den Selenga Irmağı’na kadar uzanan Ting-ling kavminin batısında Altay Dağları eteklerindeydiler⁸⁴. Çin kaynaklarının Yü-eçileri, Kıpçaklara benzetmesi ve Kıpçakların asıl ataları olduğu düşünülen Ting-ling kavmi ile sınırdaş olması dolayısıyla onları aynı kavim olarak kaydetmiş olabileceği düşünülebilir.

Ting-lingler, milâttan önceki son yüzyıllarda Batı Türkistan’ın kuzey bölgesinde bulunuyorlardı⁸⁵. Ting-linglerin erken tarihinin belirlenmesi oldukça zor ve problemlidir. Araştırmacılar onları Hakas-Minusinsk Havzası’ndaki Tagar kültüründe

⁸⁰ Saadettin Yağmur Gömeç, “Türk Kültüründe Dağ ve Altaylar”, *AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları*, s. 2.

⁸¹ Murad Adji, *Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi*, (çev. Zeynep Bağlan Özer), Moskova, 1999, s. 6.

⁸² Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu (Atilla-Cengiz Han-Timur)*, (çev. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 56.

⁸³ Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, (2. Baskı), (çev. Kürşat Yıldırım), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46-47.

⁸⁴ Rıza Zelyut, *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*, (2. Baskı), Fark Yayınları, Ankara, 2008, s. 112; Bahaddin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüe-çi’ler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15, (1\3), Ankara, 1957, s. 248.

⁸⁵ Emel Esin, “İç Asya’da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, I, s. 729.

göstermişlerdir. MÖ III. yüzyıldan MS III. yüzyıllara⁸⁶ kadar Baykal Gölü'nün batısından Güney Sibirya ve Batı Kazakistan bozkırlarından Yenisey Havzası'na kadar uzanan sahada⁸⁷ Orta Asya'da oldukça geniş bir alana yayılmışlardır⁸⁸. Ting-lingler iki grup halindeydiler⁸⁹. Birinci grup yönetici kavim, Kuzey Moğolistan Bölgesi'nde Hunların kuzeyinde ve ikinci grup ise onların kuzeybatısında İrtiş etrafında yoğunlaşmak üzere dağılmışlardı. MÖ 200'lü yıllarda Hunlar tarafından ele geçirilmiş ve kendilerine bağlayarak kuzey sahalara sürülmüşlerdir⁹⁰.

Gumilev'e göre Kıpçaklar, bronz çağında Minusinsk Havzası'nda ve Altaylarda yaşayan Avrupaid Ting-linglerden türemişlerdir. Kıpçakların Altay çevresinde varlığını; onların atalarına ait olduğu tespit edilen Minusinsk ve Altay'daki mezarlarda yapılan kazılarda destekler biçimdedir⁹¹.

Grum-Grzimajlo'de görüşünde Kıpçakları Sayan-Altay çevresinde yaşadıklarını ve Andronova kültürü temsilcilerinden olduğunu aynı zamanda Hint-Avrupai olarak, Ting-ling kavminin batı kısmındaki çeşidi olarak göstermiştir⁹². A. N. Kurat da o devirlerde Çin'in kuzeybatısına kadar, Hint-Avrupalı her hangi bir kavmin gitmediğini, tarih ve arkeoloji araştırmalarının burayı öteden beri Türk yurdu olarak gösterdiğini, belirtir⁹³. Kurat, "*Eğer Ting-ling-Kıpçak arasında hakikaten bir kan yakınlığı varsa o halde Kıpçaklar ve onların halefleri en temiz bir Türk ırkını temsil ediyorlar*" demektir⁹⁴.

Bir başka görüşe göre Çin'in kuzey batısına kadar MÖ II. yüzyılda Tanrı Dağlarının kuzey yamaçları ile Isık Gölü dolaylarında oturan Wu-sun kavminin Çin kayıtlarında kızıl saçlı ve mavi-yeşil gözlü olduklarından bahseden İbrahim Kafesoğlu

⁸⁶ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (5. Baskı), (çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 106-107

⁸⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, (2. baskı), TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 8.

⁸⁸ Lev Nikolayeviç Gurmilev, *Avrasya'dan Makaleler-1*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 160.

⁸⁹ Salim Cöğçe, *Türk Tarihine Giriş*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ, 1995, s. 67.

⁹⁰ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s.106-107; Mehmet Aydın, *Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi*, Hatipoğlu Yayıncılık, Ankara, 1984, s. 24.

⁹¹ Lev Nikolayeviç Gurmilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (3. baskı), (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 290.

⁹² Gurmilev, *Avrasya'dan Makaleler-1*, s. 162-163.

⁹³ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (3. Baskı), Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 72.

⁹⁴ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 187.

bu ırki özelliklerin, sadece Hint-Avrupalılarda olmadığı konusunu destekler biçimdedir⁹⁵.

Kitabelerde Kıpçakların yaşadığı yerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Şine Usu yazıtında geçen: “Tü[rük Kagan] çak alig yıl olurmuş”⁹⁶ “Türk Kıpçak elli yıl oturmuş (yönetmiş).” anlamına gelen cümle, 682-745 arasındaki II. Göktürk dönemine işaret etmektedir⁹⁷. Bu yazıt Kıpçakları Göktürk Devletine bağlayan tek Türk kaynağı niteliğindedir⁹⁸. Kitabede bahsi geçen yer Merkezi Asya’nın Kuzey Moğolistan bozkırında Şine Usu Gölü civarındaki bölgedir. Bu bölgede Göktürkler ve Kıpçaklar buradaki halkı beraber yönetmişlerdir⁹⁹.

Tonyukuk Kitabesi’nde 726’da¹⁰⁰ "Türkler ve Kıpçaklar" adı yerine "Türkler ve Siriler" tabirinin kullanıldığı tespit edildi ve bundan dolayı Kıpçaklar ile Sirilerin aynı halklar olduğu ileri sürülmüştür¹⁰¹. Bilge Kağan yazıtında ise boyların sayılma sırasında Oğuzlardan önce sayılan Sirilerin, hiyerarşik açıdan Oğuzlardan daha önde olduğu düşünülmektedir¹⁰². Çin kaynaklarında geçen “Se” Seyanto adı Sir kabilesi olarak tabir edilir¹⁰³.

Seyantolar\Kıpçaklar Orta Asya’nın doğusunda yaşayan dili Türkçe olan göçebe kabilelerden Tele Federasyonu’na mensuptular. Bu federasyonun yurdu doğuda Büyük Kingan’dan batıda Hazar Denizi’ne uzanan Avrasya bozkırlarıydı. Arkeolojik araştırmaların ortaya çıkardığı Avrasya bozkırlarında yaşayan göçebe kavimlere özgü olan “atın mevta ile defni” Türk ve Tele kavimlerinin ekonomisinde atın yerini göstermektedir. Bu defin şekli doğuda Hangay’dan batıda Merkezi Kazakistan bozkırlarına, kuzeyde Minusinsk çanağından, güneyde Tanrı Dağları civarına kadar uzanan geniş coğrafyada rastlanmaktadır ki bu coğrafya Türk ve Tele kavimlerinin yaşadığı topraklardır¹⁰⁴.

⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 180.

⁹⁶ Erhan Aydın, *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum, 2007, s. 67.

⁹⁷ Ahmet Bircan Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 359.

⁹⁸ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 281.

⁹⁹ Ahincanov, s. 47.

¹⁰⁰ Ahincanov, s. 49.

¹⁰¹ Valeri Stoyanov, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1408.

¹⁰² Aydın, *Şine Usu Yazıtı*, s. 67.

¹⁰³ Ahincanov, s. 49.

¹⁰⁴ Ahincanov, s. 49-70.

M. Zakiev, Çin kaynaklarına göre, Altay Dağları Bölgesi'nde yaşayan Kuzey Hunlarının adı önce "So"¹⁰⁵ halkı iken daha sonra bunlar, bölünerek¹⁰⁶ Tarbagatay ve Saur Dağları'na sığınmış, Yedisu ve Cungarya'yı ele geçirmiştir. Bu kavmin bir kısmı Altaylarda yaşayan Kıpçaklarla kaynaşarak Kumanları meydana getirmişlerdir¹⁰⁷.

VI. yüzyıl ortalarında Seyantolar merkezî Asya'nın doğu kesiminde Wu-sunların eski topraklarında¹⁰⁸ iki değişik yerde bölünmüş olarak yaşadılar. Seyantolar'ın nüfusça az olan kısmı komşu Tele kabilelerinin sıkıştırmasına maruz kaldıkları Hangay'da yaşarken; diğer daha güçlü grup ise göçebe kabileler halinde "Tyan-Şan" Tanrı Dağlarının doğu kesimleriyle¹⁰⁹ Altayların güneybatı etekleri arasına yayılmışlardı. İlk olarak I. Göktürk Hakanlığı hanlarına bağlı olan Seyantolar hakanlığın yıkılması sonrasında Batı Göktürk hakanları idaresine girerek Doğu Kazakistan Altaylarında "Yan-mo"¹¹⁰ Dağları civarını yurt tutmuşlardı. Bazı kaynaklar İrtiş Vadisi'yle Yan-mo kelimesini Yimek (yem-mek) kavim adına yakın olarak kaydetmişlerdir¹¹¹.

Yimek (Kimek) boyu Altay Dağlarının kuzeyinde İrtiş Nehri Bölgesi'nde yaşıyordu. Arap kaynaklarında Oğuzların kuzeyinde geniş bir sahaya, Batı'da İdil veya Kama Nehri'ne kadar olan bölgeye yayılmış olduğu kaydedilmiştir¹¹². Kıpçaklarda Kimeklerin batısında siyasi açıdan onlara bağlı olarak yaşıyorlardı¹¹³. Kaşgarlı Mahmud Kıpçaklar ile Yemeklerin (Kimekler) aynı bölgede yaşadıklarını ve Kıpçakları onların bünyesinde bir Türk kabilesi olarak ama "*kendilerini Kimekler'den ayrı sayan Kıpçaklarında olduğunu*" kaydetmektedir¹¹⁴.

D.G. Savinov'un yazdığına göre Yimek-Kıpçak kabilelerinin yerleştikleri alan, yaklaşık olarak, Güney Uralların güneydoğusundan batıda Aral çevresindeki bozkırlarda, güneyde Kuzeydoğu Yedisu sahasının bazı kısımları dâhil Orta Kazakistan

¹⁰⁵ Seyanto adı, Sir kabilesinin Çin kaynaklarında ki yazılmış şeklidir, dönemin Çin vak'anüvisleri aynı kavim adlarını farklı farklı yazdıkları görülmektedir.

¹⁰⁶ M. Zakiev, *Türkler Kimdir*, (drl. Halit Yaşarkurt), 2016, s. 113.

¹⁰⁷ Gurmilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 104.

¹⁰⁸ Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 99.

¹⁰⁹ Bolat Kumekov, "Kimekler", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1371; Ahincanov, s. 49.

¹¹⁰ "Yan-mo Dağları adını Altay sıra dağlarının güney batı eteklerinde yaşayan Yan-mo (Yemek) kabilesinden aldığı ve bu dağın diğer adının Altay Dağları olduğu düşünülüyor". (Ahincanov, s. 53.)

¹¹¹ Ahincanov, s. 53; Chavanges, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s. 112.

¹¹² Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 69.

¹¹³ Bolat E. Kumekov, *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, (çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinuulu), TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 45-49.

¹¹⁴ Kaşgarlı Mahmûd, *Divâni Lugâti't-Türk*, (çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabala Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 22-23.

topraklarından Kuzey Balkaş çevresine kadar uzanmaktadır. Doğuda Batı Altaylardan Kulundinsk bozkırına, kuzeyde ise ormanlık bozkır alanlarını kaplamaktaydılar¹¹⁵.

Çin coğrafyacıları Hun torunu olarak kabul ettikleri Tele grubundan olan, Altay Dağları batısında yurt tutan Türk kavimlerinin adlarını listelemişlerdir. Bu kavimler arasında araştırmacılar Çin’ce “Kebisi Kebisik” adının Kıpçak adıyla özdeşleştirmiş ve onları Tele grubu kavmi olarak Merkezi Kazakistan coğrafyasındaki varlıklarına ulaştırmışlardır¹¹⁶. Arap-Fars kaynaklarından ilk olarak İbn Hurdazbih “*Yollar ve Ülkeler Kitabı*” adlı coğrafya kitabında verdiği Türk halkları listesinde Kıpçakları da saymıştır; “*Türk ülkeleri içinde en geniş olanıdır. Onların sınırları Çin, Tübbet, Harluklar, Kimaklar, Oğuzlar, Cifrler, Becenekler, Türkeşler, Özkeşler, Hıfşahlar ve Hirhizlara kadar olan bir alanı kaplamaktadır*”. Ayrıca Kıpçakları, Dokuz Oğuz Boyu içinde göstererek, Kimekler ve Kıpçakların yaşadığı toprakların yerini doğrular biçimindedir¹¹⁷.

Oğuz Kağan Destanı’nın ne zaman ve hangi yüzyılda yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kıpçakların ana yurdu ve ilk çıkış noktasının, Oğuznâmelere göre İtil Irmağı dolaylarını işaret etmekte olduğu görülmektedir. Uygurca Oğuz Kağan Destanı’nda Kıpçak yurdu olarak belirtilen yer ile ilgili: “*Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve İtil’in suyunu nasıl geçeriz?*” dedi. Asker arasında iyi bir Beg vardı ki adı Uluğ-Ordu Beg idi. O akıllı bir erdi; gördü ki: *Bu yerde pek çok dal pek çok ağaçlar vardı. O ağaçları kesti ve (sal gibi bağladığı) bu ağaçlara yattı sudan geçti. Oğuz Kağan sevindi güldü ve ona: “Sen burada Beg ol; senin adın Kıpçak-Beg olsun”* dedi¹¹⁸.

Oğuznâme’de adı geçen Kıpçak isimli çocuğun doğduğu yer oldukça ağaçlı ormanlık bir bölgedir ve bu bölge güneyde bulunuyordu. Kıpçakların ilk yaşadıkları yurtları Sayan-Altay Dağları’nın güney etekleri aynı zamanda güney kısımdan oraya bitişik olan yerlerdedir. Çin vakayinâmelerinde toprakları Tanrı Dağları ile Altay Dağları’nın güneybatı etekleri arasında bulunan Seyanto (Kıpçak) kabilelerinin göçebe

¹¹⁵ D.G. Savinov, “Yenisey Kırgızları İle Kimaklar’ın IX.-X. Yüzyıllardaki Etnik Kültürel Münasebetleri” (ter. Mehmet Tezcan), *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yayınları*, s. 404; Kumekov, *Arap Kaynaklarına göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, s. 58.

¹¹⁶ Ahincanov, s. 65-66.

¹¹⁷ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 39.

¹¹⁸ W. Bang, G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936, s. 10-23.

olarak yaşadıkları yer ile bu bilgiler karşılaştırıldığında aynı yeri işaret ettiği görülüyor¹¹⁹.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde anlatılan; “*Kıl-barak yağı olmuş vergi göndermiyordu. Oğuz Kıpçakları oraya göndererek Atıl ve Yaman-su kıyılarına kadar varıp oturmalarını ve orasını kendilerine yurt edinmelerini emretti. İndir-tarığı*¹²⁰ vergisini onların tağar ve ulufesi olarak ayırdı; bu vergiyi kendileri diledikleri gibi kullanıp bundan maaş da vereceklerdi. Kıpçaklar Kıl-barak, Derbend ve o taraflarda olan ülkelerin vergisini toplayıp hazineye gönderdiler Kıpçaklar bu yüzden orada kalıp yurt tuttular ve o ülke onlarda kararlaştı”¹²¹.

Zeki Velidi Togan'ın tahlilinde Kıpçakların ana yurdu İdil'dir ve İdil Havzası'na gelişlerinin Oğuz Han'dan çok daha önceleri olduğunu yazmıştır. “*Kıpçak ve Yemeklerin bir kısmı, Oğuz zamanında Uzakdoğu'da yaşıyorlardı. Batı Kıpçakların da ta o zaman Edil ve Yayık taraflarını kendilerinin irsî hisseleri olarak ellerinde bulunduruyorlar ve ziraat mahsulünü vergi olarak alıyorlardı*”. Aynı zamanda Togan, Oğuz-namede adı geçen iki nehir İtil ve Yaman Su hakkında bazı bilgiler verir: “*Atıl, Etil bilindiği gibi Volga'nın Türkçe ismidir. Yaman Su ise bu ada benzeyen bazı nehirlerden olarak düşünülüyor. Jaman Kon nehri Tengiz gölüne dökülen Kon nehrinin bir koludur. Jaman Sarısu; Sarısu'nun bir kolu, Yaman Yelge ise Edil'e katılan Kaman nehrinin bir kolu olan Ufa ırmağına dökülen bir deredir*”¹²².

Ebülgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkimesi'ne göre Oğuz Han Kıpçak'ı Ten (Don) ve İtil bölgesine göndermiştir. “*O oğlanı (Kıpçak bey) Han kendi yanında büyüttü. Yiğit olduktan sonra, Urus ve Ulak ve Macar Başkurt illeri düşman idiler. Kıpçak'a çok halk ve maiyet verip o tarafa, Tin ve İtil suyunun kenarına gönderdi. Üç yüz yıl Kıpçak o yerlerde padişahlık kılıp oturdu. Bütün Kıpçak halkı onun neslindedirler. Oğuz Han'ın zamanında ta Çingiz Han zamanına kadar Tin ve İtil ve Yayık, bu üç suyun yakasında Kıpçak'tan başka il yok idi. Dört bin (dört yüz) yıla kadar*

¹¹⁹ Ahincanov, s. 63.

¹²⁰ “*İndir-tarığı, “İndir”, harmanyeri, “tağ”da hububat; yâni harmanda mahsul olarak alınan vergi anlamındadır*”. (Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, s. 96.)

¹²¹ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuz-nâmesi Tercüme ve Tahlili)*, s. 49; Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul, 2015, s. 179.

¹²² Togan, *Oğuz Destanı*, s. 96.

o yerlerde oturdular. Onun için o yerlere Deşt-i Kıpçak"¹²³ "Kıpçak Çölü" denilmektedir¹²⁴.

Destanda, Oğuz Han İt-Barak'a yaptığı son seferden sonra Kıpçak ve Kıpçak'tan türeyen soyları, Naymanlarla, İt-Baraklar arasında bir coğrafyaya yerleştirmiştir. Aynı zamanda onları bu sahaya idareci olarak atayarak, hâkimiyetini bölgede sağlama almıştır. Naymanların yurtları, batıda Kök-Erdiş (İrtiş) Nehri'ne kadar uzanıyor ve bu nehrin batısına kadar da geçtiği oluyordu. Kıpçakların sınırları da doğuda İrtiş Nehri'nden başlıyor ve İdil Nehri'ne kadar olan bölgeyi içine alıyordu¹²⁵.

Başka bir yorumda Oğuznâme'de ki yer Kafkasya'nın kuzeyinde bir yer olarak anlatılır. Bahsi geçen iki su, arasında adacıklar bırakabilecek ve üzerinden gemi yüzebilecek büyüklükte olan Don ve İdil (Volga) Nehirleri olarak ifade edilmiştir¹²⁶.

Kıpçakların atalarının kimliği tam olarak netleşmiş değildir. Kıpçaklar farklı farklı kavimlerin kolu ya da o kavimlerle özdeş olarak anılmışlardır. Devletlerin, kavimlerin ya da yaşadıkları toprakların adlarını, yabancı devletler belirler ve kaynaklarda bu adlar, siyasi döneme göre değişiklik göstermektedir. Bundan dolayıdır ki Kıpçakların ana yurtlarının yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Aynı zamanda göçebe bir kavim oluşu ana yurdun yerinin belirlenmesinde araştırmacıların işini zorlaştıran bir etkidir. Araştırmacılar arasında genel kabul gören Kıpçak anayurdu ise Tanrı Dağları ve Altay Dağları'nın güneybatı etekleridir.

1.1.1. Anayurttan İlk Göçler

MÖ I. bin yılda Türk yurdunda, Altay ve çevresinde göçebe bir yaşam tarzı olan kavimler çeşitli sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalmışlardır. Kayıtlarda bu sebepler bazen siyasi savaşlardan dolayı bazen de iktisadi sıkıntılar olan kuraklık ve Türk ana yurdunun topraklarının geçim açısından yetersizliği¹²⁷ olmakla beraber bununla ilgili olarak hayvan sürülerini otlatmak için geniş ve bol otlulara ihtiyaç

¹²³ Ebûlgâzi Bahadır Hân, *Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü)*, s. 32.

¹²⁴ Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 187.

¹²⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 190.

¹²⁶ Emre Erzincan, *İdil Suvı Aka Turur "Türk Kaynaklı Eserlerde İt Barak Halkı"*, (ed. Umut Üren, Didem Çatalkılıç), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2017, s. 45.

¹²⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976, s. 694.

duymak şeklinde sebeplendirilmektedir. Göçebe Türk kavimlerinin Altay çevresinden batı istikâmetine doğru yayılışları MÖ I. binin ortalarında vuku bulmaktadır¹²⁸.

Araştırmacılar Kıpçakların atalarının, Ting-ling kavminin bir kolu olduğunu ayrıca yurtlarının ve göçlerinin Ting-linlerle beraber araştırılması gerektiğini savunurlar. Ting-lingler Hunların kuzey tarafındaki bölgedeki topraklarda yaşıyorlardı. Mo-tun döneminde Hunlara bağlanmışlardır. Siyenpiler'in batıya doğru ilerlemesi ve Hun başkentine saldırıları sonucunda Ting-lingler bundan sonra iki yüz yıl boyunca Orhun Bölgesi'ne gelerek burada yurt tutmuşlardır¹²⁹.

Çin kaynakları Ting-lingleri milat sonraları 350'li yıllarda üç ayrı bölgeye kaydetmişlerdir. Güney Ting-ling kolu Gobi Çölü üzerinden Sarı Irmak çevresine, Çin'in kuzey sınırına göç etti¹³⁰. Bu kol MS 60'lı yıllarda Sha-chou'da görüldü. MS 265-419 arasında hüküm süren Chin hanedanı devrinde Kansu'nun kuzeyinde, IV. yüzyıl ortalarında ise Çin'in Ho-pei eyaletini işgal edip orada Chung-shan mevkiine yerleşmişlerdi. Buradan da Kuzey Çin'in farklı bölgelerine taşınarak dağıtılmışlardır. Çin kaynaklarında Doğu Türkistan'daki Shan-shan (Çerçen) sahasının kuzeyinde de Ting-linglerin adı geçmektedir¹³¹. Diğer grup Batı Ting-ling kolu İrtiş çevresinde yaşayan MS. 350'den sonraki yıllarda güneye doğru yayıldı ve Avrupa'ya ilerleyen Hunların, Kazak bozkırlarının güney bölgesini işgal etti. Sonrasında da daha batıya Karadeniz ve Kafkasya yakınlarına göç ettiler¹³². Bu grup Sır Derya'nın kuzey sahalarına yerleşmiş MS 460'larda Doğu Avrupa'ya doğru ilerleyerek Bizans kaynaklarında artık Ogur adıyla anılmışlardır¹³³.

Üçüncü ve son kolu oluşturan Kuzey Ting-ling kolu Baykal Gölü'nden güneye, güneybatıya ve güneydoğuya uzanan toprakları sahiplendi¹³⁴. Güneydeki Çin sınırına göçen Ting-ling'ler, artık Çinlilerle doğrudan temas halinde idiler ve Çin'liler kaynaklarında adlarını Ti-li (Töles) olarak anmaya başlamışlardı. Ayrıca Kanglı adını da Ti-li - Tele (Töles) adı ile aynı özdeş olarak kaydetmişlerdir. Gerçekten de coğrafi bakımdan incelendiğinde Ting-ling- Tele-Kanglı-Töles devamlılığı görülmektedir¹³⁵.

¹²⁸ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 5.

¹²⁹ Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 8-11.

¹³⁰ Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göç'ü*, s. 19.

¹³¹ Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, s. 94-95.

¹³² Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göç'ü*, s. 19.

¹³³ Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, s. 95.

¹³⁴ Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göç'ü*, s. 19.

¹³⁵ Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, s. 95.

Töles kelimesi Türkçe olup “asıl, kök, temel” manalarına gelmektedir. Çin kaynaklarında elli kabile kadar sayılan, Töles “Tieh-lê” diye kaydedilen bu kalabalık göçebe Türk kütelleri¹³⁶ V. yüzyılda Batı Denizi’ne doğru göç edip geniş bir alana yayılmışlardır¹³⁷. Bunlardan biri Baykal Gölü’nün kuzeyinde, beşi Tola Irmağı kuzeyinde, beşi Tanrı Dağları kuzey eteklerinde, dokuzu Altayların kuzey batısında, dördü Semerkand havalisi civarında, onu Seyhun boyunda, dördü Hazar’ın doğusu ve batısında, altısı da Bizans’ın doğusundadır¹³⁸.

Göktürk Devleti döneminde Töles boyları arasında sayılan ve kitabelerde adı geçen Sir kavmi de bulunmaktaydı. MS IV. yüzyılda Ordos’un doğusundaki Tien-shan’da step bölgesinde yerleşmiş olan ve Tie-lê birliğine dâhil olan Sir kavmi Göktürk devletinin 630’da düşmesi ile birlikte, Kuzey Moğolistan’da ortaya çıktı. Çin, büyüyen güçlerinden korkarak, Türkler ile müttefik oldu ve 641’de Sir kavmini mağlup etti. 646 yılında Sir kağanından memnun olmayan Tele kabileleri, Çin’inde yardımıyla Sir topraklarını ele geçirmiş ve son olarak 648’de Tang Devleti tarafından ağır bir yenilgi alan grup batıya doğru göç etmiştir¹³⁹. Bir kısmı Hangay’da eski yerlerinde kalan Sirlere farklı bölgelere dağılmışlardır¹⁴⁰.

İkinci Türk Kağanlığı kurulduğu ilk otak, göçebe Seyanto\Sir kabilelerinin yaşadığı Karakum Çölü’nün kuzey kesimi idi. Kitabede geçen “Türk-Sir Budun” şekillendiği yer burası olmuştur¹⁴¹. Sir-Göktürk müttefikliği ile 691 yılında Tokuz-oğuzların kavimlerini yöneten Uygurları bertaraf edip Ötüken bozkırını ele geçirmişler. Daha sonra ise beraber, Merkezi Asya ve Batı Moğolistan’daki II. Türk Devleti yıkılıncaya kadar elli yıl Tokuz-oğuzları yönetmişlerdir¹⁴². VIII. yüzyıldan sonra artık bu kavim Sir adının yerine “şanssız, talihsiz” anlamına gelen Kıpçak “Qıvcaq – Qıbcq” adıyla anılmaya başlanmıştır¹⁴³.

¹³⁶ Kafesoğlu, s. 93.

¹³⁷ Sergey G. Klyastorniy, “Erken Hazar Tarihinin Asya Cephesi”, (çev. Egemen Çağrı Mızrak), *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), (Bahar 2014), s. 198.

¹³⁸ Kafesoğlu, s. 93.

¹³⁹ Peter B. Golden, “The Shaping of the Cuman-Qıpchaq In: Il Codice Cumano e il Suo Mondo”, [Kuman-Kıpçakların Şekillendirilmesi: Kuman Kodu], (ed. Felicitas Schmieder and Peter Schreiner) Rome, 2005, s. 17.

¹⁴⁰ Ahincanov, s. 58.

¹⁴¹ Ahincanov, s. 58.

¹⁴² Kumekov, “Kimekler”, s. 771.

¹⁴³ Golden, “The Shaping of the Cuman-Qıpchaq In: Il Codice Cumano e il Suo Mondo”, [Kuman-Kıpçakların Şekillendirilmesi: Kuman Kodu], s. 17.

Tokuz-oğuzlar'ın, Göktürk yurdu olan Kuzey Moğolistan'ı eline geçirmesi ve Türklerle beraber yaptığı savaşta yenilgiye uğramaları sonucunda Kıpçak kavminin oldukça büyük bir kütlesi İç Asya'dan İrtiş Bölgesi'ne doğru göç etmeye başlamıştır¹⁴⁴. İrtiş Bölgesi'nin orta kısmına ve Kuzey Altay'a gelen Kıpçaklar bu göçün sonucu olarak kendilerini Kimek federasyonunun merkezinde bulmuştur. Kimek hâkimiyeti altına giren Kıpçaklar, Kimeklerle etno kültürel bir birlik oluşturmuştur¹⁴⁵.

Batı Göktürk Kağanlığının VII. yüzyılın ortalarında yıkılması sonucunda Kazakistan topraklarında kurulan Kimek Devleti Gerdizi'ye göre 7¹⁴⁶ El-İdrisi'ye göre ise 12 kavimden oluşturmaktadır. Kimek hâkimiyeti altındaki topraklarda Kıpçak boyları dışında Kumanlardan da bahsedilmektedir. Kumanlarla Kıpçaklar Orta Çağ kaynaklarında farklı kavimler olarak anılmaktadır ki Kumanların bir kısmı daha sonraları Kıpçaklara dâhil olmuştur. Kumanlar Batı Kazakistan dolaylarında Kuzey Altay bölgesi ve Güney Sibiryâ topraklarında yaşamakta olup; Kıpçak, Kimek ve Kuman birliğinin batı kısmını oluşturmakta idi¹⁴⁷.

Bu üç kavim Kimek, Kıpçak ve Kumanlar VIII. yüzyılın ortalarına kadar Altay bozkırları, Altay dağları ve İrtiş Bölgesi'nde oturlardı. Daha sonra ise Kimekler güney istikamette ilerleyerek Karluk topraklarında yayılmaya başlamışlardır. Kimeklerin güneye doğru ilerlemesi ile Kıpçaklar, İrtiş'ten batıya Tobol Nehri yönüne doğru göç etmiş¹⁴⁸ ve Kıpçakların batı sınırı Peçeneklerin kuzey cephesine kadar olan alanı kaplamıştır. Peçeneklerin kuzey komşusu olan Kıpçaklar güney Ural Dağları dolaylarına kadar gelmiş olmalıdır¹⁴⁹.

Kimek Devleti'nin siyasi hegemonyası altında yaşamış olan Kıpçakların büyük bir kısmı Kumanlarla beraber VIII. yüzyıl sonlarına doğru Batı İrtiş'ten Güney Yayık Bölgesi'ne kadar olan topraklarda varlıklarını sürdürmüş ve zamanla Kumanlarla aynı kavim olarak anılmaya başlanmışlardır¹⁵⁰. Aynı zamanda Kimeklerden ayrılan

¹⁴⁴ Kumekov, "Kimekler", s. 771.

¹⁴⁵ Golden, "The Shaping of the Cuman-Qipchaqs In: Il Codice Cumano e il Suo Mondo", [Kuman-Kıpçakların Şekillendirilmesi: Kuman Kodu], s. 17. ; Kumekov, "Kimekler", s. 771.

¹⁴⁶ Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 234.

¹⁴⁷ Kumekov, "Kimekler", s. 771.

¹⁴⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, s. 32.

¹⁴⁹ Kumekov, *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, s. 59.

¹⁵⁰ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, s. 32.

Kıpçaklar batıya göç ederek, Don, Dnepr, Dnestr Çaylarının aşağı kısımlarının vatan seçip, Oğuz topraklarına kuzeyden komşu oldular¹⁵¹.

Batıya göç etmeyen Kimek unsurları ise, aynı dönemde ortaya çıkan ve Kıpçakların doğu grubunu oluşturan Kanglılara dâhil olmuşlardır. Kanglılar, İrtiş sahillerine geldikten sonra burada Kimeklerle beraber Aral bozkırlarına inmişlerdir¹⁵².

1.1.2. Asya'dan Göçün Sebepleri

Asya'dan batıya doğru yapılan büyük göç öncesinin coğrafi dağılımına göre Oğuzlar, İdil-Sırderya ve İrtiş'in orta kısmına yerleşmişti. Oğuz yurdunun doğusunda Oğuz bozkırı ve Maverünnehir kasabalarının güneyinde ise bozkırın diğer kısmı ve Hazar Denizi, batısında ve kuzeyinde İdil Nehri vardır¹⁵³. Oğuz birliğinin kuzeyinde Tobol ve İşim Nehirleri dolaylarında Kıpçaklar, onların doğusunda ise Altaylara doğru Aral ve Sırderya sahillerinde Kimekler oturuyordu. Isık Göl'ü¹⁵⁴ çevresinde Karluklar varken, Karlukların doğu kesiminde Kaşgar şehrine kadar Karahanlı ülkesi uzanıyordu. Sarı Uygurlar¹⁵⁵ bölgenin en doğusuna Nan-şan çevresine 850 tarihinde göç ederek yaşamaya başladılar. Sarı Uygurların bölgesi Mervazî'nin eserinde bahsettiği Sarı Kavim Ülkesi ile aşağı yukarı eşittir,¹⁵⁶ belki de bu iki ad aynı kavime aittir. Huang-ho Nehri'nin doğusunda dilleri Türkçe olan Nesturi Hıristiyanları vardı. Kunlar ise yeri tam tespit edilemeyen ama bu civarda bir yerde görülmektedirler¹⁵⁷.

¹⁵¹ Yunus Oğuz, *Qadim Türkler ve Passionarlık Nazariyyesi L. N. Qumilyov'un Tedqiqatlarında*, Aposrof Çap Evi, Bukü, 2012, s. 120. ; Ömer Soner Hunkan, "Kaşgarlı Mahmud'un XI. Yüzyıl Dünya Haritasında Batı Türkleri: Peçenekler ve Kıpçaklar", *Uluslararası Balkan Dil, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, (8-10 Nisan 2010), Tiran- Arnavutluk, s. 181.

¹⁵² Osman Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken neşriyat, İstanbul, 2012, s. 77

¹⁵³ Ramazan, Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 68.

¹⁵⁴ Isık gölü, Sırderya ve Amuderya coğrafyası Türkistan'ın Doğu ve Batı bu sahadır. Bu bölge Türk'ün en eski ve en geniş oturduğu saha olup, Hazar dolaylarından Altaylara kadar uzanır. (Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, s. 53.)

¹⁵⁵ Sarı Uygurlar; Çin'in Kansu bölgesinde yaşayan bu kavimdir, yaygın bir görüşe göre Eski Uygurların, bir başka görüşe göre de Eski Kırgızların torunlarıdır. (Mehmet Ölmez, "Sarı Uygurlar Ve Sarı Uygurca" *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, (98), (Nisan, 1996), s. 31-37.) ; Sarı Uygurlar, Tarım havzasında iken Hind-Avrupa'lı Toharlarla karışmış ve bu yüzden "sarışın yani açık sarı" lakabını almış olabilirler. (Laszlo Rosanyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yayınları, Ankara, 1993, s. 137.)

¹⁵⁶ Laszlo Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 137.

¹⁵⁷ Laszlo Rosanyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983, s. 29.

Kıpçaklar, Oğuzları ilk önce Batı Aral dolaylarına itmiş ve daha sonra bazı Oğuz gruplarını da Balhaş ile Aral kıyılarında Sarısu'ya, Sır-Derya'nın orta akımlarına ve Karatav Dağı eteklerine doğru gitmeye zorlamıştır¹⁵⁸. O zamanlar Hazar Kağanlığı da Rus Knezliği'nden ağır bir darbe almış ve Oğuzlar, parçalanmak üzere olan Hazar Bölgesi'ne hiçbir engelle karşılaşmadan ulaşmış hatta daha batıya doğru ilerlemişlerdir¹⁵⁹. Oğuzlar ile Kıpçaklar arasındaki bu düşmanca çatışmalar sonucunda Oğuzların Güney Rus bozkırlarından Balkanlara geçtikleri biliniyor¹⁶⁰.

IX. yüzyılın ortalarında başlayan göç hareketleri Türkistan'ın kuzey-batı kısmında, Hazar Kağanlığı üzerinden İdil Nehri'nin batı kısmına doğru yeni ve aynı zamanda büyük bir Kavimler Göçü'ne sebebiyet vermiştir¹⁶¹. Kavimlerin bu göçleri elbette ki bir anda olagelen ve tek bir sebebe dayandırılmaz.

Kıpçakların İrtiş-Talas sahasından çıkararak batıya doğru ilerlemelerinin¹⁶² sebeplerini sıraladığımızda, diğer göçebe kavimlerde de olduğu gibi; nüfusunun çoğalması buna bağlı olarak yer darlığı, hayvan sürülerine mera ve otlak yetersizliği, bozkır kabileleri ile yapılan ticaretlerin Sır Derya boyundaki şehirleri geliştirmesi ve kervan yollarının daha sonraları Deşt-i Kıpçak olarak anılmaya başlayacak olan sahadan geçmesi gibi sebepler Kıpçak göçlerinin iç nedenleridir diyebiliriz¹⁶³.

Türk kabilelerinin X-XI. yüzyıl ortalarında batıya göç hareketinin dış müsebbibi olan ve dönemin siyasi şartlarının bir sonucu olarak sebeplendirilen; Çin'in kuzey kısmında ve Moğolistan'da Liao Hanedanı'n kurduğu Kitay Devleti'dir. Kitaylar, olarak da adlandırılan bu hanedanlık kuvvetlendikçe yirmi otuz yıl içinde Türkistan'ı ve Harezmi Bölgesi'ni işgal edip vergiye bağladı¹⁶⁴. Moğol asıllı olan Kitaylar ilk olarak Ötüken'deki Kırgız hâkimiyetine son vererek bölgeyi ele geçirdiler¹⁶⁵. Bu işgaller sonucunda Türk kavimlerini batıya doğru, Uzak Doğu'dan Karadeniz sahiline kadar olan geniş bir coğrafyaya kadar itmiş ve bu durumdan etkilenen bazı Kay ve Kıpçak

¹⁵⁸ Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 59.

¹⁵⁹ İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 237.

¹⁶⁰ S.G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 60.

¹⁶¹ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 44.

¹⁶² Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 72.

¹⁶³ Ahincanov, s. 181.

¹⁶⁴ Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, s. 180.

¹⁶⁵ Saadettin Yağmur Gömeç, "Türk Tarihinde Kıpçaklar", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, s. 7.

boylarının yerlerinin değişmesine sebep olmuşlardır¹⁶⁶. Aynı zamanda bu boyların hareketi, Kimek Devleti'nin güçsüzleşip sona ermesine katkı sağlamıştır¹⁶⁷.

Kitay Devleti'nin etkisiyle Kansu Bölgesi'nde Tangut Devleti ve Doğu Türkistan'da Semireçi adı verilen yerde, Karahanlı Hanlığı belirmeye başladı. Tangutlar, Kansu'daki Uygur Devleti'ne boyun eğdirdi ve Kitayları sıkıştırarak Kansu koridorunu Doğu Türklerine kapattılar. Karahanlı Karlukları, Semireçi ve Trans Saksonya vahalarına doğru olan yolları Türklere kapadılar. Batıya giden tek güvenli göç yolu ise, İrtiş ve Ob Nehirlerinin yukarı sahalarından Kuzey Cungarya ve Kuzeydoğu Semireçi tarafından, Karahanlı Devleti'nin kuzey hududları boyunca olan yollardı¹⁶⁸. Cungar Kapısı, doğudan batıya doğru yapılan göçlerin geçiş noktası haline geldi¹⁶⁹.

Orta Çağ kaynakları batıya doğru yayılan Kitaylar hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. Mesudi'ye göre Aral Gölü civarında yapılan savaşlar Türk kavimlerinin batıya kaymasına sebebiyet vermiştir¹⁷⁰. Kansu Uygurları 1010 yılında Kitay kavminin saldırısına uğramış, Kitaylar daha sonra Yedisu'nun kuzeybatı bölgelerini ele geçirmiştir. Abu'l Farac'ın naklettiğine göre 1014 yılında büyük bir göçebe ordu Çin'den Hunların ülkesine gelmiştir¹⁷¹.

Kitayların bu hareketinin ilk etkisi Kimeklerin yurdunda 1017-1018 yıllarında hissedildi. Bu yıllarda Çin'den çıkıp batıya doğru ilerleyen kavimlerin tahmini sayıları üç yüz ya da beş yüz bin çadırılık, yaklaşık bir buçuk milyon insanın göç ettiği düşünülmektedir. Kimeklere bağlı Kıpçak ve Kanglı gruplar Oğuz topraklarına sel gibi aktılar. Bu hareket Oğuz boylarını yerinden oynatmış ve beraberinde Maverâünnehr'e kadar inmişlerdir. Yaşanan bu göçün ilk sonucu diyebileceğimiz olay; çok büyük küteller halinde gelen bu göçebe ve savaşçı grupların büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmeleridir¹⁷².

İbnü'l Esir'in eserinde Türklerin Çin'den çıkışı ile ilgili yazdığı 1017-1018 olaylarında; Çin'den çıkan Türk kavimlerinin göç hareketinin sebebinin “ *Balasağun'a*

¹⁶⁶ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 72.

¹⁶⁷ Kumekov, *Arap Kaynaklarına göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, s. 132.

¹⁶⁸ Sergej G. Klyashtornyj, “Polovets Problemi (II): Kıpçaklar, Kumanlar Ve Polovetsler”, *Türk Kültürü* (çev. Cihan Çakmak), (2), (Ankara 2013), s. 176.

¹⁶⁹ Kumekov, *Arap Kaynaklarına göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, s. 132.

¹⁷⁰ Mesudi, *Muruc Ez-zeheb “Altın Bozkırlar”*, (çev. D.Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 93.

¹⁷¹ Kumekov, *Arap Kaynaklarına göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, s. 129.

¹⁷² Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 76.

sekiz günlük mesafeye kadar yaklaşan Kitanları, Karahanlı Toğan Han'ın mağlup etmesi"¹⁷³ olabileceği yorumlanmıştır. Karahanlılar ancak Kitayların batıya doğru ilerlemesini birkaç yıl engelleyebilmiştir¹⁷⁴.

1030-1040 yıllarında Maverâünnehr ve Horasan'a ikinci bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu göçün sebebi yine Kitaylardır ve yeni gelenler bir önceki kütlelerden daha güçlü ve sayıca daha çoktur¹⁷⁵.

Mervazi'nin 1030-1040 göçüyle alakalı olduğunu düşündüğümüz aktarımına göre "Kunlar (Kumanlar) Kitay kavminden korkarak ve otlakların yetersizliğinden göçtüler. Arkadan gelen daha güçlü ve kalabalık olan Kaylar, onları geldikleri bu topraklardan daha ileriye sürdüler. Kumanlar Sarı'ları yerlerinden ettiler, Sarı'larda Türkmenleri Türkmenlerde, Oğuz kavminin doğu arazilerini işgal ettiler. Devamında Oğuzlar batıya Karadeniz'e doğru Peçenekler'i iterek onların yurtlarını aldılar"¹⁷⁶.

Muhammed Avfi, "Türklerden bir topluluk vardır ki, bunlara Kûn (Hun) denir. Bunlar aslında Fena ülkesindeydiler. Bu ülkenin darlığı ve otlagının azlığından dolayı, burasını terk edip çıktılar. Vardılar, vardılar Kay adlı bir kavmi yerlerinden sürüp onların yerine kondular. Kaylar da Sarı ülkesine varıp kondular. Sarı halkı da Türkmenlerin ülkesine varıp kondular. Ve Gûzan (Oğuzlar) Ermeniyeye denizi (Karadeniz) sahilindeki Peçeneklerin ülkesine vardılar"¹⁷⁷. İki bilgi aradaki tek fark ise Mervazî Kaylar, Kunları kovaladığını, Avfi'nin ise Kunların Kayları kovaladığını söylemesidir.

Urfalı Mateos 1050-1051 yılı olaylarını vakayinâmesinde "Zira Yılan "Kaylar" milleti hareket edip Khardeşler "Kuman-Kıpçaklar" önlerinden sürdüler. Muhaceret

¹⁷³ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi* -IX, (çev. Abdülkerim Özeydın), İstanbul, 1987, s. 232.

¹⁷⁴ Kumekov, *Arap Kaynaklarına göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, s. 130.

¹⁷⁵ Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, s. 79. ; Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, s. 239. ; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, (çev. Heyet), TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 244.

¹⁷⁶ Mervezi, *Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India: Arabic Text (Circa A.D.1120)*, [Çin üzerine, Türkler ve Hindistan: Arapça Metin (Milattan Sonra 1120 Dolayları)], (ter. Vladimir Minorsky), Londra 1942, s. 29-30; Sergej G. Klyashtornyj, "The Polovcian Problem (II): Qıpçaqs, Comans, And Polovcians", [Polovest Sorunu (II): Kıpçaklar, Kumanlar ve Polovestler], Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary, 58 (3), Budapeşte, 2005, s. 243-248; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 144.

¹⁷⁷ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 92.

eden Khardeşler de Uzlar'ı ve Badzinagları "Peçenekler" ileriye sürdüler ve bütün bu milletler müttetfiken hiddetlerini Romalılara karşı çevirdiler" ¹⁷⁸ şeklinde kaydetmiştir.

Kavimlerin göçü, Maveraünnehr, Harzem ve de Horasan bölgesinde büyük etkilere sebebiyet vermiştir. Oğuzlarla beraber, Türkmenlere karışmış olan Kıpçak, Kuman, Küçet ve Çuğrak boyları, Aral Gölü'nün doğu tarafından Sir-Derya'ya, batı kısmından ise Amu-Derya'ya kadar ilerlemişlerdir. Gazneli Mahmud'un Harezmi'ye gönderdiği komutan Altuntaş'ın ordusunda çok sayıda Çin'den gelen bu göçebe savaşçı usurlardan olduğu bilinmekte olup, Gazneli gulâm birlikleri içinde de önemli yere sahiptirler¹⁷⁹.

Orta Çağ kaynaklarının da bildirdiği gibi Kitayların, Asya'da topraklarını genişletme amacı sonucunda, bölgede bulunan Türk boylarının batıya doğru zincirleme bir şekilde göç etmesine sebep olmuştur.

1.2. ASYA'DA KIPÇAK YAYILMALARI

1.2.1. Harezmi Bölgesi'nde ve Harzemşâhlar Devleti'nde Kıpçaklar

Orta Asya'da Amu-Deryâ'nın aşağı mecralarında bulunan Harezmi toprakları, kuzey kısımdan Kıpçak, Oğuz sınırı ve Aral Gölü, doğu, batı ve güney kısımlarından Horasan ve Maveraünnehr topraklarıyla çevriliydi. Harezmi Sibiryâ, Volga, İskandinavya ile güney ve batı Asya sahası arasında büyük ticaret yollarının kesişme noktasında bulunması bakımından iktisadi olarak önem arz eden bir yerdir¹⁸⁰.

Kıpçaklar Harezmi Bölgesi'ne gelmeden önce Hârezmi'nin kuzeyinde Oğuzlar bulunmaktaydı. X. yüzyıldan itibaren Kitayların baskısı nedeniyle batıya doğru ilerleyen Kıpçakların bir kısmı, XI. yüzyılın ortalarından itibaren Oğuzların yerlerini alarak Aral Gölü dolaylarına ve Sir-Deryâ'nın orta ve aşağı akımlarına yerleşmiştir. Böylece Kıpçakların Harezmi sahasıyla temasları kaçınılmaz olmuştur. Harezmi yurdunu

¹⁷⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyon). Notlar: Edouard Dulaurier, (çev. M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 9.

¹⁷⁹ Coşkun Erdoğan, "Harezmi'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), (Haziran- 2013), s. 159; Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, s. 81.

¹⁸⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Harzemşâhlar Devleti" *Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1976, s. 876; Abdülkerim Özaydın, "Harezmişâhlar Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IV, s. 1400.

sırasıyla Samanîler, Gazneliler ve Büyük Selçuklular Harzemşah adı verilen yöneticilerini atayıp yönetmişlerdir. Bölge Gazneli Devleti'nin hâkimiyetindeyken, Kıpçaklar idareci sınıf olan Harzemşahların Sultan Mesud'a isyan ettiği sırada, Harzemşahlara destek verdiği görülmektedir¹⁸¹. Bu da Kıpçakların bölgede önemli bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.

Harezm eyaleti Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti döneminde de önemli bir ticaret kenti olmaya devam etti. Harezm'in idaresi Selçuklu Valisi Anuş Tegin'in elinde iken İsfahan şehrinden ayrılmadığı için, şehir Kıpçak Türkü olan Ekinci b. Koçkar tarafından yönetiliyordu. Ekinci b. Koçkar daha sonra Selçuklu Sultanlarının taht kavgaları ile karışık ortamda öldürüldü. Selçuklu Devleti'nin 1092 yılında bölünmelere maruz kalması ve devamında meydana gelen olaylar Harzemşahlar Devleti'nin kurulmasına imkân sunmuştur¹⁸².

Harizmşahların devirleri Kutbeddin Muhammed'in Sultan Sencer tarafından Harezm'e atanması ile başlar. Kudbeddin, Selçuklu sultanlarının emrinde önemli görevlerde bulundu ve otuz yıl kadar Harezm şehrini istediği gibi yönetti¹⁸³. Daha sonra Kutbeddin Muhammed'in vefatı sonrası yerine oğlu Atsız Harzemşah olarak atanmış ve onun zamanında Harezm Bölgesi yarı bağımsız bir devlet haline gelmiştir¹⁸⁴. Ayrıca Suriye ve Kûdus'ü ele geçirerek kendine bağlamıştır¹⁸⁵.

1133 yılında Atsız Kıpçak gruplarına karşı bir sefer düzenleyerek Kıpçakların Kazakistan bozkırlarında ikiye ayrılmasına sebebiyet verdi. Birinci grup Aral Gölü'nün kuzeyinde Ural Dağı'nın güney kısmında, ikinci grup ise merkezi Sıgnak şehri olan Ender ez-Kıfçak bölgesiydi ve İrtiş Vadisi'nde, Altay ve Tarbagatay dolaylarında

¹⁸¹ Aydın Usta, "Moğol İstilası Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmşahlar Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IV, s. 1421.

¹⁸² Abdülkerim Özaydın, "Kutbüddin Hârizmşah", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXVI, s. 484.

¹⁸³ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 255.

¹⁸⁴ Nuri Yüce, "Harizm Türkçesi", *Türkler Ansiklopedisi* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, V,s. 793; Hasan Geyikoğlu, "Harezmşahlar ve Doğu Anadolu", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IV, s. 1448.

¹⁸⁵ Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-nâme I*, (haz. Erdoğan Merçil), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 133.

göçebe olarak yaşıyorlardı¹⁸⁶. Harzemşâh Atsız'ın Kıpçaklara karşı yaptığı askeri faaliyetler sonucunda Hârizmşâhlar ordusunda Kıpçak-Kanlı boyları yer almaya başladılar¹⁸⁷.

XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Harzemşahlar Devleti Kıpçak kabilelerini devlet yönetiminde ve askeri alanda hizmetlerine alarak iç ve dış kuvvetlere karşı askeri gücünü arttırdı. Fakat Kıpçaklar fethedilen toprakları yağmalayıp yerli halka zulüm etmeleri Harzemşah'ın itibarını sarsmaktaydı ve bu politika tam olarak hükümdarın istediği gibi işlememişti¹⁸⁸.

XIII. yüzyıl başlarından itibaren en güçlü devletlerden biri haline gelen Harezmi, Orta Asya'nın merkezi niteliğindedir. İran'ın doğusundaki bölgeleri de Harezmişahların hâkimiyetindeydi¹⁸⁹. Harezmi bu yükselişi büyük ölçüde Kıpçak ve diğer Oğuz göçebeleriyle yapılan işbirliğine borçludur, çünkü onlar oldukça kalabalık bir güç oluşturuyorlardı¹⁹⁰.

Harezmi hükümdarları arasında Kıpçaklarla en iyi siyaseti Alaeddin Tekiş yürütmüştür. 1172–1200 yılları arasında hüküm süren Alaeddin Tekiş zamanında Sır-Derya'nın kuzeydoğu bölgesinde Kıpçak, Kanlı, Yimek kavimleri bulunmaktaydı. Alaeddin Tekiş bu kavimleri tamamen itaat altına alabilmiş değildi ve Harezmi Bölgesi'ni tehdit etmeye devam ediyorlardı. Tekiş onlarla zaman zaman savaşarak boyun eğdirmiş ve gayr-i müslim olan bu grupları kendi tebaası arasına almayı başarmıştır. Böylece Karahitaylara karşı kullanabileceği güçlü bir askeri insan gücü oluşturdu ve aynı zamanda Kıpçak topluluklarından iktisadi olarak da fayda sağlamıştır¹⁹¹.

Kıpçak Hanı Alp-Kara, Alaeddin Tekiş'e elçi göndererek Cend şehrinden kışlak istediğine ve İslam'ı kabul ettiğine dair bir mektup gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca

¹⁸⁶ Ahincanov, *Kıpçaklar*, s. 211; Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harezmişahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı" *Türkler Ansiklopedisi* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IV, s. 1431.

¹⁸⁷ Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilâtı Ekonomik Ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 129; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tatar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 263.

¹⁸⁸ Ahincanov, *Kıpçaklar*, s. 213.

¹⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092- 1221)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 93-94; Aydın Taneri, *Harezmişahlar*, Tarihte İslam Devletleri Serisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 30.

¹⁹⁰ İzzet Çivgin, *Orta Çağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2008, s. 694.

¹⁹¹ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092- 1221)*, s. 93-94; Taneri, *Harezmişahlar*, s. 30.

mektupta Harzemşah'a bütün kavimleriyle hizmetine hazır olduklarını bildirmiştir. Irak'a Kasım 1182 yılında gönderilen başka bir mektupta Türkistan dolaylarından devamlı olarak Kıpçak birliklerinin gelip Harezmsah'a ihtimamda buldukları belirtilmektedir¹⁹².

Alaeddin Tekiş, Kıpçak prenseslerinden olan Terken Hatun'la evlenmiş ve bu siyasi evlilik sonrası bozkırda yaşayan Kıpçak grupları kalabalık kitleler halinde Harezm Bölgesi'ne gelmişlerdir. Tekiş döneminde Kıpçakların devlet kademelerinde yükselmesi ve ordunun temel unsurları haline gelmesinde Terken Hatun'un rolü büyüktür. Harezm ordusunda Kıpçak unsurlarından yüz yetmiş bin civarı askerin var olması ve bu askeri gücün uzun bir süre korunup devam etmesi, aynı zamanda devlet içinde önemli mevkileri meşgul edenleri yine kendi akrabalarından seçmiş olması, Terken Hatun'un oldukça nüfuslu ve güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir¹⁹³.

Tekiş dönemi sonrası tahta geçen oğlu Muhammed Harezmsah, Kıpçak askeri gücüne dayanarak önemli başarılar elde etmiş ve sınırlarını Siriderya boylarından Hind sahillerine Kafkas Dağları ve Irak-ı Arab'a (Ortadoğu'ya) kadar genişletmiştir¹⁹⁴. Cüveyni eserinde Alaeddin Muhammed döneminde Harezm ordusunun büyük kısmının Kanglı ve Kıpçakların Uran kabilesine ait olduğunu ve bunlardan doksan bininin Kanglı kabilesinden olmakla beraber, annesi Terken Hatun'unda da Kanglı kabilesine mensubiyeti hakkında bilgiler vermektedir¹⁹⁵.

Harzemşah Devleti'nin başına 1215 yılı sonrası Celâleddin Harzemşah geçmiş ve bu dönemde de Kıpçakların Harzemşahlara önemli katkıları olmuştur. Moğollara karşı Kıpçaklarla işbirliğine giren son hükümdar Celâleddin Hârizmşâh, Moğol akınları karşısında gücünü iyice kaybetmiş ve Hindistan'a sığınmak zorunda kalmıştır¹⁹⁶.

Harezm yurduna gelip yerleşen Kıpçak ve Kanglı kavimleri bölgenin hızlı bir şekilde Türkleşmesi'nde önemli katkılar sağlamıştır. Nüfusun çoğunluğu Türk olan Harezm'de halk zamanla Türkçe konuşmaya başlamış aynı zamanda Harezm'de ilmi ve edebi olarak da Türk kültürünün izlerine rastlamak mümkün hale gelmiştir.

¹⁹² V.V. Barthold, *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, (haz. Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 426.

¹⁹³ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s. 130-131.

¹⁹⁴ Aydın Taneri, "Harezmsahlar", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, s. 229.

¹⁹⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 342-389.

¹⁹⁶ Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, s. 218.

Harezmi'deki halkların arasında göçebe bir sınıf oluşturan Kıpçaklar, Harezmi ordusunda ve devletin idarî teşkilatında çok önemli yerlerde görev yapmaktaydılar. Hayvancılıkla uğraşan Türk kavimlerine Harezmişâh Devleti kışlak ve yaylak temin ederek, aynı zamanda onları kontrol altında tutmaktaydı¹⁹⁷.

Harezmi yerli halkın çoğunluğunun, Müslüman Türklerin olduğu Oğuzlar, Kanglı ve Kıpçaklardan oluşan bir İslam Devleti haline gelmiştir. Abdülkadir İnan bu konuda şöyle yazmıştır “*İslamiyet Maverâünnehr ve Harzem'e yerleştikten sonra kuzeye doğru ilerlemesi gerekiyordu. Mamur İslam ülkesini, Kıpçak bozkırlarını dolduran savaşçı Türk göçebelerinin akınından korumak için en iyi çare bunlar arasında İslam dininin yayılması idi*”¹⁹⁸ şeklinde ifade etmiştir.

Eski Şaman dini mensubu olan Kıpçak ve Kanglı grupları Tekiş ve Muhammed Harezmişâh zamanlarında kütteleler halinde Harezmi'e gelip Müslüman oldular. Müslüman olanların bir kısmı bozkırdaki boylarına gidiyor ve dolayısıyla İslamiyet'in kuzeye doğru yayılmasına zemin hazırlamış oluyordular¹⁹⁹.

Netice itibariyle Kıpçakların Harezmi yurduna gelişleri, Harzemşahlar Devleti'nin hasımlarına karşı askeri güç niteliğinde faydalanmaları açısından olumlu bir sonuç olsa da bu göçebe Kıpçakların, yerleşik Harezmi halkına karşı yağma çapul gibi tavırları açısından, olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Zaman içerisinde Kıpçaklar bölgenin Türkleşmesine katkı sağlarken aynı zamanda İslam dinini benimsedikten sonra göç ettikleri sahalara İslamiyet'i yaydıkları da bilinmektedir.

1.2.2. Hindistan'da Kıpçak İzleri

Hindistan'da Türk varlığını simgeleyen Delhi Sultanlığı,²⁰⁰ Gurlu Devleti komutanlarından olan Kutbeddin Aybeg tarafından Delhi şehrinde kurulmuş bir Türk devletidir. Aybeg'in kökeni tam olarak bilinmese de Müslüman ve Türk asıllı olduğu, muhtemel Kıpçak boylarından birine mensup olarak düşünülmekte olup memlûk sistemi ile Hindistan'a geldiği bilinmektedir. Delhi Sultanlığı'na aynı zamanda Mu'izzîler de

¹⁹⁷ Gürbüz, *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilâtı Ekonomik Ve Kültürel Hayat*, s. 127.

¹⁹⁸ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 237.

¹⁹⁹ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 239.

²⁰⁰ Cüzcani, *Tabakat-ı Nâsiri* adlı eserini bu dönemde telif etmiş ve eser, Delhi sultanlığının kuruluşu ve gelişimini aynı zamanda yaşanan olayları ilk ağızdan anlatmaktadır. (Minhac-ı Sirac El Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, (çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 37-196.)

denilmekte olup, Halaciler, Tuğluklar ve Seyyidler gibi çeşitli Türk sülaleler tarafından yönetilmiştir²⁰¹.

Delhi Sultanlığı aslında Gazneli Devleti'nin devamı gibidir. Gazneli Mahmud'un Hindistan'a yaptığı seferler sırasında, ordusunda çok sayıda İran'lı, Afganistan'lı ve Türk asıllı asker katılmıştır. Bu sebeple Sultan Mahmud devrinde, Maverünnehir ile Hindistan arasında bir göç köprüsü oluşmuş, Kıpçak kökenli İltutmuş ve Balaban'da bu göçle gelip sultanlığa kadar yükselenlerdendi²⁰².

Kıpçakların Asya'da Hindistan Bölgesi'ne yayılmasıyla ilgili olarak Delhi Türk Sultanlığı'nı yöneten sülalelerden Kıpçak kökenli olduğu bilinen Şemsiyye ve Balaban Hanedanlıklarından bahsetmeyi uygun bulduk²⁰³.

1.2.2.1. Şemsiyye Hanedanlığı

XIII. yüzyılın ilk dönemlerinde kurulan Delhi Türk Sultanlığı bünyesinde Kıpçakların oldukça etkili faaliyetleri bulunmaktadır. Kıpçakların Hindistan'a ilk gelişleri köle tüccarlarının eliyle memlûk olarak başlamıştır. Bölgede önemli özelliklere sahip olmaları nedeniyle Kıpçak kavimlerinden gelen memlûkler tercih ediliyordu. Kölemen bir komutan olan Aybeg tarafından kurulan Delhi Sultanlığı'nı yüz yıla yakın bir zaman yine kölemen Türkler tarafından yönetilmiştir. Kıpçak kökenli Şemseddin İltutmuş ta bu kölemenlerden biri olup Delhi Sultanlığı'nın başına geçmiş ve Şemsiyye Hanedanlığı olarak devleti yönetmiştir²⁰⁴.

İltutmuş Kıpçakların İlbari boyundan olup babasının adı Aylam Han'dır. Aynı zamanda memlûk kölesi olarak Delhi şehrine getirilmiş ve Kutbeddin Aybeg tarafından satın alınmış olan İltutmuş önce Ser-Candar²⁰⁵ olarak görevlendirilmiş daha sonrada

²⁰¹ N. R. Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, IX, s. 130; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, (Tarihsiz), s. 156-157; S. Haluk Kortel, "Delhi Türk Sultanlarının Telingana Seferleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, IV/1 (2015), s. 1-2

²⁰² Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IV, s. 515.

²⁰³ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 125.

²⁰⁴ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 117.

²⁰⁵ Özel muhafız alayı başkanı anlamına gelen Ser-candârların, görevi genel kabullerde Sultan tahtının arkasında ayakta durup güvenliği sağlamaktır. Delhi Türk Sultanlığı'nda iki çeşit Ser-candâr bulunmakta olup birincisi Ser-candârı meymene ve Ser-candâr-ı meysere'dir. (S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât 1206-1414*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 100.)

Emir-i Şikâr²⁰⁶ makamına yükseltilmiştir. Daha sonra da Gvalyor Kalesi'nin alınmasında ki üstün başarılarından dolayı Baran ve Badaun şehirlerine ve bağlı bölgelere vali olarak tayin edildi. Gakkar kabilelerinin isyanı dolayısı ile Aybeg'le beraber asileri başarılı bir şekilde bertaraf eden İltutmuş, bundan sonra Emirül-umera makamına getirilmiştir²⁰⁷.

Delhi Sultanı Aybeg 1210 yılında vefat ettikten²⁰⁸ sonra yerine Eram Şâh, Sultan olarak emir ve melikler nezdinde seçilmişti. Aybeg'in sultanlık tahtına oturacak oğlu yoktu, kızlarının biriyle de İltutmuş evliydi. Eram Şâh'la mücadeleler sonucu Aybeg'in komutanları İltutmuş'u Delhi'ye davet edip iktidara geçmesini istediler. Aynı zamanda taht iddiasında bulunan Taceddin Yıldız ve Nasırüddin ile de savaşmış ve zorluklar içerisinde tahtta yerini sağlamlaştırmayı başarmıştır. Böylece 1211 yılında Delhi Sultanlık tahtına Kıpçak asıllı Şemseddin İltutmuş geçmiştir²⁰⁹.

Asya'da Moğol saldırılarından kaçan Müslüman Türkleri ülkesine kabul ederek ordusunu güçlendiren, Şemseddin İltutmuş, Delhi Sultanlığı'nın gerçek kurucusu niteliğinde olup tüm Hindistan'ı hâkimiyet altına almayı başarmıştır. Aynı zamanda Hindistan topraklarını bölmeye çalışan Celâleddîn Harezmsâh'ı bertaraf ederek ülkenin birlik ve beraberliğini korumuştur. Dönemin Abbasî Halifesi Muntasır Billah İltutmuş'u El-Müminun lakabıyla Hindistan'ın ilk Müslüman Türk sultanı olarak tanıyarak hilat göndermiştir²¹⁰. Ayrıca İltutmuş'la beraber Hindistan'da yeni bir dönem başlamış ve bu dönem için kaynaklar *Şemsiyan-i Hind* veya *Selatin-i Şemsi* adını kullanmışlardır²¹¹.

İltutmuş adaleti ile tanınan müstesna bir kişiliğe sahipti. Fakiri, ihtiyaç sahiplerini koruyup kollayan, zulme uğrayanların haklarını sahiplerine teslim ederdi. İbn Battuta, Şemseddin İltutmuş hakkında şöyle yazmıştır: “Zulme uğrayanların hakkını alma konusunda şiddete başvurmaktan çekinmezdi. Hitit halkının tümü beyaz elbise

²⁰⁶ Emîr-i şikâr'a Şikâr-beg adıyla da anılırdı, sultanın av işlerinden sorumluydu. Sultanın saraydaki av işleriyle ilgili Şikerehâne-i hâss adındaki dâire emîr-i yani idarecisidir. Aynı zamanda av için kullanılan hayvanların terbiye ve üretimini denetleyen kişi anlamındadır. (Kortel, “Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât 1206-1414” s. 105.)

²⁰⁷ E.Konukçu, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı I*, (3. Baskı), Ankara 2001, s. 352; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, s. 166-167.

²⁰⁸ Enver Konukçu, “Kutbeddin Aybeg”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, IV, s. 232.

²⁰⁹ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi (İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar -1526)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 275-278; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, s. 161-162.

²¹⁰ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 322-323; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, s. 184-185.

²¹¹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 277-278.

giyer. O, mazlumların ve şikâyetçilerin renkli elbise giymesini emretti. Halkın dertlerini dinlediği özel günlerinde veya atla gezintiye çıktığı zamanlarda renkli giyinmiş bir kimse gördüğü zaman ona zulmedeni bulur, hakkını alırdı ondan’’²¹².

Şemseddin İltutmuş devri Hindistan’ın sınırları ve zenginliği bakımından tam bir saadet devriydi. Asya’da İslam dinine hizmetleri, fetihleri ve ülkeyi mamur hale getirip yaptırdığı eserleriyle Hindistan’da büyük izler bırakmış bir sultandır²¹³.

Sultan İltutmuş’un Rükneddin, Muizziddin ve Nasireddin adında üç erkek ve Raziyye adında da bir kız çocuğu vardı. Vefatı sonrası İbni Battuta’nın da bildirdiği gibi tahta Rükneddin adlı oğlu geçti ve ilk iş olarak kardeşi Muizziddin’i öldürmüştür. Raziyye, Muizziddin ile öz kardeşi ve Rükneddin onu da öldürmek istiyordu. Raziyye bunun üzerine Hint halkına seslendi ve kardeşi Rükneddin’in halk tarafından öldürülmesine neden oldu. Rükneddin öldürülünce ordu, Raziyye’nin tahta geçmesini uygun bulmuş ve dört yıl boyunca Raziyye ülkeyi yönetmiştir. Raziyye tahttan indirilince yerine küçük kardeşi Nasireddin hükümdar olmuştur. Raziyye bu duruma isyanla karşılık vererek iç karışıklıklara neden oldu ve Nasireddin ise naibi olan ve kendinden sonra tahta geçecek olan kölesi Gıyaseddin Balaban ile beraber isyancıların üzerine yürüdü²¹⁴.

1.2.2.2. Balaban Hanedanlığı

Gıyâsuddin Balaban Kıpçak kavimlerinden olan Alp-eri kabilesine mensuptur. Babası ise bu kabilenin büyük bir kısmını yönetiyordu. Balaban, gençlik yıllarında kardeşi ile beraber Moğollara esir düşerek önce Bağdat’a daha sonra ise Gucerat’a götürülmüştür. Gucerat’ta Hoca Cemâleddin Basrî tarafından yetiştirilip 1233 yılında satılmak üzere Delhi’ye götürülmüş ve orada Sultan İltutmuş’un sarayında yetiştirilmiştir²¹⁵.

Sultan İltutmuş, Gıyâsuddin Balaban’ı kırk büyük âzatlî memlûk emîrinden biri olarak görevlendirdi. İltutmuş’un kızı Raziyye Begüm döneminde emîr-i şikârlığa getirilen Balaban, Behram Şâh zamanında ise mîrâhurluğa Alâeddin Mesud zamanında

²¹² Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2000, s. 621-622.

²¹³ Mübarek Galip, Saadetin Y. Gömeç, *Hindistan’da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 59.

²¹⁴ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, s. 622-623.

²¹⁵ Orhan F. Köprülü, “Balaban Han”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, s. 3.

da emîr-i hâcibliğe yükseldi. Aynı zamanda 1245 yılında kumandanlığını yaptığı ordusu ile Sind Bölgesi'ni ele geçirerek Moğolları bozguna uğratarak ilerlemelerini durdurdu. Böylece hem Sultan Nâsırüddin Mahmûd gözünde hem de Türk emirleri arasında ve ordu içinde nüfusunu güçlendirmeyi başarmış ve Uluğ Han lakabıyla Nâsırüddin Mahmûd b. İltutmuş'un nâibliğine atandı ve yirmi yıl boyunca bu görevde kaldı²¹⁶.

Nâsırüddin Mahmûd sert mizacı olmayan uysal bir kişiliğe sahipti. Çok kitap okuyan ve sürekli öbür dünyasına yatırım yapan dindarlığı ile halk arasında da azizlik mertebesine ulaşmıştı. Sultan Nâsırüddin uzun yıllar tahtta kalmasına rağmen devletin tüm işlerini Uluğ Han nâib Balaban yürütmekteydi. Bu dönemde birçok isyanı bastırmayı başarmış ve devletin uzun yıllar devamını sağlamıştır. Balaban halkın gözünde de ihtişamlı görünüşü ile tam bir asker ve kral görünümündeydi. Dolayısı ile Balaban yirmi yıllık naipliğinde aslında devletin sultanlığını yapmıştır. Sultan Nasireddin vefat edince İltitmuş'un soyundan tahta geçecek kimse kalmadığı için hanların emirlerin ve meliklerin kararıyla 1266 yılında Delhi tahtına oturdu. 1260 ile 1266 yılları arasında meydana gelen olaylar arasında ve Sultan Nasireddin'in ölümüyle ilgili bilgi mevcut değildir²¹⁷. İbni Battuta'nın eserinde Balaban'ın Sultan Nasireddin'i öldürdüğü ve yerine geçtiği, aynı zamanda yirmi yıl sultanlık yaptığı yazmaktadır²¹⁸.

Devlet yönetiminde tecrübeli olan Sultan Gıyasettin Balaban, akıllı ve basiret sahibi bir idareciydi. İbni Battuta onun kişiliğiyle ilgili şöyle demiştir: “*Balaban, sultanların iyilerindendi. Adaletli, yumuşak huylu, sabırlı ve erdemli bir insandı. Güzel ahlakından olacak, bir konak inşa ettirmiş ve ona Daru'l-Emn (Huzur Yurdu) adını vermişti. Borçlu olan kişi bu konağa girdiğinde borcu ödenir, buraya korkuyla süzülen ferahlık bulurdu*”²¹⁹.

Gıyaseddin Balaban naipliği sırasında Moğolların istilalarına karşı savunma tedbirleri almış ve Hindistan'ı Moğollardan korumayı başarmıştır. Balaban sultan olduktan sonra da askeri savunmasını güçlendirerek Moğolların Hindistan içlerine

²¹⁶ Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 289-290; İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, s. 624; Köprülü, “Balaban Han”, s. 3; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 324-325; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, s. 237.

²¹⁷ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, s. 232-241.

²¹⁸ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, s. 624.

²¹⁹ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, s. 624.

girmelerini engellemiştir. Ayrıca Balaban Gıyaseddin lakabını Moğol seferlerine karşı başarıları sonucunda almıştır²²⁰.

Sultan Balaban tahta çıkınca ilk iş olarak kendine zararlı olacak kişileri etrafından temizleyip çevresindeki Türk köleleri itaat altına aldı ve Hindistan'da hükümdarlığını herkesin tanınmasını sağladı. Daha sonra devletin kaynaklarını, hazineyi büyütmek için çeşitli bölgelerden takviyeler geliştirdi ve orduyu yeniden düzenleyerek daha iyi hale getirdi. Yaya ve atlı askerleri tecrübeli komutanların yönetimine teslim ederek onlara yeni tımarlar verdi²²¹. O dönemde Delhi çevresinde asayiş bozan eşkıyalar ve Hindu gruplar vardı, onları cezalandıran Gıyaseddin Balaban ticaret yapılan yolların güvenliğini sağladı. Emrindeki memurların disiplin bilinci ile işlerini yürütmelerine muvaffak oldu²²².

Sultan Balaban sınırlarını genişletmek için bir gayrette bulunmamıştır; çünkü onun döneminde Moğol istilaları ve bazı hanların isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Nitekim Gıyâseddin Balaban'ın büyük oğlu Muhammed 1285 yılında Moğollarla yapılan savaşta öldürüldü. Bu durum Sultan Balaban'ı ziyadesiyle üzmüş ve bitap düşürmüştür. Küçük oğlu Buğra Han'ı kendi yerine geçirmek için yanına çağırılmış; fakat Buğra Han bu sorumluluğu istemeyip habersiz Delhi'den ayrılmıştır. Bunun üzerine ağır bir şekilde hastalanan Balaban, torunu olan Keyhüsrev'in devletin başına geçmesi için vasiyette bulunmuştur²²³.

Sultan Balaban, İltutumuş'tan sonra Delhi Sultanlığı idaresini kırk yıl kadar başarıyla yönetmiş bir sultandır. Ona göre Türk manası asil ve soylu demektir ve Türk olmayanlara devlet mevkilerinde yer vermezdi. Tecrübeli cesur ve samimi bir Müslüman olan Balaban, İslamiyet'in Hindistan'da yerleşmesinde oldukça etkili bir Kıpçak Türkü'dür²²⁴.

Balaban Hanedanlığı'nın ikinci sultanı Buğra Han'ın oğlu Müizzeddin Keykubat olmuştur. Keyhüsrev'i istemeyen naip, Sultan Balaban'ın vasiyetine uymayarak Muizziddin'e biat edileceğine dair bir belge ile Keyhüsrev'i oradan uzaklaştırdı ve

²²⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Delhi Türk Sultanlığı(1206-1413)", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1976, s. 865.

²²¹ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, s. 253.

²²² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 325.

²²³ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 126.

²²⁴ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 125.

öldürüldü²²⁵. Bundan sonra Naibû'l-Melik devlet tecrübesinden yoksun olan Sultan Keykubad'ı etkisi altına alıp devletin kontrolünü adeta eline geçirmiş ve kendine rakip olarak gördüğü Türk beylerinin bir kısmını öldürtmüş bir kısmını da itibarsızlaştırmıştır. Keykubat henüz on yedi yaşında oturduğu Delhi tahtını dedesi Balaban gibi yönetmeyi başaramamış ve bir süre sonra hastalanarak ölmüştür. Ondan sonra Keykubad'ın varisi olarak tahta çıkan küçük yaştaki Sultan Keyümers, devlet kademelerinde gücünü arttıran Kalaçlar tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra yüz yıla yakın bir süredir Kıpçak idaresinde olan Delhi Sultanlığı, Kalaçların eline geçmiştir²²⁶.

Sultan Balaban'ın ölümünden sonra Delhi Sultanlığı Keykubad ve Keyümers dönemlerinde hızlı bir şekilde gerilemiş, Kıpçak Türklerinin çoğunlukta olduğu sultanlık üç yıl içinde el değiştirmiştir. Kıpçak kökenli Şemsiye ve Balaban aileleri yüz yıla yakın bir zaman Delhi Sultanlığı'nı yöneterek sultanlığa altın çağlarını yaşatmışlardır²²⁷.

Kıpçaklar Hindistan'da Kalaç Türklerinin idareyi almasından sonra devletin çeşitli kademelerinde ve ordu içerisinde en yüksek yerlerde görev yapmayı sürdürmüşlerdir. Memlûk olarak geldikleri Hindistan topraklarında bölgenin etnik yapısı olan Hindular, Kalaçlar ve Asya'daki diğer halklar arasında Kıpçaklarında oldukça önem arz ettiği bilinmektedir.

1.2.3. Günümüzde Asya'daki Kıpçaklar

Günümüzde Kıpçakların belirli bir yurdu yoktur. Kıpçak adında bazı yer adları var olsa da, bu yerler geçmişten günümüze kalan Kıpçak izlerinden başka bir şey değildir. Bugün Kıpçaklar göç ettikleri sahalardaki halklarla karışmış bir halde yaşamaktadırlar.

Kıpçaklar XIII. yüzyılda Kazakistan topraklarına girdikten sonra oradaki Başkırt, Nogay ve Özbek Türkleriyle kaynaşmıştır. Günümüzde Özbek ve Kırgızlar arasında birer büyük kabilenin Kıpçak adı taşıdığı ve Başkırt ve Nogaylar arasında ise, küçük Kıpçak gruplarının var olduğu bilinmektedir. Bugün, Başkırtların içerisinde

²²⁵ Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.836; İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, s. 626-627.

²²⁶ Kafesoğlu, "Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413)", s. 865.

²²⁷ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 125.

Kıpçak-Kanglı zümreleri Başkurdistan'ın yarısından fazlasını teşkil ediyorlar²²⁸. Özbekistan'da yapılan bir nüfus sayımına göre Fergana ve Semerkand vilayetlerinde yaşayan Kıpçakların sayısı 1926 yılında 33.502'dir²²⁹.

Asya'da Kazaklarla kaynaştığını bildiğimiz kavimler arasında Kıpçaklarında olduğu bilinmektedir²³⁰. Kıpçak oymak ve kabileleri Kazakistan'da Orta Cüz denilen, günümüzde Kırgız Bozkırının kuzeybatısındaki Turgay, Ubagan, Tobol ve Uya Irmakları boyunca olan yerler ile Troystsk mintikasında yaşamaktadırlar²³¹. XIX. yüzyılda buradaki Kıpçak kabilesi, Tori Aygır, Bultun, Buğa, Tuyuşka-Kıtabek, Tama, Kara Balık, Kündülen, Usun ve Kök Burun olarak obalara ayrılmıştır²³². Kazakistan'daki Kıpçak varlığı hakkında N.A. Kurat “*Uralların güneyine yakın bölgelerdeki Kazaklardan bir kısmının kırmızımsı ve kumral saçlı olmalarından dolayı onların Kıpçak kökenli olabileceklerini*” yazmıştır²³³.

Rus yıllıklarında adı geçen Karakalpakların kökeni tam olarak bilinmemektedir²³⁴. Tarihçiler Karakalpakları Kıpçak, Peçenek ya da Nogay kökenli olabileceği konusuna değinmişlerdir. Öte yandan Zeki Velidi Togan, Karakalpakların kökeninin Kıpçak olduğundan bahsetmekte olup, dağınık halde yaşadıklarından dolayı sayılarının tam bilinmediğini yazmıştır. Bugünkü Harezmi ve Maverünnehir dolaylarında 124 bin Kıpçak unsuru varlığından söz etmiştir²³⁵. Günümüzde Asya'da Karakalpakların içinde Kıpçak unsurların var olduğu konusu kesin olarak söylenemese de, hem Kıpçakların hem de Karakalpakların yaşadığı coğrafya açısından düşünüldüğünde her iki kavmin aynı bölgelerde iç içe yaşadıkları bilinmektedir²³⁶.

Afganistan'ın kuzey bölgeleri olan Belh Çarşamba ve Keysar şehirlerinde Kıpçak Türkleri yaşamakta olup 1940 yılında Kıpçak Karluk ve Karakalpak nüfusunun

²²⁸ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi I*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 30.

²²⁹ Mualla uydu yücel “Kıpçak” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, s. 421; Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 146.

²³⁰ W. Radloff, *Sibirya'dan I*, (çev. D. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, s. 194.

²³¹ Saadettin Gömeç, *Türk cumhuriyetleri tarihi*, (2. Baskı), Kömen Yayınları, Konya, 1997, s. 61-62.

²³² Faruk Sümer, *Türk Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, Ders Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997, s. 72.

²³³ Akdes Kurat, *Türk Kavimleri*, s. 71.

²³⁴ Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarında Türkler*, s. 27-30.

²³⁵ Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, s. 30.

²³⁶ Gökbek, *Kıpçak Türkleri*, s. 139.

300 bin dolaylarında olduğu belirtilir. Günümdüde adı geçen bu kavimlerin 450 bin civarında bir nüfusa ulaştığı söylenmektedir²³⁷.

Türkmenistan'a göç ederek gelen Kıpçak gruplarının Karakum ölü de denilen bölgeye yerleştığı, sonraları bir kısmının Ural ve Don taraflarına göç ettiğı, ayrıca bazı grupların Türkmenistan'ın arcov şehrine geldikleri, yine aynı bölgede Garvul adlı bir Kıpçak boyunun Kıpçak kültürünü şimdiki zamana aktardığı bilinmektedir. Türkmenistan'ın Saraks bölgesinde de Kıpçak kökenli aileler ve Kıpçak adında bir köy vardır²³⁸.

²³⁷ Erdoğan Merçil, "Merkez ve Doğu Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1976, s. 1158.

²³⁸ Mehmet Kılıç, *Dünyadaki Türkmenler*, Yitik Sahaf Kitapevi, Bursa, 1997, s. 3-4.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEYİ'NE VE KAFKASYA'YA KIPÇAK GÖÇLERİ

2.1. RUS BÖLGESİ'NE KIPÇAK GÖÇÜ VE GÖÇ SONUCU YAŞANILAN SİYASİ FAALİYETLER

Türk kavimleri Türkistan'ın iç bölgelerinden koparak Hazar ile Karadeniz arasında ki Doğu Avrupa'ya doğru yüzyıllar süren bir devinim halindeydiler. Bu boylar geniş ve çetin bir coğrafyayı aşip Hazar Denizi'nin kuzeyi ile Uralların güneyindeki güzergâhı kullanarak Doğu Avrupa'ya geçmişlerdir. Kavimler Kapısı olarak bilinen İdil ve Yayık Nehirleri üzerinden Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bu geçidi değişik tarihlerde, farklı Türk kavimleri göç yolu olarak kullanmışlardır²³⁹. Kıpçaklar İdil Nehri, Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkas Dağlarını aşip Doğu Avrupa'ya göç ederek çok geniş bir coğrafyada uzun süre hâkimiyetlerini sürdürmüş,²⁴⁰ aynı zamanda Orta Çağ kaynaklarında da yer almışlardır.

Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde, Rus bölgesine knezlikler hüküm sürüyordu ve o topraklar, Novgorod Cumhuriyeti ve bağlı şehirlerden, Polotsk, Smolensk, Ryazan, Kiev, Çernigov, Pereyaslav, Volın, Galiçya Knezliklerinden, Rostov-Suzdal, Turov-Pinsk Bölgeleri ve aynı zamanda Don Nehri ile Karpatlar arasındaki yerleri içine almaktaydı²⁴¹.

Batının doğu sınırlarına kadar gelen, Kıpçaklar, Rus yurdunda “Kumanlar” olarak tanınmıştır²⁴². Bu göçebe kavim, Yayık Nehri boylarından gelerek 1030'lu yıllarda İdil boylarına ulaştıkları ve 20-25 yıl süre zarfında Özü Boyu'na kadar ilerlemiş oldukları düşünülmektedir. Rus kaynakları Kıpçakların, Boluş adında bir başbuğun komutasında Rus yurduna girdiklerini, lakin bu ilk karşılaşmada knezliğin onlara bir barış anlaşması sunduğunu ve anlaşma sonucunda da Kıpçakları, geldikleri topraklara geri gönderdiğini kaydederler²⁴³. Ancak yapılan bu anlaşma çok uzun sürmeyerek

²³⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 903.

²⁴⁰ Osman Karatay, “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları: Altın Orda Öncesi”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, (3), (Çorum 2004), s. 60.

²⁴¹ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları: Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yahudi, Guz, Burtas, Çerkez, Tatar ve Moğollar-I*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 437.

²⁴² Colin Mcevedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev. Aysen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 58.

²⁴³ Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi I*, Karacan Yayınları, Ankara, 1981, s. 253.

Kıpçaklar 1061 yılında Preyaslavl Knezliği topraklarına saldırmış ve Knezliği yenilgiye uğratmışlardır²⁴⁴. Rus yıllıklarında bu olayın kaydı şöyledir: “1061 yılı Polovetsler ilk defa savaşmak üzere Rus yurduna geldiler. Vsevolod onlara karşı 2 Şubat tarihinde şehirden çıktı ve savaş oldu; Vsevolod’u yendiler ve savaştıktan sonra geri gittiler. İşte bu murdar ve Allahsız düşmanların Rus yurduna ilk kötülükleri idi. Onların Bey’i de İskal idi”²⁴⁵.

Rusların Kıpçaklara karşı Peçenek ve Oğuzları koruması sebebiyle 1068 yılında Kıpçak orduları tekrar Kiev yakınındaki Alta Irmağı’nda birleşen Rus ordusunu mağlup etmiş, neticede Kiev’de karışıklar çıkmıştır. Kıpçaklar akınlarına devam etmiş, Çernigov Knezliği’ne saldırmış sonrasında da 1071 Rostovtsev ve Neyatin Bölgesi’ne, gitmişlerdir. 1078’de tekrar Pereyaslavl arazisine yönelerek, 1079’da Voin Kasabası’na 1080’de Novograd civarına,²⁴⁶ 1083’te Goroşin sahasında görülmüş, 1084’te Preyaslavl Knezliği’ndeki Prillut şehri, 1085-1092 yıllarında ise Özü Nehri’ne kadar giden Kıpçaklar neredeyse tüm Karadeniz’in kuzeyine dağılmışlardı²⁴⁷. Rus yurduna yapılan bu akınlar iç mücadeleleri büsbütün arttırıyordu; çünkü bazen Knezler düşmanlarına karşı, Kıpçakları yardıma çağırıyor,²⁴⁸ bu knezlikler siyasi çıkarları için davet ettikleri Kıpçak gruplarıyla barışı korumak için onlara altın-kumaş ve hayvan sürüleri hediye ediyorlardı²⁴⁹. Bazen de Rus Prenslikleri birleşip Kıpçakları bölgeden atabilmek için devamlı hücum ediyorlardı²⁵⁰.

Ruslar ile sürekli yapılan savaşlar sonucunda, birçok önemli Kıpçak lideri kaybedilmiş ve 1110’lu yıllarda Kıpçaklar iyice zayıflamıştır²⁵¹. Kiev Knezi Vladimir Monomakh Kıpçakların, kendisinden barış için haraç istemesi üzerine onlara saldırmış, fakat Kıpçaklar bozkıra çekilerek onunla savaşmak istememişlerdir. Daha sonra Kiev Knezi Monomakh, Kıpçaklara ağır bir taarruzda bulunmuş ve onları 1116 yılında mağlup etmişlerdir. Bu baskılara dayanamayan Kıpçak Başbuğu Atrak, kendisine bağlı Kıpçakların bir kısmı ile birlikte doğuya Osetlerin yanına göç etme kararı alıp

²⁴⁴ Kafesoğlu, s. 177; Zekiye Tunç, *Malazgirt Öncesi Kafkasya’da Türk Varlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012, s. 128.

²⁴⁵ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 77.

²⁴⁶ Ahmet Taşağıl, “IV.-XI. Asırlar Arasında Türklerin Orta Asya’dan Doğu Avrupa’ya Göçleri”, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, (31 Mayıs-04 Haziran 2004), (Kırım, 2005), s. 196.

²⁴⁷ Gürün, s. 254; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 129.

²⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 40.

²⁴⁹ Taşağıl, “IV.-XI. Asırlar Arasında Türklerin Orta Asya’dan Doğu Avrupa’ya Göçleri”, s. 196.

²⁵⁰ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 50.

²⁵¹ Taşağıl, “IV.-XI. Asırlar Arasında Türklerin Orta Asya’dan Doğu Avrupa’ya Göçleri”, s. 196.

yerleşmişlerdir. Böylece Kıpçakların, güney komşuları olan Gürcülerle temas hali kaçınılmaz olmuştur²⁵².

Vladimir Monomach'ın ölümü sonrası Kıpçak başbuğunun akrabaları olan Çernigov ve Kiyef Knezlerinin eşleri tarafından Kıpçakları eski yurduna geri davet ederek kendi durumlarını sağlama almak ve aynı zamanda rakiplerini ezmek istemişlerdi. Bunun üzerine 8 bin kişilik bir kuvvet ile yardıma gelen Kıpçaklar, sayıca az olup Rus askerlerinin harekete geçmeleri üzerine Don boyundan çekilip doğuya gittiler²⁵³.

1150'li yıllarda Kıpçaklar Dnyeper Bölgesi'nde tekrar kuvvet kazanarak Rus arazisine gelerek akınlar düzenlemeye başladılar. Rus yıllıklarında geçen bir bilgiye göre, Kıpçaklar 1174 yılında Kobyak ve Konçak adlı komutanlarının idaresinde Preyoslav'a saldırdılar ve 1177'de Berendîlerin altı şehrini alarak, Rostovtsev civarında Rusları yenilgiye uğratıp, pek çok esir aldılar. Rus yıllığında belirtilen, "*Konçak'ın yanında ateşli silah atan bir asker ile kendi kendine atılan otomatik okların bulunduğunu, bir okun elli askere karşılık geldiğini*" yazıyor. Kıpçaklar 1185 baharında Novgorod-seversk kumandanı İgor komutasındaki Rus Ordusu'nu Don Nehri kıyısında imha ettiler ve Prens İgor dâhil Rus Knezleri yakalandı. Lakin İgor kaçmayı başarmıştır. Aynı zamanda Rus milli destanı olarak kabul edilen, "Slovo O Polku İgoreve" İgor Destanı bu muharebeyi anlatmaktadır²⁵⁴. Bu destanda Rus yaşam tarzında, Türk-Göçebe etkisi kendini göstermekte olup, Kıpçakların bölgedeki izlerini görmek mümkündür²⁵⁵. 1186'da Ruslar Kıpçakları püskürtmeyi başarmış ve bu başarısızlık Kıpçaklardan bazı grupların Kafkasların güneyine Gürcistan'a ikinci defa göç etmesine sebep olmuştur²⁵⁶.

1220'li yıllarda Kıpçaklarla, Rusların karşılıklı yaptıkları düşmanca seferler hızını kesmiş, aynı zamanda Kıpçaklar, Selçuklu Devleti'ne karşı Suğdak'ta Rusların yanında savaşmışlardır. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti Kırım'da Suğdak şehrini ele

²⁵² Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, s. 108-114; Taşağul, "IV.-XI. Asırlar Arasında Türklerin Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya Göçleri", s. 196.

²⁵³ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 84.

²⁵⁴ Laszl Rosany, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleten Dergisi*, III, (11-12), TTK Yayınları, Ankara, 1944, s. 409-410.

²⁵⁵ Nimet Akdes Kurat, "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya Tarih)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 182.

²⁵⁶ Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s. 412-448

geçirince Kıpçak-Rus birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır²⁵⁷. Selçuklu Devleti'nin Suğdak Zaferi ve Kıpçakların o dönemde Ruslarla beraber hareket ettiğini aynı zamanda Kıpçak melikinin nasıl bozguna uğradığı bilgisi İbn-i Bibi'nin Selçuknâmesinde de mevcuttur²⁵⁸. Bu tarihten sonra genel olarak Kıpçaklar ve Rus Knezlikleri arasında yabancı kuvvetlere karşı askeri işbirliği içinde oldukları görülmektedir.

Kıpçak kavimlerinin yurtlarından çıkarak, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara göç etmelerinden, Moğollarla yapılan Kalka Savaşı'na kadar geçen zaman içinde Kıpçak-Rus ilişkileri genel olarak olumsuz bir şekil almıştır. İki tarafında siyasi bütünlüğü olmayışından dolayıdır ki, bu bozkırlarda kalıcı barış uzun süre sağlanamamıştır²⁵⁹. Kıpçaklar, askerî açıdan Ruslardan daha üstün bir durumda olmalarına rağmen, hiçbir zaman Rus Knezliklerini ortadan kaldırma eylemine girişmemişlerdir. Rusların ülkelerine yapılan Kıpçak seferleri genellikle geçici, aynı

²⁵⁷ A. Yakubovsk, "İbn-i bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) Ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", *DTCF Dergisi* (çev. İsmail Kaynak), (1-2), Ankara, (Mart-Haziran, 1954), s. 213-214.

²⁵⁸ İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)*, (çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s. 120-127; "Sultan Alâeddin Kayseri'de (Keykubadiye) sarayında oturdu, orada fetih ve zafer haberlerini bekledi. Ordu Hazar denizini geçtiği zaman, Sugdak'lular büyük bir ordunun denizde seyrettiğini gördüler. Melikülümera Hüsâmeddin Emir Coban'a bir elçi gönderdiler. "Sultanın sadık kulları olan bizler, onun fermanına boyun eğenlerdeniz. Böyle sayısız bir ordunun denizden sahile gönderilmesi sebebi bizce malûm değildir. Eğer bac göndermek hususunda bir kusurumuz varsa, sultan bizden para cezası kessin; şayet sultan Rus tarafına sefer tertip ettiyse o halde ona yardım etmek üzere iyi cengeden gençlerimizi vermeye razıyız". Aynı zamanda Sugdaklılar Kıpçak nezdine de bir ulak gönderdiler. Türk-Selçuklu ordusunun donanması sahile yaklaşınca, Kıpçak hanı da Rus knezini haberdar etmek maksadıyla bir elçi gönderdi. Sonuçta Rus ve Kıpçak askerlerinden toplanan on bin kişilik süvari Sugdak elçisinin Hüsameddin Çoban'dan alacağı cevabı bekliyordu. Elçi Melikül-ümera'nın huzuruna vardığında Selçuklu ordusunun geri döneceğini kendi tarafından Sugdaklıların bütün kusurlarını telâfi etmeğe gayret edeceklerini ilettiler. Daha sonra orduya "Nal bahası" olmak üzere elli bin dinar vermeyi teklif etti. Hüsameddin Çoban, elçinin sözlerine sinirlenerek, Ben orduyu savaş pazarından bu kadar kıymetsiz bir kârla geri çevirmek için gelmediğini ve itaat etmeyenleri cezalandırıp, itaat edenleri mükâfatlandıracağını söyledi. Böylece elçi sonuçta hiçbir şey elde edemedi geri Sugdak'a döndü. Sultan ordusunu sahile çıkarıp, ağırlıklarını da karaya indirdi. Seher vakti, ileri karakollardan bir atlı gelerek, düşman ordu birliklerinin görüldüğünü haber verdi. Hüsameddin Çoban harp ilanını verdi ve düşmana Rus memleketiyle Saksin'den yardım gelmeden önce, saldırmayı emretti. İlk çarpışmada bir netici alınamadı. Kıpçak ordusu Ruslarla aynı safta çarpışıyordu. Savaş, ertesi gün de devam etti ve muzafferiyet Selçuk ordusu tarafına geçti. Kıpçaklar büyük bir hezime uğratılıp kaçtılar". (A. Yakubovski, "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", (çev. İsmail Kaynak), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s. 208-209; İbn Bibi, *Selçukname*, (çev. Mükrimin Halil Yinanç), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 98-104.)

²⁵⁹ Roman K. Kovalev, "Polovtsy", *Encyclopedia of Russian History*, [Rus Tarihi Ansiklopedisi], (ed. James R. Millar), New York, 2003, III, s. 1202.

zamanda dönemin çıkarlarına uygun olmuştur. Göçebe Kıpçakların amaçları Rusların yaşadığı köy ve şehirleri ganimet elde etmek için akınlar düzenlemek ve knezliklerin hizmete aldığı diğer göçebe Türk boylarını yakalayıp geri getirmek olmuştur. Rus Knezleri, Kıpçakları ücretli asker olarak davet edip ordularını güçlendirme yoluna gitmiş ve onlarda savaşlarda üstün başarılar göstererek knezliklere yardım etmişlerdir. Ayrıca Rus Knezleri'nin iç işlerine müdahale ederek tahta çıkışlarında onlardan para, kıymetli kumaşlar ve davar gibi bahşış taleplerinde bulunan Kıpçaklar, istekleri gerçekleşmediğinde knezliklere akınlar düzenlemişlerdir²⁶⁰.

Kıpçaklar siyasi açıdan tam bir birliğe sahip değillerdi. Orta Avrupa ve Balkan ülkelerini Kiev üzerinden Kıpçaklara bağlayan Zalosny yolunun kavşağı olan yer, ayrıca Şarukan\Çeşuev ve Donetz Havzası siyasi ve ekonomik açıdan önemli merkezleriydi. Bu önemli ticaret noktalarında bulunması hasebiyle Ruslar, yakın şehirler olan, Zalosny, Solyany ve Rum'u korumak için Kıpçak birliklerine seferler düzenlemişlerdir²⁶¹.

Kıpçaklar, göç hareketleriyle bölgede Rusya'nın Karadeniz'e inmesine engel teşkil etmiş bir kavimdir. Rus yurdu sürekli Kıpçak akınlarına maruz kalmış ve Slav ahalisinin bir kısmının Suzdal dolaylarına, Moskova havzasına göç etmesine sebep olmuştur. Slavların göç hareketiyle de Moskova ve Oka dolaylarındaki Fin ahalisi ile karışarak büyük Rus kütlesini meydana gelmiştir²⁶².

Kıpçaklar Karadeniz'in kuzeyine Rus yurduna geldikten sonra, orada yaşayan halklar, Kıpçakların hem savaş kültüründen hem de donatım ve maden sanatı açısından etkilenmişlerdir. Ayrıca Ruslar ve Kıpçaklar arasından yapılan evliliklerden dolayı akrabalık ilişkileri vasıtasıyla Kıpçak-Rus kültürünün karşılıklı olarak tesir etmemesi mümkün değildir²⁶³.

Göçebe Kıpçak kavminin, yerleşik şehirli Rus yurduna gelişleri, kâh Rus Knezliklerinin daveti üzere paralı asker gücü olarak, kâh ise otlak sıkıntısından dolayı Rus tarım arazilerine saldırarak gerçekleştiği görülüyor. Knezlikler genelde kendi topraklarına gelen kavimler üzerinde hâkimiyet sağlamasına rağmen, Kıpçaklara karşı

²⁶⁰ Kurat, *Türk Kavimleri*, s. 75-78

²⁶¹ Umay Türkes Günay, *Türklerin Tarihi (Geçmişten Geleceğe)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 180.

²⁶² Nimet Akdes Kurat, "Doğu Avrupa Türk Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1976, s. 746-747.

²⁶³ Rosany, "Tuna Havzasında Kumanlar", s. 409.

tam bir üstünlük sağlayamamışlardır ki onların bölgede varlıklarını kabul etmek zorunda kalmışlardır.

2.2. MOĞOLLARIN KIPÇAK GÖÇÜNE ETKİSİ

Moğolların Kıpçak yurduna ilk girişleri, kavimlerin batıya doğru göç ve ticaret yolu olarak kullandığı, Ural ile İtil ırmakları üzerinden olmamıştır²⁶⁴. Kıpçakların, Moğollarla ilk temas etmeleri Kıpçakların, Harzemşâhlar Devleti içinde önemli görevlerde buldukları sırada olduğu görülmektedir. Moğollar Harezmi sınırlarına yaklaştığı zaman Harezmi Sultanı'nın Kıpçaklardan yardım istemesi sonucu Moğollarla Harezmi-Kıpçak askerleri arasında çatışmalar yaşanmış, nitekim Harzemşâh ordusu bu savaşta yenilmiştir²⁶⁵. Bazı kaynaklarda Harezmi Hükümdarı Muhammed'in Moğolların önünden kaçıp Kıpçak yurduna geldiği ve Moğollarla Kıpçakların bu vesile ile karşılaştıklarından bahsedilmektedir²⁶⁶.

1222 yılının bahar aylarında Moğollar Gürcistan'a saldırarak Gürcü toprakları içinde bulunan Kıpçak kabilelerinin yaşadıkları sahaya kadar gelmişlerdir. Daha sonra Şirvan, Şamâka ve Derbend'i yağmalayıp geçen Moğol ordusu Kuzey Kafkasya'da bulunan Kıpçak yurduna kadar ulaşmışlardır²⁶⁷.

İbnül Esir Moğolların Deşt-i Kıpçak bölgesine ilerlerken, önüne çıkan tüm kavimleri dağıttığını ve Kıpçakları vaatlerle kandırarak onlara beklemedikleri bir anda saldırdıklarını açık bir dille yazmıştır : *“Tatarlar Şirvan bendini geçince bu diyardan yola revan oldular. Burada Alanlar, Lezgiler ve Türklerden bir takım oymaklar olmak üzere çok budunlar vardı. Tatarlar yağma edip birçok Lezgiyi öldürdüler, bunların içinde Müslümanlar da kâfirler de vardı. Bunlardan başka diğer ahaliye de saldırdılar, bu ahalinin içinde Alanlar'da vardı. Onların budunları çoktu. Tatarların geldiklerini haber alınca fütursuz gayret edip, Kıpçaklardan asker topladılar. Tatarlar ile vuruştular fakat galip, mağlup belli olmadan ayrıldılar Tatarlar Kıpçaklara “Bizler,*

²⁶⁴ İsmet Parmaksızoğlu, Yaşar Çağlayan, *Genel Tarih -I (Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri)*, Funda Yayınları, Ankara, 1976, s. 446.

²⁶⁵ Nurdan Kumru, P. V. Golubovskiy ve Eseri: *Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar: (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar (Tercüme- Tahlil)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 258; Gökbel, “Kıpçaklar ve Kumanlar”, s. 740.

²⁶⁶ V. V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 394-396

²⁶⁷ Grousset, s. 240.

sizler hep bir cinsteniz, Bu Alanlar ise sizden değildir ki onlara yardım edesiniz, dininiz de onların dini gibi değildir. Biz size söz veriyoruz ki size saldırmayacağız, dilediğiniz parayı, kumaşları vereceğiz, sizde bizi onlar ile bırakın,, diye haber gönderdiler. Artık verecekleri para, kumaş ve saire de aralarında kararlaştı, Tatarlar da kararlaştıran şeyi verdiler, Kıpçaklar Alanlardan ayrıldılar, bunun üzerine Tatarlar Alanlara hücum ettiler, onlardan çoklarını öldürdüler, yağmaya kalktılar, tutsak yaptılar; sonra Kıpçaklara yürüdüler, Kıpçaklar ise aralarında uzlaşma kararlaştığından dolayı emin ve dağınık bir halde idiler. Hiçbir şeyden haberleri yokken ansızın Tatarların gelip memleketlerine girdiklerini duydular, bunun üzerine Tatarlar Kıpçaklara birbiri ardınca saldırdılar, verdiklerinin kat katını onlardan aldılar. Uzaktaki Kıpçaklar bunu duyunca vuruşmaksızın kaçtılar, uzaklaştılar, kimi ormanlara, kimi dağlara sığındı, kimi de Rus diyarına ulaştı. Tatarlar Kıpçak memleketlerinde kaldılar”²⁶⁸.

Kıpçaklar Moğol saldırılarından sonra Rus yurduna doğru ilerleyerek Rus Knezliklerinden yardım istemişlerdir. Onlara yardım karşılığında güzel kızlarını, atlarını hediye ederek “Moğollar bu gün bizim yurdumuzu alırlarsa, yarın muhakkak sizin yurdunuzu da ele geçirecekler” şeklinde bir ifade ile Moğollara karşı beraber savaşmaya ikna etmeyi başarmışlardır²⁶⁹.

1223 yılında Kıpçak-Rus askerlerinden oluşan ordu, Kalka Nehri dolaylarında Moğol kuvvetlerine yenilmiş²⁷⁰ ve Kalka Muharebesi olarak tarihe kaydedilmiş olan bu savaşta, her iki tarafında turan taktiği ile savaşmış olduğu İbnül Esir’in kitabında da geçmektedir²⁷¹. Kalka Savaşı’nda Kıpçak-Rus birliklerinin yenilgisi Avusturya Neybur Kroniği’nde şöyle bahsedilmektedir: “Moğol Çarı Polovets toprakları denilen yerleri tamamıyla enkaz haline getirmiş, halkını kırıp geçirmiş ve onlara yardım etmek isteyen Rusların birçoğunu da öldürmüştür”²⁷². Kıpçaklar dağılarak Kiev Knezliği topraklarına, Balkanlara ve Kırım Suğdak Limanı’ndan Sinop’a geçerek Anadolu’ya Karadeniz’in güney kıyılarına doğru geçmişlerdir²⁷³.

²⁶⁸ İbnü’l-Esir, *El Kâmil Fi’t-Tarih XII*, (ter: Abdullah Köse), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, s. 341-342; W. De Tiesenhansen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (çev. İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 54.

²⁶⁹ Kurat, *Karadeniz’in Kuzeyinde Türk Devletleri*, s. 93.

²⁷⁰ S. G. Klyashtorny, T. Ğ. Sultanov, *Türkün Üç Bin Yılı*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 188.

²⁷¹ İbnü’l-Esir, *El Kâmil Fi’t-Tarih XII*, s. 343.

²⁷² Kumru, s. 259.

²⁷³ Gökbel, “Kıpçaklar ve Kumanlar”, s. 740-741.

İbnü'l Esir Kalka Savaşı sonrası Kıpçakların yaşadıkları hezimetini ve doğuya İslam topraklarına nasıl gittiklerini şöyle yazmıştır; “*Tatarlar Kıpçakların çok kanlarını döktükten sonra bunlar büyük bir hezimete uğradılar. Bozgundan sonra çoğu öldürüldü, ancak azı kurtulabildi. Onların yanlarında neler var ise hepsi yağma edildi. Kurtulanlar yolun uzunluğu, bozgunluk dolayısıyla pek kötü bir halde memleketlerine vardılar. Birçoğu Kıpçakların artlarına düşerek onları öldürüyorlar, yağma ediyorlar ve şehirleri yakıyorlardı. O derece şehirlerin pek çoğu ıssız kaldı, belli başlı Rus tacir ve zenginlerinin çoğu toplanıp bahada ağır olan mallarını yüklettiler ve birkaç gemi ile Müslüman memleketlerine gitmek üzere denize açıldılar*”²⁷⁴.

Kalka galibiyetinin devamında Moğol ordusu, Kıpçak yurdunda Suğdak şehrine doğru ilerlemiş²⁷⁵ ve yaklaşık on üç yıl boyunca Deşt-i Kıpçak Bölgesi'ne saldırmamışlardır. Ancak Kıpçakların gücü tükenmiş, bir kısmı başka bölgelere dağılmış, kalanlar ise eski yaşantılarına devam etmişlerdir²⁷⁶. Moğol istilası sonucu, Kıpçaklar yurtlarını terk ederek gruplar halinde Güney Doğu Avrupa'da yaşayan Kıpçakların yanına doğru çekilmiş ve daha sonrasında ise Balkanlara, Kafkasların güneyine, Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya dağılmasına sebebiyet vermiştir²⁷⁷.

Moğollar ikinci kez Kıpçak ülkesine saldırdığında Moğolların başında Ögeday Han bulunmaktaydı. Cengiz Han ölünce yerine geçen Ögeday, önemli komutanlarından olan, Köketay ve Subudey'i otuz bin civarı askeri ile Kıpçak, Saksın ve Bulgar bölgelerine yani Batı Deşt-i Kıpçak'a sefer için göndermiştir²⁷⁸. Bu komutanların ardından bölgeye Batu, Buri, Guyuk ve Möngke adlı prensleri de göndererek: “*Sefere çıkan bütün bu prenslere Batu komuta edecektir*” emrini vermiştir. İkinci emir ise “*Merkezden gönderilen kitaların başında Guyuk bulunacak ve o da Batu'nun emri altında hareket edecektir*”²⁷⁹ şeklindedir.

²⁷⁴ Tiesenhausen, s. 57-58

²⁷⁵ Mustafa Kafalı, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu" *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, (25), (Haziran 2011), s. 185.

²⁷⁶ Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyinde Türk Devletleri*, s. 94.

²⁷⁷ A. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, (çev. Hasan Eren), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s. 35.

²⁷⁸ Cüveyni, s. 191.

²⁷⁹ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, (3. Baskı), (çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 191; Gregory Abül-Farac, *Abü'l Farac Tarih II*, (Süryaniceden İngilizceye (çev. Ernest A. Wallis Budge), (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 525-526.

Moğollar, Don-Donuç dolaylarına doğru ilerleyerek Kıpçaklar için önemli olan bu bölgeyi ele geçirmişlerdir. Burada yaşayan bazı Kıpçak grupları yurtlarından çıkmak zorunda kalmış ve İdil Bölgesi'nde Başkurt kavimlerinin bulunduğu yerlere göç etmişler. Bu grupların bir kısmının da Gürcistan ve İran topraklarına göç ettikleri bilinmektedir. Batu Han, 1239-1240 yıllarında tüm Batı Deşt-i Kıpçak Bölgesi'ni tamamen kendi topraklarına katarak, Kıpçakların siyasî varlıklarını sonlandırmış ve onlara kendi hâkimiyetini tanıtmıştır²⁸⁰.

Moğol istilası, Orta Çağ'ın felaketi olarak düşünülen ve etkileri çok geniş bir alanda hissedilmiş bir olaydır. XI. ve XII. yüzyıllarda Tuna'nın güney kısmına yapılan göçlerden daha büyük boyutlarda olduğu muhakkaktır. Bu istila, Kıpçakların göç etmesine doğrudan etki etmiş olup, Başkurdistan denilen yurda yığınlar halinde göçmelerine, Balkanlarda II. Bulgar Devleti'nin kurulmasında, Macar ve Romen devletlerinin içerisinde etkin rol oynamaları gibi olaylara sebebiyet vermiştir. Kafkasya ve Anadolu hatta Ortadoğu bölgelerinde de Kıpçak göçünün izleri mevcuttur. Moğol saldırılarının başka bir etkisi de Moğollara bağlı Kıpçak Hanlığı olarak bilinen Altın Orda Devleti'nin temellerinin atılmış olmasıdır.

2.2.1. Altın Orda Devleti İçinde Kıpçaklar Ve Hanlıklar Dönemi

XIII. yüzyılın başlarında Kıpçak yurduna yapılan ikinci Moğol saldırısı sonucunda kurulan Altın Orda Devleti'nin yapı taşlarını yine hem göçebe hem de yerleşmiş olan Kıpçak unsurlar oluşturmaktaydı. Cengiz Han'ın torunu, Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti'nin sınırları Deşt-i Kıpçak, Harezm, Kuzey Kafkasya, Kırım ve İdil Bulgar topraklarını içine alan çok geniş bir alandı²⁸¹.

Altın Orda Devleti kurulduktan sonrada bölgenin adı Deşt-i Kıpçak olarak bilinmeye devam etti. Bunun sebebi Kıpçakların bölgede baskın etnik unsur olması ve sonradan bölgeye gelen Moğolların Türkleşmesi denilebilir. El-Ömeri Kıpçak yurduna

²⁸⁰ Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği siyasi ilişkileri (1437-1552)*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 62; Cihan Yalvar, "Deşt-İ Kıpçak'ta Moğol Hâkimiyeti Ve Kuman-Kıpçaklar", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2 (1), (Ocak 2018), s. 20; Nadir Devlet, "Altın Orda", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, (ed. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 104.

²⁸¹ İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21; Halûk Tarcan, *Tarihin Başladığı Ön-Türk Uygarlığı (Resmî Tarihin Çöküşü)*, Ön-Türk Uygarlığı Araştırmaları Merkezi, Töre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 196

gelen Moğolların Kıpçaklaştığını ve Kıpçaklarında Moğollara tabi olmasından şöyle bahsetmiştir: “*Bu diyar eskiden Kıpçak ili idi, Tatarlar buraya akın edince Kıpçak ahalisi onlara reaya oldu, sonra onlar ile karıştılar, akraba oldular. Toprak onların tabiatlerine ve oruklarına galip, Moğollar Kıpçak toprağında sakin olmakla Kıpçak ahalisinden kız almakla, şehirleri onların arasında bulunmakla Tatarlar hep Kıpçak gibi, gûya bir cinsten oldular*”²⁸².

Moğollar, Deşt-i Kıpçak topraklarına geldiklerinde bölgede Kıpçaklarla beraber çok sayıda köklü Türk toplulukları bulunuyordu. Altın Orda Devleti’nin yazı dili, Kıpçak dil özellikleri temelinde olması, burada yaşayan Türk halklardan etkilenmiş olduklarını göstermektedir. Ayrıca Moğollar devlet teşkilâtında ve sosyal düzende Türklerin sistemlerini benimseyip Türkleşmişlerdir demekte sakınca yoktur²⁸³.

Dımeşkî aynı dönemle ilgili olarak: “*Kıpçakların birçok oymakları vardır. Bunların hepsi Türktür: Bürgü, Toksaba, İtaba, Barak, İleris, Burçoğlu, Konguroğlu, Yimek. Bunların daha sonra Havarizm’e yerleştiği anlaşılmaktadır. Kıpçakların daha küçük boyları da vardır. Bunlar; Tok, Başkırt, Kumandur, Berendi, Beçene, Karabörklü, Uzun ve Çurtan gibi*” boy adlarının var olması, Altın Orda Devleti’nin bulunduğu sahada Kıpçak tesirinin sürdüğünü gösterir²⁸⁴.

Kıpçaklar Altın Ordu Devleti’nin yönetim ve ekonomisinde de söz sahibi idiler. Altın Ordu ile Cengiz Han’ın ordusu benzer nitelikte ve orduda Moğol askerleri ile birlikte Kıpçaklarında var oldukları bilinmektedir. Tarihçiler Altın Orda Devleti’nden söz ederken: “*Bir miktar Moğol kanı olan Kıpçak Türklerinin devamıdır*” gibi ifadeler kullanmışlardır²⁸⁵.

Moğolların, Egidey Destanı’nda²⁸⁶ Kıpçak yurdundan bahsederken Kıpçakları şanlı olarak ifade ettikleri görülmektedir.

*Eski geçmiş zamanda,
Bulgar ile Saray’da,*

²⁸² El-Ömeri, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*, Tiesenhansen, I, s. 373.

²⁸³ Melek Özyetgin, “Altın Ordu Hanlığı’nın Resmi Yazışma Geleneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VIII, s. 820.

²⁸⁴ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 89

²⁸⁵ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 89.

²⁸⁶ Bu destanın coğrafyası Altınordu, Uluğ Türkistan ve Sibiryâ Türklerinin yaşadığı yerlerdir. Altınordu Devletinin Timurlular tarafından yıkılışını konu edinmiştir. Edige Destanı, diğer Türk destanları ile olağanüstü tipleri ve anlatım tarzıyla benzeşmektedir. Destanın kahramanı Edige Mirza Bahadır, Altınordu Hanı’dır. (Yaşar Kalafât, “Edige Destanında Olağanüstü Tipler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (2003), s. 345).

*Yayık ile İdil'de,
Altın Ordu, Ak Ordu,
Şanlı Kıpçakların yurdunda...²⁸⁷*

1437 yılında Altın Ordu Han'ı Cambek öldükten sonra taht kavgaları ve Timur'un art arda saldırıları sonucu zayıf düşen devlet hanlıklara bölünmüştür. O sıralarda bir kısım göçebe Kıpçak grupları Bugulma Platosu'ndan kuzey ve doğu yönlü hareket halindeydiler ve günümüz Başkurdistan'ın değişik bölgelerine yerleştiler. Bir kısmı da Ural dolaylarında ki yerlerinde kaldılar²⁸⁸.

Altın Orda Devleti çökünce Deşt-i Kıpçak topraklarında "Kazan Hanlığı", "Astrahan Hanlığı", "Kırım Hanlığı", "Sibir Hanlığı" gibi Türk Hanlıkları meydana gelmiştir²⁸⁹. Kıpçaklarında bu Türk Hanlıklarının oluşumunda rollerinin olduğu ve etnik açıdan da etkileri bilinmektedir.

2.2.1.1. Kazan Hanlığı

Kazan Hanlığı²⁹⁰, Altın Orda Devleti yıkıldıktan sonra Uluğ-Muhammed Han tarafından 1437 yılında Deşt-i Kıpçak'ın Orta İdil Bölgesi veya başka bir görüşe göre Kama Bulgar yurdunda kurulmuştur²⁹¹. Hanlığın etnik yapısını eskiden beri bölgeye yerleşmiş Türk kavimleri ve daha sonradan göç ederek gelen Türkler oluşturmaktaydı. Bu topluluklar; İdil Bulgarları, bir kısmı yerli Fin topluluklar, Oğuzlar ve geniş ölçüde Kıpçaklar gibi çeşitli Türk boylarının karışımı haline gelmiş olup, Kazan Türkleri şeklinde adlandırılmıştır²⁹². Hanlık Aşıt, Meşe Irmakları, Nukrat Nehri'nin aşağı kısmı, Şuşma, Zey, Çirmişen ve İk Nehirleri ve İdil'in dağlık kısımlarında, aynı zamanda Züye Nehri dolaylarında toplu olarak yaşıyorlardı²⁹³.

²⁸⁷ Rüstem Sulti, *Edigey Destanı*, Türksoy Yayınları, İstanbul, 1998, s. 35.

²⁸⁸ R.G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, (çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 193-194.

²⁸⁹ Ahmet Temur, "Kazan Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 409; Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 85.

²⁹⁰ Kazan Hanlığı sınırları: Doğuda Ural Dağları 60°, güney kısımda Samara Irmağı 47°, batıdan 42° ye ve kuzeyde 60° olan ve bu günkü Tataristan, Başkurdistan, Volga Fin Cumhuriyetleri ve çevrelerini içine alan bir coğrafyada kurulmuştur. (Öztuna, *İslam Devletleri*, s. 548.)

²⁹¹ Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı", *DTCF Dergisi*, XII, (3-4 Eylül- Aralık), 1954, s. 227.

²⁹² Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri (Türk Tarihinin Hazin Yaprakları)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 24; İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, s. 138.

²⁹³ Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı (1437-1556)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XIII, s. 766.

Uluğ Muhammed Han Kazan Şehri'ne geldiği sırada, Bulgar ve Kıpçak Türkleri buralarda yönetici durumdaydı. Aynı zamanda hanlığın kurulmasından sonraki dönemlerde de bölgede Kıpçak etkisi hissedilmekteydi²⁹⁴. 1435 yılında Ulu Muhammed'in uzaktan kuzeni Küçük Muhammed, muhtemelen Kıpçak beylerinin desteği ile kendisini Kıpçak Hanlığı'nın hanı olarak tanıtıp Kazan Hanlığı'nın yönetimini ele geçirmiştir²⁹⁵

Kıpçakların Kazan Hanlığı içerisinde varlığı, örf-âdet ve geleneklerin benzerliğinden, gıda ve giyimlerinde, göçebe Kıpçak yaşam tarzına ait izlerin bulunması,²⁹⁶ aynı zamanda İdil Kazan Türkçesi'nin esasını, Kıpçak Türkçesi teşkil ettiği ortaya çıkmıştır²⁹⁷.

Günümüzde İdil-Ural Bölgesi'nde Kazan Tatarları yaşamakta olup, bu halkın büyük bir kısmını Kıpçak kökenli Türkler oluşturmaktadır. Fakat artık onlar Kıpçak adı ile bilinmemekte ve oradaki halklarla karışmış bir şekilde yaşamaktadırlar²⁹⁸.

2.2.1.2. Kâsım Hanlığı

1445 yılında teşkil olan Kâsım Hanlığı²⁹⁹, Kazan Han'ı Uluğ Muhammed'in isteği üzerine kurulmuş ve müessisi Kâsım Han'dır³⁰⁰. Hanlığın merkezi Oka Nehri'nin kuzey kıyısında Ryazan kenti yakınlarında bir yerleşim birimidir. Kâsım Hanlığı'nın kuruluş amacı Rus Knezliklerinin iç durumunu kontrol altına almak ve gerekirse müdahale edebilmek için kurulmuştur³⁰¹. Bu amaç knezlikler tarafından tam tersi bir şekilde kullanılmış ve zamanla Türklerin aleyhine dönmüştür. Kıpçakların bu hanlık içerisindeki rolü konusunda kesin bir bilgi yoktur, fakat bölgenin Moğollardan önce

²⁹⁴ Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyinde Türk Devletleri*, s. 156.

²⁹⁵ Donald Ostrowski, "Kazan Hanlığı'nda İdarî Yapı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XIII, s. 776.

²⁹⁶ Kurat, "Kazan Hanlığı", s. 420.

²⁹⁷ Temur, "Kazan Hanlığı", s. 405.

²⁹⁸ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 141.

²⁹⁹ Kasım Şehrine Kirmen, Han-Kirman adı verilmiş ve Tahkim edilmiş şehir anlamına gelmektedir. Moskova'nın 230 km güney doğusunda olan şehre günümüzde Kasimov adı verilmiştir. (Öztuna, *İslam Devletleri*, s. 551-552.)

³⁰⁰ Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği siyasi ilişkileri (1437-1552)*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 101.

³⁰¹ Ahmet Taşağıl, "Kasım Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, s. 543.

Kıpçaklara ait olması ve halkın içerisinde bulunan Kıpçak unsurlarının varlığı bilinmektedir³⁰².

2.2.1.3. Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı Türk Hanlıkları arasında özel bir yere sahiptir. Kıpçaklar ilk olarak Peçenek kavmini mağlup ederek Kıpçak Bozkırını denilen bölgeyi ve Kırım'ı işgal etmiş ve bu topraklarda iki yüzyıldan fazla hüküm sürmüşlerdir³⁰³. XI. yüzyılda Kırım'da Bizans'ın hâkimiyeti son bulduğunda kentte en güçlü nüfusa sahip olanlar Kıpçak Türkleriydi ve bundan sonra Suğdak şehrinde ticaret yapan koloniler vergilerini Kıpçaklara vermeye başladılar. Kıpçaklar Kırım'ın, ticaretin merkezi haline gelmesinde ve Ruslarla ticaret yollarını açık tutarak, ihracattın gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır³⁰⁴. Ayrıca Kıpçaklar, Kırım'ın etnik ve kültürel yapısında derin izler bırakan ve güçlü bir miras olan Türk etnik özelliklerini, bu coğrafyayı yurt tutarak korumayı başarmışlardır³⁰⁵.

Altın Orda Devleti 1239 yılında Kırım'ı hâkimiyeti altına almış sonrasında bu devlet bölününce XV. yüzyılda bağımsız bir hanlık olarak, 1441 yılında Hacı Giray tarafından kurularak, 1783'e kadar Türklüğün bölgedeki temsilciliğini yapmıştır³⁰⁶. Kırım Hanlığı'nın sınırları Kırım yarımadası ile Azak Denizi çevresinden Tuna'ya kadar, Aşağı Don dolaylarından Orta Dnyeper'e, Dnester Nehirlerine doğru Kıpçak yurdu olan Deşt-i Kıpçak'ı içine alan geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı³⁰⁷.

Altın Orda Devleti'nin son dönemlerinde bazı kabilelerden teşkil olan hanlıkta, Hazarlardan sonra Kırırma gelip yerleşen, Kıpçak beylerinin üst tabakada büyük rollere sahip olduğu bilinmektedir. Kıpçaklar hanlığın Osmanlı Devleti'ne bağlandığı dönemlerde hanın divanında söz sahibiydiler. Halk içerisinde de Kıpçak unsurunun

³⁰² Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 95.

³⁰³ Mehmet Metin Hülâgü, "Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)", *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, TİKA, Ukrayna, 2004, s. 1.

³⁰⁴ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 11.

³⁰⁵ Hülâgü, "Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)", s. 1.

³⁰⁶ Kemal Çapraz, *Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 5; István Vásáry, "Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", (çev. Serkan Acar), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (1), 2014, s. 327-330.

³⁰⁷ Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Yayıncılık, İstanbul, 1980, s. 25-26.

varlığı oldukça çok miktarlardadır³⁰⁸. Johannes Schiltberger, Kırım'ı Kıpçak yurdu olarak yazmış, başkentinin Suğdak olduğunu Kefe'yi de eyaleti olarak belirtmektedir. Burada çok sayıda Kıpçak halkı ve Cenevizli, Rum, Ermeni tüccarların bulunduğundan bahsetmektedir³⁰⁹.

Kırım hanlarının yazdıkları şiir ve namerde, edebiyat dillerini Kıpçak Lehçesi'nde kullanıyor olmaları Kıpçakların Kırım'da varlık gösterip izler bıraktıklarını kanıtlamaktadır³¹⁰.

Günümüzde Kırım'da oldukça etkin olmuş olan Kıpçaklar Kırım Tatarları ile karışmış ve Rusların Kırımı işgali ile oradan Anadolu'ya ve Balkanlara göç etmek zorunda bırakılmışlardır³¹¹.

2.2.1.4. Astrahan Hanlığı

Astrahan şehri³¹² Orta Asya ile Güney Doğu Avrupa arasında doğudan batıya doğru göç eden kavimlerin geçidi özelliği ile önemli bir bölge idi. Bölgeye sırasıyla Bulgarlar, Hazarlar ve XI. yüzyıl itibari ile Kıpçakların geldiği ve buraya yerleştiği bilinmektedir. Moğol saldırıları sonrası XIII. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin sınırları içinde olup, devlet dağıldıktan sonra Altın Orda hükümdarlarından Muhammed Han'ın torunu ve Mahmud Han oğlu, Kasım Han tarafından Astrahan Hanlığı kurulmuştur³¹³.

Astrahan şehrini Hacı Tarhan adıyla zikreden İbni Battuta şehrin kuruluş ve adıyla ilgili şöyle yazmıştır: “*Sultanla beraber Hacı Tarhan (Astrahan) şehrine gittim. Tarhan- Türkler nezdinde her çeşit vergiden muaf olan yer demektir. Bir zamanlar sufi bir Türk hacı oraya yerleşmiş, sultanda onun bulunduğu mekânı bütün vergilerden muaf kalmış. Böylece hocanın çevresinde bir kasaba kurulmuş, büyümüş ve şehir haline gelmiş. Çarşıları muhteşem olan bu şehir “İtil” nehrinin kenarına kurulmuştur.*

³⁰⁸ Halil İnalçık, “Kırım”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, s. 455.

³⁰⁹ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 118.

³¹⁰ Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, s. 29.

³¹¹ Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, s. 218.

³¹² Şehir, kuzeyde Volga-Don dirsekleri, doğuda Volga, güney kısımda Terek, batıda da Azak Denizi'ne kadar uzanan bir coğrafyadaydı. (Öztuna, *İslam Devletleri*, s. 552.)

³¹³ Fatih Ünal, “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (38), (Erzurum, 2008), s. 227-233; Mehmet Saray, “Astrahan Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, III, s. 505.

Gördüğüm şehirlerin en güzellerindendir”³¹⁴. Aynı zamanda XIV. yüzyılda Astarhan şehrinin Altın Orda Devleti’nin önemli bir idari merkezi durumunda olduğu İbn Battuta’nın yazdıklarından da çıkarılmaktadır³¹⁵.

Hanlığın halkının çoğunluğunu Kıpçak Türkleri temsil ediyordu ve bölgede göçebe olan büyük bir kitlenin varlığı sebebiyle yönetim yerel beylerin elindeydi. Aynı zamanda coğrafyası ve doğal zenginlikleri bakımından ve ticaret yolu güzergâhı olması açısından çok önemli bir konumda olan hanlık komşu devletler ve göçebe kavimlerin sürekli saldırılarına maruz kalmıştır. Bu nedenlerden dolayıdır hanlık güçlü ve devamlı varlık gösterememiştir³¹⁶.

Moğollar gelmeden hemen önce Kıpçak yurdu olan Astrahan Bölgesi, Türk-Moğol Devleti olan Altın Orda Devleti içinde aktif oldukları gibi, bu devlet parçalandıktan sonra kurulan hanlıklar içerisinde de etkin rol oynamaya devam ettiler. Astrahan Hanlığı da bu hanlıklardan biridir³¹⁷.

2.2.1.5. Nogay Hanlığı

Nogay Hanlığı, eski Deşt-i Kıpçak toprakları içinde bulunan, Volga, İrtiş, Hazar Denizi ve Aral Gölü gibi bölgeleri içine alan ve merkezi, Yayık Nehri’nin dolaylarındaki Saraycık şehriydi. Hanlık adını Altın Ordu Devleti’nde güçlü bir komutan olan Nogay’dan almıştır³¹⁸.

Nogay Hanlığı’nın ahalisinin etnik unsurunu Kıpçaklara ait Türk boyları oluşturmaktaydı. Dolayısıyla hanlıkta, Kıpçak nüfusunun yoğunluğu, yönetimde de Kıpçakların güçlü etkisinin olduğu düşünülmektedir³¹⁹. Nogay Türkçesi’nin ağız ve şive olarak Kıpçak Türkçesi ile kaynaştığı görülmekte olup, Nogay Lehçesi’nin Kıpçak grubuna girdiği, Kazak ve Karakalpak lehçelerinin bu grubun Nogay-Kıpçak bölümünü

³¹⁴ İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, (3. baskı), (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2004, s. 485.

³¹⁵ Dinçer Koç, “Asağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi Ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII (1), (Yaz 2012), s. 459.

³¹⁶ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 94.

³¹⁷ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 94.

³¹⁸ Ahmet Temir, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XIII, s. 426-427.

³¹⁹ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 96.

oluşturduğu bilinir³²⁰. Kıpçaklar dillerini günümüze değin muhafaza etmeyi başarmışlardır.

2.2.1.6. Sibir Hanlığı

Ural Dağlarının doğusundaki Tobol, İrtiş, İşim ve Ob Irmaklarından Altay Dağları'na kadar uzanan bölgeye Sibiryaya adı verilmektedir ve Sibiryaya Hanlığı³²¹ da adını bu coğrafyadan almaktadır. Sibiryaya Orta Çağ'da Moğolların ortaya çıkışıyla, Altın Orda Devleti'nin sınırları içine dâhil olmuştur. Ancak Sibir Hanlığı, Altın Orda'nın ortadan kalkmasıyla bağımsız bir hanlık olarak ortaya çıkmış ve hanlığın kurucusu Taybuga'dır³²².

Sibiryaya bölgesinde Hunlar ve Göktürklerden bu yana Türkler oturuyordu ve halkın büyük bir çoğunluğu Yakut Türkleri, Kırgız ve Kıpçaklar oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu topraklar Deşt-i Kıpçak denilen Kıpçak yurdunun sınırları içerisinde kalıyordu³²³.

2.3. KAFKASYA'YA KIPÇAK GÖÇÜ

2.3.1. Kafkasya ve Kıpçaklar

Kafkasya adı Karadeniz ile Hazar Denizi arasında³²⁴ doğuda Oğuz bozkırından, batıda Kırım ve Karadeniz kıyılarına kadar uzanan geniş alanı kapsamaktadır³²⁵. Kafkasya'nın doğal sınırları tam olarak kuzey yönünde Don ve Volga Nehirlerinin güney kısımları, güneyde Aras Nehri'nin aşağı kesimleri, doğuda Hazar Denizi ve batıda Azak Denizi ve tüm Karadeniz'i içine alır³²⁶. Bu tabii sınırlarının ortasında Hazar Denizi kenarında Apşuron Yarımadası'ndan kuzeybatıdaki Taman Yarımadası'na oradan da kuzey batı-doğu arasında uzanan Kafkas dağları, bölgeyi ikiye

³²⁰ Mehmet Alparğu, "Nogaylar", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 204.

³²¹ Sibir Hanlığı'nın sınırlarının koordinatları, kuzeyde 60° güneyden 50° doğu kısımdan ise 80° gidilerek Obi Nehri'ne, batıda Kama Nehri'ne kadardır. Aslen Avrupa kıtasında olan Başkurdistan sahası ve Uralların doğusunda Tümen aynı zamanda Tura sahasındadır. (Öztuna, *İslam Devletleri*, s. 554.)

³²² İlya V. Zaitsev, "Sibir Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XIII, s. 812-818.

³²³ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 96.

³²⁴ Met Çünatikho Yusuf İzzettin Paşa, *Kafkas Tarihi*, (ter: Fahri Huvaj), Adige Yayınları, Ankara, 2002, s. 11.

³²⁵ Davut Dursun, "Kafkasya", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, s. 157.

³²⁶ Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 21.

ayırmaktadır³²⁷. Birinci bölge “Şimalî Kafkas” Kuzey Kafkasya, kuzeyde Kuba ve Kuban Nehirleri, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ve güneyde Aras Nehri sınırlarıdır. İkinci kısımda ise “Maverâ-yı Kafkas” Güney Kafkasya bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Türkiye’de Ağrı, Kars ve Artvin illerini, İran’da da Tebriz’e kadar olan yerler ve kuzeyde Kafkas sıradağlarına kadar uzanan bölgeler yer alır³²⁸.

Kafkasya’da kuzeyden güneye giden göçebe kavimlerin kullandıkları iki önemli geçit mevcuttur. Birinci geçit diğerinden daha batıda Rusya ile Gürcistan sınırları arasında olan Daryal Geçidi’dir. İkincisi ise Hazar Denizi’nin batı kıyısı ile Kafkas etekleri arasında bulunan ve diğer geçiş noktalarına göre daha sık kullanılan Derbend Geçidi’dir³²⁹.

Kafkasya yüzyıllar boyunca kavimlerin göçlerine şahitlik etmiş geçiş bölgesi niteliğinde olup, Türk kavimlerinin de bu geçit de izleri mevcuttur. Sırasıyla Hunlar Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Oğuzlar, Selçuklular ve Osmanlılar³³⁰ Kafkasya’ya gelip Türk kültür ve medeniyetini sürdürmüşlerdir.

Kıpçakların, IX. yüzyılda buldukları bölgeden çıkıp, Kafkasya’ya İdil istikametine doğru ilerleyişi, XI. yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve bu yayılma çok geniş bir alanı içine aldığı bilinmektedir. Bir kısım Kıpçak zümresi İrtiş boyundan Ural Dağlarını geçerek Kama-İdil sahasına gitmiş ve böylelikle İdil Bulgarları ile karşılaşmışlardır. Orta İdil taraflarının Kıpçaklarla aynışma süreci böylelikle başlamış olmalıdır³³¹.

Kafkasya’da Kıpçaklar ve diğer göçebe Türk kavimleri gelmeden hemen önce IX. yüzyıllarda Hazar Denizi’yle Karadeniz arasındaki sahada Türk Hazar Devleti vardı ve toprakları kuzeyde İdil boylarına, Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara oradan da Kiev’e kadar uzanıyordu. Aslen ağırlık merkezi önceleri Terek Nehri civarı iken daha sonraları İdil, Yayık, Don ve Kuban Nehirlerinin havzalarına yayılmış ve önemli ticaret

³²⁷ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Maatbası, İstanbul, 1955, s. 4.

³²⁸ Mehmet Emin Resülzâde, *Kafkasya Türkleri*, (dr. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Salahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, s. 2.

³²⁹ Mehmet Tezcan, *Karadeniz Ve Kafkasya (Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde)*, Serander Yayınları, Trabzon, 2012, s. 279-285.

³³⁰ Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 154.

³³¹ Kurat, *Karadeniz’in Kuzeyinde Türk Kavimleri*, s. 72.

yolları da burada Hazar Devleti'nin³³² kontrolü altındaydı³³³. Bu bölgenin Asya ve Avrupa arasındaki ticaret yolları ve önemli gelirlerin sağlandığı stratejik bir konuma sahip olması, aynı zamanda doğudan gelen Türk boylarının baskısı Hazarların çöküşünü hızlandırdı³³⁴. Nitekim Bizans ve Rus politikaları sonucu X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hazar Devleti³³⁵ yerini Oğuz ve Peçeneklerle birlikte büyük ölçüde Kıpçak unsurlarına bırakmıştır³³⁶.

Kafkasya'da, Hazar Bölgesi'ne yayılan Kıpçaklar, onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Hazar Devleti'nin zengin mirasına konarak, yerleşik kültürü ve ekonomik faaliyetleriyle birlikte bölgeye sahip oldular. Ticari bakımdan önemli olan Saksin ve Suğdak Şehirlerinin Kıpçakların elinde bulunması, aynı zamanda bölgenin önemli ticari yollarını kontrollerinde olmasıyla, Hazarlar gibi gelip giden gemi ve kervanlardan vergi alıyor duruma geldiler³³⁷.

Kafkasya'nın en önemli bölgelerinden biri olan Kırım Yarımadası'na, Kıpçakların birçoğunun yerleşerek, şehirlerde ve köylerde yaşadığı bilinmektedir. Aynı zamanda şehirlerde yaşayan Kıpçak nüfusu ticaret işi ile uğraşıyordu. Kırım sahilleri geçmişten beri ticaretle meşgul olan şehirleri ile önem arz etmiştir. Bu vesileyle bölgeye Karadeniz, Kafkas sahilleri, İran, Arap ülkelerinden, Bizans'tan ve Akdeniz'in kentlerinden bilhassa Venedik ve Cenova'dan tüccarlar geldiği anlaşılmaktadır.³³⁸ Bununla beraber Kafkasya'daki Kıpçaklarında bu ticari faaliyetlerin içinde olması onların bölgede yerleşik hayata geçtiklerinin göstergesidir.

Kıpçaklar, Altaylardan çıkıp göç güzergâhlarından biri olan Kafkasya'nın nerdeyse tamamında iz bırakmış bir kavimdir. Önce Kuzey Kafkasya'daki halklarla daha sonra Güney Kafkasya'da Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi devletlerle karşılıklı etkileşim içerisine girmişlerdir.

³³² İbni Fazlan Seyahatnamesinde Hazarların Etil Nehri kenarında oturduklarını ve ticaretle meşgul olduklarından bahsetmektedir. (İbni Fazlan, İbni Fazlan Seyahatnamesi, (haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul, 1975, s. 79)

³³³ Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVII, s. 116.

³³⁴ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 42.

³³⁵ Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015, s. 65.

³³⁶ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 42.

³³⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara, 1991, s. 291.

³³⁸ Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyinde Türk Kavimleri*, s. 90.

2.3.2. Kıpçakların Güney Kafkasya’da İlk İzleri

Tarihçiler genel itibari ile Kıpçakların Güney Kafkasya’ya gelişlerini XII. Yüzyılda meydana gelen göçlerle olduğu konusunda birleşir. Ancak Gürcü kaynakları Kıpçakların milat öncesinden beri, Güney Kafkasya’yı bildiklerini kaydetmişlerdir. Destani Kartel Tarihi “Kartlis-Çkhovreba” kitabında Karadeniz ile Hazar Denizi arasında Kıpçakların Makedonyalı İskender’den çok önceleri Kür ile Aras ve Çoruh boylarına yerleşmiş olduklarını desteklemektedir³³⁹. MÖ. 336’da İskender’in orduları Kafkaslara yaptığı seferde Çoruh Nehri’nden Tiflis’e kadar olan bölgede nüfus bakımından oldukça kalabalık olan Kıpçaklarla karşılaşmışlardı. Kayıtlara şu şekilde intikal eden bu karşılaşma; “İskender, Kür nehri boyunca yerleşmiş ve bizce iptidai Türkler ve Kıpçak denilen korkunç surette barbar milletler gördü. Kendisi buna çok hayret etti, çünkü onların hal ve hareketleri başka hiç bir millette yoktu”³⁴⁰. Bahsi geçen yerin Çoruh civarı olduğu biliniyor ve Çoruh adının kökeni hakkında Çor\Çol adlı Kıpçak uruğu adı aldığı tezinden yola çıkarak bölgede Kıpçak izine rastlanmaktadır³⁴¹.

Eski Gürcü kaynakları Kıpçakları Bun-Türkler olarak kaydetmişlerdi³⁴². M. F. Brosset, Bun-Türki’nin Turanlılar olduğunu “İbtida-i Türk” anlamına geldiği ileri sürmüştü³⁴³. F. Kırzioğlu, ise Bun-Türk’ü “Otokton/Yerli-Türk” olarak adlandırmış,³⁴⁴ G. Alasania ise Bun-Türklerin Türk dilli halklarla ilgili bir halk olmadığını yazmış ve onları Saka\İskitlere³⁴⁵ bağladığı görülmektedir. Bu görüşler sonrasında tarihçiler Sakalarla birlikte ya da daha sonra Türk ismini taşıyan bir kavmin buraya gelmiş

³³⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar İlk Kıpçaklar (MÖ. 8. yy MS. 6. yy Son Kıpçaklar MS.1118-1195 Ortodoks Kıpçak Atabekler 1267-1578)*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 15.

³⁴⁰ M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil), TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 16; İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2007, s. 30-32

³⁴¹ Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, s. 30-32; Ömer Subaşı, “Arap Akınlarına Kadar Artvin ve Çevresi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), (Erzurum, 2013), s. 325.

³⁴² Guili Alasania, “Gürcistan Kıpçakları”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1398.

³⁴³ M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi “Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar”*, (çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil), TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 16.

³⁴⁴ Kırzioğlu, s. 20.

³⁴⁵ Guili Alasania, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, (ter. Nanuli Kaçarava), Karen Yayınları, Trabzon, 2013, s. 11.

olabileceğini yazmışlardır. Bu kayıtlara göre Kıpçakların XII. Yüzyıldan çok daha eski zamanlarda Kafkaslara gelmiş olabileceği ve bölgede varlıkları mümkün görülmektedir³⁴⁶.

2.3.3. Kıpçakların Gürcistan'a Davet Edilmesi ve Göçleri

Kıpçak-Gürcü ilişkileri tarihine bakıldığında, Gürcistan Kralı IV. David'in güzelliği ile meşhur Kıpçak Prensesi ile evlenerek akrabalık bağı oluşturması ile başlamıştır³⁴⁷. Siyasî amaçlı olan bu akrabalık ilişkisi, Gürcistan kralının gücünün zayıfladığı ve zor durumda kaldığı bir dönemde, Kıpçakları ülkesine davet etmesiyle gelişmiştir. Gürcüler, Kıpçak göçüne kadar ülke topraklarının büyük kısmı Selçuklu Devleti'nin elinde olması nedeniyle dağlık alanlara çekilmek zorunda kalmışlardı. Kıpçakların gelişi ile nüfusu az olan sınırlardaki yerler yeniden iskâna açılmış ve bölgenin demografik yapısı, gelen gruplar sayesinde Gürcülerin lehine fakat Selçuklu'ya karşı bir durum oluşmasını sağlamıştır³⁴⁸.

XI. yüzyılın başlarında Büyük Selçuklu Devleti ile Gürcüler arasında savaşlar başlamış ve Gürcülerin İslam'a karşı tutumları, Selçuklu'ya karşı bir durum haline gelmeye başlamıştır. Sebebi de Selçukluların o dönemde Abbasilerin çöküşü sırasında İslam'ın siyasi temsilcisi olarak görülmesidir. Böylece iki devlet arasında, din merkezli bir mücadele ve savaş anlayışı başlamıştır. Gürcüler ilk kez bir Müslüman Türk Devleti olan Büyük Selçuklu hâkimiyetine girme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve nihayetinde Sultan Alp Arslan 1064'te Gürcülere yüksek hâkimiyetini tanıtmıştır³⁴⁹. Daha sonra Kral IV. David, 1118 de başlattığı mücadele ve aldığı Kıpçak desteği ile ülkesindeki Selçuklu varlığına son vererek yeniden bağımsızlığı kazanmayı başarmıştır³⁵⁰.

³⁴⁶ Kırzioğlu, s. 33.

³⁴⁷ Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2012, s. 216; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 133; İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, (48), (Kış 2015), s. 62.

³⁴⁸ İbrahim Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon, 2009, s. 76.

³⁴⁹ İbrahim Tellioglu, "Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler", *Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Dergisi*, s. 3079-3081.

³⁵⁰ Ali Asker, Alter Kahraman, "Gürcistan'da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar", *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar (Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset)*, (ed. Ayşegül AYdıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Terazi Yayıncılık, 2016, s. 28.

Gürcistan Kralı'nın, 1118 yılında Kıpçak komutanı aynı zamanda kayınpederi olan Atrak'ı, memleketine daveti üzerine; Kıpçak komutanı Gürcistan'a gitme kararı almasına rağmen Osetlerle aralarında bazı sıkıntılar vardı. Kıpçaklar, IV. David'e Osetlerin bulunduğu geçidin güvenliğinin sağlanmasını şart koşmuş ve bu daveti kabul etmişlerdir. Bunun üzerine kral, topraklarına göç etmeye hazırlanan Kıpçakların geçişinin güvenliği için Osetya'ya yürümüş ve Daryal Geçidi'nin kontrolü için Osetlerle bir anlaşma yapmıştır. Atrak güvenliği sağlanmış Gürcistan yolundan, önderliğini yaptığı Kıpçaklarla beraber Abhazya'dan güneye doğru hareket etmişlerdir³⁵¹.

Kafkasya'nın kuzeyinden güneyine yapılan büyük Kıpçak göçü 40 bin aileden oluşan kalabalık bir toplulukla Gürcistan topraklarına ve civar bölgelerine yerleştirildi. Göç öncesi Gürcistan'a beş bin asker gönderildiği de bilinmektedir. Böylece kırk beş bin aile ve takriben³⁵² de 300 bini aşan Kıpçak Türk'ü Gürcistan topraklarına göç etmiş oluyordu. O zamanın şartlarına göre Gürcistan içlerine gelen bu Kıpçak nüfusu çok büyük boyutlarda sayılırdı. Kral David, Kıpçaklardan teşkil ettiği kırk bin kişilik atlı ordu³⁵³ ile kuvvetlendi, aynı zamanda sarayında yetiştirilen beş bin Kıpçak çocuğu da merkez kuvvetinde hizmetine dâhil etti³⁵⁴.

Kıpçakların Gürcistan'a göç ettirilip yerleştirilmesi IV. David'in vak'anüvistine göre, siyasi ve askeri açıdan olumlu bir şeydi³⁵⁵. Kıpçak göçleri Gürcistan için siyasi olduğu gibi ekonomik açılardan da oldukça kazançlı ve güç vericiydi. Kral IV. David'in Kafkasya'da Gürcü hâkimiyetini kurmak ve ülkede yönetimini sağlamlaştırmak, aynı zamanda fetih hareketleriyle ülkesini genişletme amacına ulaşmak için önemli bir askeri güce ihtiyacı vardı. 1118 yılında Kuzey Kafkasya'dan gelerek yerleşen Kıpçak halkı sayesinde kral, ordusunda yeniliklere giderek ve düzenleyerek daha güçlü hale getirdi. Her Kıpçak ailesinin hizmet için bir atlı asker göndermesine karşılık, Kıpçaklara sürülerini otatabilecek yazlık ve kışlık olmak üzere yurt tutmaları için yer verdi. Gürcü Kralı paralı olmayan bu askerlerin, silah ve atlarını temin edip güzel bölgelere

³⁵¹ Telliöglü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 74.

³⁵² Telliöglü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 75; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. 216.

³⁵³ Kırzıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, s. 112; Fıridun Ağasıoğlu, *Azer Xalqı*, Çırağ Neşriyyatı, Bakı, 2005, s. 53.

³⁵⁴ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1969, s. 183; Mehmet Çoğ, "Ermeni-Gürcü Dini Münasebetlerine Dair Bazı Tespitler (V-XII. Yüzyıl)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXIII (8), (Eylül 2015), s. 131.

³⁵⁵ Guili Alasania, "Gürcistan Kıpçakları", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1398.

yerleşmelerini sağlayarak ödüllendirmiş oluyordu³⁵⁶. Nitekim Kıpçaklar kendilerine verilen müstakil arazilerde yerleşik hayat tarzını benimsemeyerek Hristiyanlık dinini de kabul etmeye başladılar³⁵⁷.

1124 yılında Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yoğun bir şekilde göç eden Kıpçak Türkleri Cavakhet'den İspir'e kadar kendilerine tahsis edilen yerlerde yurtlandırıldılar. Kıpçaklar, Selçuklulara sınır olan bu bölgeleri, koruyabilmek için, özellikle iskân edildikleri görülmektedir. Aynı zamanda Kıpçaklar geldikleri Çoruh ve Kür dolaylarını canlandırmış ve Selçuklu hâkimiyetinde olan Şirvan ve Azerbaycan dolaylarına seferler düzenleyerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kafkaslarda ilerlemesini durdurmuştur. Kral David Kıpçaklara ele geçirdikleri yerleri vaat ederek o yerlere, yerleşebilecekleri konusunda sözler vermiş fakat bu vaade uymamıştır³⁵⁸. Kıpçakların, II. David'e birkaç kez suikast düzenledikleri kaynaklarda geçer, ama hangi sebeplerden dolayı olduğu belirtilmez. Bu suikastların sebebinin Kıpçakların, işgal ettikleri yerleri yurt edinebilecekleri ve iskânlarının sağlanacağı vadinin tutulmamasıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir³⁵⁹.

Rus Knezi Vladimir 1125'te ölünce, Atrak Karadeniz'in kuzeyindeki eski topraklarına göç etti. Onun yurduna geri dönmesi konusunda bir rivayete göre; Atrak'ı vatanına geri gelmesi için ikna çabasında olan yakınları bir netice elde edemezler. Sonrasında ise huzuruna gönderilen elçilerden biri ona kendi topraklarından bir demet kuru çimen gösterir. Sonucunda, "*insanın doğduğu vatanda ölmesi, yabancı ülkelerde şan kazanmasından daha iyidir*", diyen Kıpçak Han'ı "*hemen otağını toplayıp*", eski bozkıra Don Nehri boyuna döner³⁶⁰. Gürcistan'a gelen Kıpçakların bir bölümü geri dönmediler, burada kalarak Kür ve Çoruh, Doğu Anadolu'daki Çıldır ve çevresine yerleşmişlerdir³⁶¹.

³⁵⁶ Peter B. Golden, "The Case of Pre-Chinggisid Rus" and Georgia" *Nomads in the Sedentary World*, [Cengiz Öncesi Rusya ve Gürcistan'da Durum: Yerleşik Dünyada Göçebeler], England, Curzon, 2001, s. 46-47; İbrahim Telliöğlü, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (5), Serander Yayınları, Trabzon, 2015, s. 47.

³⁵⁷ İbrahim Telliöğlü, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)", s. 47.

³⁵⁸ Ergin Ayan, "Selçuklu-Kıpçak İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2), (Sakarya, 2009), s. 118; Taşağıl, "IV.-XI. Asırlar Arasında Türklerin Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya Göçleri", s. 196.

³⁵⁹ Kırzioğlü, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 121.

³⁶⁰ Sadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, (4. Baskı), Ankara 2011, s. 39-40; Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 270.

³⁶¹ Gökbek, *Kıpçak Türkleri*, s. 54; Kırzioğlü, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 116-117.

1186'da Kıpçaklar ve Ruslar arasında yapılan saldırılar sonucunda başarısız olan Kıpçaklar, Kraliçe Tamara döneminde Kafkasların güneyine Gürcistan'a ikinci defa toplu olarak göç etmişlerdir. XII. yüzyıl sonlarına doğru gelen Kıpçak kütlesinin tam olarak hangi bölgeye yerleştirildiği konusunu Brosset, kitabında şöyle belirtir; “Ormanlara kamp kurmuş olan bu askerler o kadar çoktu ki Tiflis ile Karaağaç arasında Kür, Alget, Ktzia ve Kurd-Vaçar nehirleri kıyılarını kaplamışlardı”³⁶².

Gürcistan, devlete karşı ayaklanan ve asayişini tehdit eden hanedanlara karşı, Kıpçak göçlerini artırma politikası izledi. Kıpçakların gelişiyle Gürcü Krallığı yeni bir canlanma sürecine girerek onlara askeri ve siyasi açıdan en parlak zamanlarından birisini yaşatmışlardır³⁶³. Yeni Kıpçaklar³⁶⁴ adı verilen 30 bine yakın bu Kıpçak ve Oset grupları, Gürcistan'a getirilerek, zamanla devletin üst kademelerinde görev aldılar³⁶⁵.

Gürcistan yoluyla Kafkasların güneyine inen Kıpçakların dışında başka bir büyük Kıpçak grubu da Kuban civarlarından ve Kafkas Dağları eteklerinden Dağıstan'a kadar ilerleyerek göç etmişlerdir³⁶⁶. Gürcistan'a gelen Kıpçakların bir kısmı burada kalıp Hristiyanlığı kabul etmesi ve Gürcülerle kaynaşıp zamanla aynışması bölgenin etnik tarihi açısından son derece önemlidir³⁶⁷. Aynı grup içinden Azerbaycan dolaylarına inen Kıpçaklar ise Müslümanlığı kabul etmişlerdir³⁶⁸.

Kıpçakların ilk olarak Gürcü Kral'ı David'in davetiyle başlattığı bu göç ve iskân hareketi sonrası, bölgenin siyasi ve sosyo-ekonomik hayatında önemli bir değişime uğradığı görülmektedir. Aynı zamanda yüzyıllar boyunca Gürcü siyasî hayatının vazgeçilmez bir parçası olan Kıpçaklar, özellikle Güney Kafkasya'ya iskânları sonucunda dil ve fiziksel özellikleriyle bölgede yaşayan halkları derinden

³⁶² Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 388.

³⁶³ Salim Cöhçe, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü”, *1. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (13-17 Ekim 1986), (Samsun, 1988), s. 481.

³⁶⁴ Yeni gelen Kıpçak kütlesini ayırt edebilmek için Gürcüler, “Yeni Kıpçaklar” adını vermiş ve daha önceden gelenleri ise (IV. David döneminde) “Eski Kıpçaklar” olarak adlandırmışlardır. Bu yeni göçle gelen Kıpçakları birinci gelenlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, eski Kıpçakların Gürcistan'a geldikten sonra Hristiyanlığı kabul etmiş olması ve yeni Kıpçakların da Rusların etkisiyle daha önceden Hristiyanlığı kabul etmiş olmalarıdır. Nitekim yeni Kıpçakların başbuğu Sevinç Han, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensuptu”. (Aydın Usta, “XIII. Yüzyıldaki Moğol İstilâsına Kadar Kıpçakların Kafkasya'daki Faaliyetleri”, *TTDTKD*, İstanbul, 1999. s. 41.)

³⁶⁵ Ahincanov, s. 134.

³⁶⁶ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 133.

³⁶⁷ Golden, “The Case of Pre-Chinggisid Rus” and Georgia” “The Case of Pre-Chinggisid Rus” and Georgia” Nomads in the Sedentary World, [Cengiz Öncesi Rusya ve Gürcistan'da Durum], s. 46.

³⁶⁸ Cevat Heyet, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), (Kasım 2004), s. 10.

etkilemişlerdir³⁶⁹. Kıpçaklar Gürcistan'a ikinci büyük göçünün ayrıntılarını Anadolu'ya Kıpçak Göçü adlı bölümde yer vermek istedik, çünkü Kraliçe Tamara döneminde gelen bu kütlenin Gürcistan'dan Anadolu topraklarımıza kadar indiği ve önemli derecede varlıklarını hissettirmeyi başardığı görülmektedir.

2.3.4. Azerbaycan'da Kıpçaklar ve İl-Deniz Atabekliği

Azerbaycan topraklarına gelerek burada yurt tutmuş eski Türk kavimlerinden birisi de Kıpçaklardır³⁷⁰. Kıpçakların, MS IV.-V. yüzyıllardan itibaren Azerbaycan'da varlıkları söz konusudur³⁷¹. Bazı kaynaklarda VII-VIII. yüzyıllarda Türk kavimleri ile beraber Kıpçakların da Hazar Denizi'nin kuzeyinden çıkıp, Aran-Şirvan ve daha kuzey bölgelere, Araz dolaylarındaki yerleşmelere ve Azerbaycan'ın kuzey kısmına geldiklerini yazmışlardır³⁷². Ayrıca Kıpçaklar Azerbaycan'a geldikten sonra Karaçimen Bunab, Urma Gölü, Şahı adası gibi kent ve şehirlerde meskûn oldukları bilinmektedir³⁷³.

Kıpçak kavimleri ve onun boyları Kafkasya'nın diğer yerlerinde olduğu gibi bu bölgeye de göç yoluyla gelmiş ve bölgede etki alanı oluşturmuşlardır³⁷⁴. Kuzeyden Demirkapu-Derbent yolundan Azerbaycan'a gelen Kıpçaklar³⁷⁵ Selçuklu Devleti zamanında buralara yerleşmeye başlamış ve Selçuklu Devleti dağıldıktan sonra Kıpçaklar bölgede bağımsız bir Atabeylik kurmuşlardır³⁷⁶.

Atabeyliğin kurucusu olan İl-Deniz Kıpçak asıllı bir köle olarak Irak Selçuklu Devleti sarayına alınmıştır. Başarılarıyla köle olarak geldiği bu sarayda, Atabeylik

³⁶⁹ Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", *Turkish Studies–International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8, (5) (Spring 2013), s. 705-731,

³⁷⁰ Mehebbet Paşeyeva, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", *III Uluslararası Folklor Konferansı*, s. 2512.

³⁷¹ Zekiye Tunç, "En Eski Çağlardan Hazar Devleti Akınlarına Kadar Azerbaycan'da Türk İzleri", *Capadocia Journal of History and Social Sciences*, Ahlen/Germany, 2015, s. 206.

³⁷² Heyet, s. 13.

³⁷³ Habib Samedzadeh, "Dede Korkut Kitabında Oğuz-Kıpçak Türklerinin Münasebetleri", *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ordu, 2011), s. 407-408.

³⁷⁴ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 133; Rauf A. Hüseyinov, "Azerbaycan'daki Etnik Süreçlerin Tarihi Yönleri", *XI. Türk Tarih Kongresi*, II, (05-09 Eylül 1990), Ankara, s. 556.

³⁷⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s. 379.

³⁷⁶ C. E. Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, (1. Baskı), (çev. Hande Canlı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 257; Mehmet Çoğ, "Orta Çağda Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (19), 2015, s. 63.

unvanına kadar ulaşan İl-Deniz'in Kıpçak boyları arasında hangi boya mensup olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçiler onun Kıpçakların Uran kabilesinden olduğu ve köle olarak önce Horasan'a oradan Irak ve Azerbaycan'a geldiğini yazmışlardır. Kıpçak Uran kabilesinin büyük bir kısmı Müslüman değildi ve Asya'da Harzemşah Devleti ile sınırdaş olarak Cend dolaylarında yaşıyorlardı. Selçuklu Sultanlarından olan II. Tuğrul'un ölümü sonrası başa geçen Sultan Mesut, İl-Deniz'i merhum II. Tuğrul'un dul eşi Mumine Hatun ile evlendirmiş ve atabeylik görevi vermiştir³⁷⁷.

Irak Selçuklu Sultanı Mesud, Gürcü ve Abhazlara karşı savaşarak Şirvan ile Arran dolaylarını Selçuklu topraklarına katmış ardından başarılı adamlarından Kıpçak Türkü olan Şemseddin İl-Deniz'i 1136 yılında Azerbaycan ve Arran bölgesine umumi vali olarak atamıştır. Böylece Kafkaslarda Selçuklu Devleti'ne tabi olarak büyük bir atabeylik kurulmuş oldu ve Selçuklu bölgeyle ilişkilerini bu atabeylik aracılığı ile sürdürmüştür. Atabeyliğin merkezi Nahcivan ve Gence'nin bağlı olduğu Tebriz şehri idi. Aynı zamanda bu beylik Selçuklu tahtında oldukça nüfuslu bir yer edinmiş durumdaydı³⁷⁸.

İl-Denizli Atabekler devlet içinde güçlenerek, müstakil bölgelerinde kendi adlarına sikke kestirip hutbe okutmaya başlamış ve Irak Selçuklu sultanları üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Aynı zamanda Atabekler Selçuklu'ya, şeklen bağlılıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Buna karşılık Irak Selçuklu Sultanları da Atabeklerin askeri gücü sayesinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışı sonrası bölgede taşkınlıklarını arttırmış olan Gürcülerin saldırılarını da onların yardımıyla durdurabilmişlerdir³⁷⁹.

İl-Denizliler Atabeyliği Irak, İran ve Güney Azerbaycan toprakları dâhil Güney Kafkasya'nın bir kısmı daha sonraları ise Irak Selçuklularının sınırları içerisindeydi. Aynı zamanda Irak Selçukluları İl-Deniz Atabeyliği döneminde en geniş sınırlarına ulaşmış durumda idi³⁸⁰.

³⁷⁷ Ekber N. Necef, *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi (Oğuzların Ortaya Çıkmasından -XIV. Asırlar)*, Qanun Yayınları, Bakü, 2010, s. 546-547.

³⁷⁸ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015. s. 9; Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. 228.

³⁷⁹ Gülay Ögün Bezer, "İldenizliler", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, s. 82.

³⁸⁰ Erol Kürkçüoğlu, *Nahcivan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Kültürel Yayınları, Erzurum, 2007, s. 51.

İl-Deniz'in ölümü sonrası Cihan Pehlivan Muhammed, babasının yerine geçmek için Nahcivan'a geldi ve kendisini atabek ilân etti. Irak Selçuklu tahtında Arslan-Şah'ın sultanlığı sembolik olarak devam ediyordu. Atabek Cihan Pehlivan Arslan-Şah ölünce sultanın oğlu Tuğrul'un tahta geçişini sağladı ve kendisi de Sultan III. Tuğrul adına hutbe okuttu. Atabek Cihan Pehlivan'ın ölümü üzerine o dönemde Azerbaycan'ı idare eden kardeşi, Kızıl Arslan, atabek oldu ve sultan Tuğrul'la mücadele etti. Sonuçta halifenin de desteği ile tahta Kızıl Arslan geçti. Kızıl Arslan sert bir siyasetçiydi, ondan korkan emirler bir an önce yeni sultandan kurtulmak istediler ve onu öldürmeyi başardılar. Kızıl Arslan'dan sonra yerine geçen yeğeni Ebû Bekir kendisini amcasının mirasçısı olarak, hazinesine el koydu ve Azerbaycan'da atabegliğini ilân etti. Bunun üzerine Cihan Pehlivan'ın oğlu Kutlug İnanç taht iddiasında bulundu ve Hârizmşâh Alâeddin Tekiş'ten yardım istedi, fakat bir süre sonra yine Hârzemşahlar tarafından öldürüldü. 1194 yılında Irak Selçuklu Devleti yıkılınca bölgede Harezmsâh Devleti güç kazanmıştı. 1195 yılında öldürülen Kutlug İnanç sonrası Ebû Bekir, İl-Denizli ümerâsını çevresine topladı, fakat bölgedeki mücadelelere dayanamayıp 1210 yılında öldü. Ebû Bekir'in yerine geçen kardeşi Özbek Harezmsâh Sultanı Muhammed'e tabiliğini bildirdi. Moğolların Tebriz şehrine gelmesiyle Atabek Özbek Nahcivan'a kaçmak zorunda kaldı. Tekrar Tebriz'e dönen Özbek bu sefer Harezmsâh tehlikesiyle karşılaşmış ve Tebriz'in idaresini karısı Melike Hatun'a bıraktıktan sonra Gence'ye kaçtı. Celâleddin Hârizmşâh Tebriz'i ele geçirmiş, sağır ve dilsiz olduğu için "Hâmûş" lakabıyla anılan II. Kızılarslan tahta geçirmiştir. Bundan sonra İldenizliler hanedanlığı son bulmuştur³⁸¹.

İl-Denizliler Atabeyliği, Kıpçak kökenli bir hanedan tarafından kurulan ve beylik kadrosunda büyük oranda Kıpçak askeri olan bir beylikti. Aynı zamanda ordusunda Kıpçak unsuru barındıran Gürcülerle savaşlar yapıyordu. 1223 yılında Moğollardan kaçan bir grup Kıpçak kuvveti Şirvan'a, Azerbaycan Atabekler Hanı'na sığındılar³⁸² ve Gence arazisine Kilekûn Dağı dolaylarına yerleştirildiler³⁸³. Kıpçak göçleriyle Türkleşen Azerbaycan bölgesi, bu son gelenlerle nüfus açısından baskın unsur hale geldiler³⁸⁴.

³⁸¹ Ögün Bezer, "İldenizliler", s. 82-84; Necef, *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi*, s. 448-571.

³⁸² Ziya Bünyatov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Teas Press, Bakü 2007, s. 65-131.

³⁸³ Onur Güven, *Artvin'in kültürel tarihinde türk izleri*, Kitap 72 Yayınları, Artvin, 2018, s. 94.

³⁸⁴ Bünyatov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, s. 65-131.

2.3.5. Kıpçak - Ermeni İlişkileri

Kıpçaklar, Güney Kafkasya'ya gelmeden çok daha önceleri Ermenilerin yaşadığı bölgede Türk izlerinin varlığı bilinmektedir. Milat öncelerinde İskit Türkleri bu bölgede etkin olan unsurlardan biriydi. Sonraki yüzyıllarda Hunlar ve Hunlarla beraber başka Türk kavimlerinin de yoğun göç hareketlerinin yaşandığı X. yüzyıla kadar, Kafkasya'ya gelip yerleştikleri bilinmektedir³⁸⁵.

Ermeniler MS III. yüzyıl sonlarında İran'la giriştiği mücadeleler sırasında Kıpçakları yardıma çağırmış ve savaşı Kıpçaklar sayesinde kazanmışlardır. Kafkasya'ya yeni gelen göçebe Kıpçak gruplarıyla Ermenilerin ilk karşılaşmaları bu şekilde olmuştur³⁸⁶. Kıpçakların daha sonra Güney Kafkasya'da görülmeleri VIII. yüzyıla rastlamaktadır. Altay topraklarını terk ederek VII-VIII. yüzyıllarda batıya doğru hareket etmiş olan Kıpçakların bir kolu ve Hazar Kağanlığı beraber Güney Kafkasya'ya akınlar düzenlemişlerdir. Kıpçaklar Arran- Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında 722-723 yıllarında Kıpçak-Hazar ittifakıyla Araplara karşı savaştılar. Sonrasında 765'te diğer Türk boyları ve dönemin yerli halkıyla birlikte Gürcistan'da yine Araplara karşı savaştıkları görülür³⁸⁷.

XI. yüzyıla geldiğimizde, merkezi Ani şehri olan Bagrati Ermeni Beyliği'nin Selçuklu eline geçmesi sonucu Ermenilerin batıya doğru Kuzey Kafkasya yönlerine göç ettikleri görülmektedir. Kuzey Kafkasya'da ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde geniş bir alana yayılmış olan Kıpçaklarla, göç ederek gelen Ermenilerin, Kıpçak hâkimiyetine girmesi, Kıpçaklarla, Ermenilerin yakından tanışmalarına sebep olmuştur³⁸⁸. Kafkasya'ya gelen Kıpçakların Hıristiyanlığı kabul ettiği bir bölümü Gürcü Ortodoks Kilisesi'ne diğer bölümünün Ermeni Gregoryan Kilisesi'ne bağlandığı bilinmektedir. Kıpçaklar zamanla Ermenilerle akrabalık ilişkileri kurmuş, dil ve kültür bakımından birbirleriyle kaynaşmışlardır³⁸⁹.

³⁸⁵ İsmail Mehmedov, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı (Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 156-157.

³⁸⁶ A. Öztürk, "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi'nin Yayılma Alanları" *Gazi Türkiyat*, (89), 2011, s. 328.

³⁸⁷ Gülnisa Aynakulova, "Ermeni Kıpçaklar mı, Gregoryen Kıpçaklar mı", *Milli Folklor*, (84), 2009, s. 122.

³⁸⁸ Aynakulova, "Ermeni Kıpçaklar mı, Gregoryen Kıpçaklar mı", s. 122.

³⁸⁹ Öztürk, "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları", s. 328; Mustafa Baş, "Günümüzde Hristiyan Türkler ve Konumları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), (Aralık 2016), s. 15.

Kıpçakların Kırım Yarımadası'na ne zaman geldikleri ve nüfus olarak bu şehirde etkin rol oynamaya başladıkları tarih kesin olarak bilinmemektedir. Ancak XI. yüzyıl ortalarından itibaren hem demografik hem de siyasi mahiyette Kırım'da ağırlıklarının var olduğu bilinmektedir. Ermenilerin Kıpçaklar ile karşılaştığı Kırım şehrine gelişleri, hakkında ise iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki Cenevizlilerin Kırım'ın güney kıyılarına hâkim olmaları ve ikinci görüş Selçuklu Devleti'nin Ermeni bölgesini fethi sonrası Ermeni halkının kitleler halinde Kırım'a göç etmesine bağlanır. Muhtemeldir ki Kıpçakların siyasi iktisadi sebepler dolayısı ile yerleşik hayata geçmesi ve ziraatla uğraşması sonucu, Kırım'da yaşayan tüm halklarla temasta olmalarını sağlamıştır³⁹⁰.

Ermenilerin Kırım'a geldikten sonra Kırım'da Kıpçak ticaretinin temsilcisi oldukları bu vasıta ile Kıpçak dilini benimsedikleri, hatta Kıpçakça'yı kilise dili ve resmi dil olarak kabul ettikleri bilinmektedir³⁹¹. İşte Kıpçak Türkçesi konuşan Gregoryan Kıpçak topluluğunun oluşması da bu sebeplerle vücut bulduğu düşünülmektedir. 1280 yılında Gregoryan Kıpçaklar, Moğollarla Cenevizlilerin arasının bozulması dolayısı ile Kırım'dan Lehistan ve Ukrayna civarlarına göç etmişlerdi. Bu göçle beraber Kıpçak dilinin gittikleri sahalarda da izleri olduğu bilinmektedir. Daha sonra 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı ele geçirmesi üzerine Gregoryan Kıpçakların Podolya ve Galiçya ya yoğun bir şekilde göç ettikleri sanılmaktadır³⁹².

2.4. GÜNÜMÜZDE KARADENİZ'İN KUZEYİNDE VE KAFKASLARDA KIPÇAKLAR

Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyinde XIII-XIV. yüzyıllarda en yoğun olduğu bölge Ural eteklerindeki Beli ve İk Nehirleridir. İtil-Yayık arasında kalan nehirler ve Büyük Üzen, Küçük Üzen, Çiji Taşkın Ovası Kıpçakların en önemli göç yerleşmeleriydi. XIII-XIV. yüzyıllarda yaşanan göçler, onları kuzeye ve doğuya çekilmek zorunda bırakmıştır. Aynı yüzyıllarda Kıpçakların büyük bir kısmı, Başkurt

³⁹⁰ Gökçe Yükselen Abdurrazak Peler, *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Gregoryan Kıpçakların Etnik Kökenleri Tarihi gelişimleri ve nihai oluşları)*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 148-149.

³⁹¹ Ahmet Temur, "Kıpçak Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 502-503.

³⁹² Peler, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, s. 149-150.

adını taşıyan boylar birliğinin oturdukları sahalarda göçebe olarak yaşıyorlardı. Bu sahalarda çok geniş bir cephe olup, şimdiki Tataristan'ı içine almaktaydı³⁹³.

XVIII. yüzyılda Başkurt bölgesinde Kıpçakların oturduğu İık ve Sun Nehirleri dolaylarında Sarış Kıpçak adında bir nahıye ve Beli Nehri'nin sağ ve sol sahillerde Gırey nahıyesi yer alır³⁹⁴. Ahmet Zeki Velıdi Togan Başkurtların kökenını Kıpçaklara dayandırmaktadır³⁹⁵. Günümüzde ise Kıpçakların Uran Kabile adına Başkurt kabıle birliklerinin içinde de rastlanmakta olup, Başkurtların Uran Kabile şeklini muhafaza etmiş olduğu bilinmektedir³⁹⁶. Bugün Kıpçakların Başkurtların nüfusu içinde önemli bir yeri teşkil ettiği düşünölmektedir.

İdil-Ural coğrafyasında Bulgar ve Altın Ordu Devletleri kurulmuş ve sonraki hanlıklar döneminde özellikle Kıpçak Türklerinin karışımı olarak ortaya çıkan Tatarlar, günümüzde merkezi Tataristan Cumhuriyeti'nde Baltık ölkelerinden Orta Asya'ya kadar yayılan çok geniş bir alanda yaşamaktadırlar³⁹⁷.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan bir başka Türk topluluğu olan, Karaçay-Balkarların araştırmacılara göre kökenını, Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçaklar teşkil etmektedir³⁹⁸. Türkologlar Karaçayların dillerini Kıpçak dil grubunda incelenmiş hem dil hem de köken bakımından Balkarlardan ayırmışlardır³⁹⁹. Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı olan Karaçaylar, Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti içinde nüfusun %30'nu teşkil ediyorlar. Balkarlar ise, Rusya Federasyonu'na bağlı Kabarda-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar⁴⁰⁰.

Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde yaşayan Kumukların yaşadıkları yerlerde daha önceleri Hazar Devleti vardı. Kumuklar, Kıpçak ve Oğuz boyları ile Dağıstan'da yaşayan yerli halklarla karışıp kaynaşan bir Türk boyu olarak ortaya çıktığı

³⁹³ Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, s. 192-193.

³⁹⁴ Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, s. 193.

³⁹⁵ Zeki Velıdi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, s. 30.

³⁹⁶ M. Fuad Köprölü, "Uran Kabilesi", *Belleten*, VII (26), (1943-Nisan), s. 241.

³⁹⁷ Özkan Öztekten, "Tarihten Bugüne Başkurtlar", *Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 76.

³⁹⁸ İsmail Türkoğlu, "Karaçay Balkarlar", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, s.380. ; Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (24), (Ağustos-2015), s. 8.

³⁹⁹ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 76-77.

⁴⁰⁰ Türkoğlu, "Karaçay Balkarlar", s. 381.

düşünülmektedir⁴⁰¹. Bazı tarihçilerde Kumukları XI. yüzyılda Hazar Devleti topraklarına gelen Kıpçak kavimlerine bağlamışlardır⁴⁰².

Gürcistan'ın güneyinde Ahıska'da, Ahıska Türk'ü adında anılan Terekemeler-Karapapaklar, bölgeye göç ederek gelen Kıpçak uruğ ve boylarından olduğu, aynı zamanda fiziksel olarak Oğuzlardan çok Kıpçak boylarına benzedikleri tespit edilmiştir⁴⁰³. Terekemeler-Karapapaklar, Özbekistan'da yaşayan Karakalpaklarla akraba oldukları ve iki grubun kökeni de Kıpçak ve Bulgar Türklerinin kalıntıları olduğu bilinir. Ayrıca Karapapakların kökeninin Hazar kağanlarına kız veren Kıpçakların Borçalı boyundan olduğu söylenmektedir⁴⁰⁴. Terekemeler-Karapapaklar, Nahçıvan, Ahırkelek, Karabağ, Tiflis, Loru, Gence ve Şirvan dolaylarını yurt edinmişlerdir. 1828 yılında Ruslar ve İran arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile yurtlarından çıkarılmışlardır⁴⁰⁵. Şimdi Karapapak unsurları Azerbaycan'ın güney bölgesinde, Ermenistan'ın Akbaba Nahiyesi, İran'ın güneyinde ve Anadolu'nun Kars, Erzurum, Ağrı ve Sivas illerinde yaşamaktadırlar⁴⁰⁶. Ayrıca Kıpçakların göç ederek geldiği Azerbaycan, Anadolu ve Gürcistan'daki halklarla kaynaşıp hala varlıklarını sürdürdüğü bilinmektedir⁴⁰⁷.

⁴⁰¹ Ufuk Tavkul, "Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", *Kırım Dergisi*, 13 (50), 2005, s. 29.

⁴⁰² Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Kitapevi, İstanbul, 1961, s. 48.

⁴⁰³ Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (3), 2012, s. 62.

⁴⁰⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, İstanbul, 1998, s. 467.

⁴⁰⁵ Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme-Karapapak Türkleri ve Yemek Kültürü (Muş-Bulanık Çevresinde)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (EÜSBED)*, IV (2), 2011, s. 423.

⁴⁰⁶ Melek Nur Fidan, "Karapapak (Terekeme) Türkleri, Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri" *Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2011, s. 414.

⁴⁰⁷ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s. 14-16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKANLARA KIPÇAK GÖÇÜ

3.1. KIPÇAKLARIN BALKANLARA GELİŞİ VE PEÇENEKLERLE İLİŞKİLERİ

Türk kavimlerinin göç hareketi, sadece Hazar Denizi'nin kuzeyinde değil, güneybatı Sibiry'a'dan Ural Dağlarını aşarak oradan direk batıya giden yoldan kısa süre içerisinde Balkanlara kadar ulaşmışlardır⁴⁰⁸. Bu devirde Tuna'dan Don Nehri'ne kadar olan ve Asya ile Avrupa arasındaki hudud sahası iki ay sürecektir uzaklıkta bir yol olup, Don ile Volga arasının üst taraflarında Kıpçaklar oturuyordu. Bu iki nehrin birbirine mesafesi ise on günlük yol uzaklığındaydı⁴⁰⁹.

XI. yüzyılda Kıpçaklar, Kafkasya dışında Karadeniz'in kuzeyinden geçip Balkanlarda Bizans'ın Tuna boyundaki hudutlarında varlıklarını göstermeye başlayarak Bizans İmparatorluğu'nu uğraştırıyorlardı. O zamanlar Tuna boyundaki bozkırlarda Peçenekler⁴¹⁰ bulunmaktaydı⁴¹¹. 1048 yılında Tuna'ya gelen Peçenekler bölgeyi ele geçirip, yerleşmişlerdir⁴¹². Kıpçaklar da 1060 yılında Oğuzları takip ederek Tuna dolaylarına doğru ilerlemiş, devamında 1064 yılında Oğuzları Tuna'nın güney kısmına doğru sürmüşlerdir⁴¹³. 1080 yılına kadar geçen süre içerisinde Kıpçaklar, Karadeniz'den kuzeye uzanan bozkırda Oğuz ve Doğu Peçenek kavimlerini de kendi içinde eriterek Aşağı Tuna ve Karpatlara yani batı sınırına kadar ulaşmışlardır⁴¹⁴.

Kıpçakların ilk etapta Balkanlara gelişi kalıcı bir göç değildir. Arada sırada Don boyundaki bu bozkırlara Peçenekler ile onların düşmanları olan Romanusların davetleri

⁴⁰⁸ İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 236.

⁴⁰⁹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 25.

⁴¹⁰ Peçenekler Dinyeper ve Don arasındaki Rus bozkırlarının batı yakasındaki Atelkuzu bölgesinden Macarları çıkarıp onların yurduna batıya doğru göç edip yerleştiler. (Rene Grousst, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzmen) Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 183); Mualla Uydu Yücel Peçeneklerin yayılma alanlarını; Don ve Kuban boyları, Orta ve Aşağı Dinyeper, Kırım ve Tuna'ya kadar olan bölgelerin iki bin kilometreden çok daha geniş bir alana yayıldıklarını belirtmiştir. Peçeneklerin Rus topraklarına ilk gelişinin 915 yılı olduğunu ve bu sahanın da Kiev Rusya'sının güneyi olarak göstermiştir. (Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s. 35.)

⁴¹¹ D. A. Rasovskiy, "Kumanlar "Kuman Topraklarının" Sınırları", (ter. Mualla Uydu Yücel), *İÜFTD*, (40), İstanbul, 2004, s. 161.

⁴¹² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 309.

⁴¹³ Laszl Rosany, "Ortaçağda Erdel'de Türklüğün İzleri" *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1943, s. 578.

⁴¹⁴ Fatma Rodoplu, "İkinci Bulgar Devleti'nin Kuruluşunda Kumanların Rolü ", *Avrasya Etütleri*, Balkanlar Özel Sayısı, 22, (50), (2016/2), Ankara, 2016, s. 223.

üzerine geliyorlardı⁴¹⁵. Tuna'nın güneyinde ilk kaydedilen seferleri 1078 yılında yine Peçenekler sayesinde olmuştu, Bizans İmparatoru Aleksi 1087'de Peçeneklerin elinde bulunan Silistre'yi almak üzere saldırmış ve Kıpçaklar, Peçeneklerin yanında müttefik olarak yer almak suretiyle Bizans'a karşı harekete geçmişlerdir⁴¹⁶. Fakat Kıpçaklar gelmeden önce Peçenekler Bizans'ı istila edip yağmaladılar ve büyük ganimetler elde ettiler. Kıpçaklar geç geldiklerinden elde edilen ganimetlerden pay vermek istememeleri iki Türk kavmi arasındaki ilişkileri koparmıştır⁴¹⁷. Anna Komnena'nın kayıtlarına aldığı bu hadisede Kıpçakların Peçeneklere; “*Biz sizlere yardım etmek için kendi topraklarımızı bırakıp uzun yollar kat edip bütün tehlikeleri sizinle paylaşmaya hazır olarak geldik bu yüzden de bu başarılı zaferin bütün ganimetlerinden faydalanmaya ve bunları istemeye hakkımız vardır*”⁴¹⁸ şeklinde itiraz ettiklerini nakletmiştir.

Kıpçaklar, Balkan topraklarına Peçeneklere dost olarak geldiler, fakat iki büyük düşman olarak geri dönmek zorunda kaldılar⁴¹⁹. Devamında ise Peçeneklerden daha kuvvetli bir birliğe sahip olan Kıpçakların galibiyeti ile sonuçlanan çarpışmalar yaşanmıştır⁴²⁰. Aslen bu iki Türk kavminin aralarının açılmasının sadece ganimetlerin paylaşımı konusu değil de Bizans siyaseti olabileceği ve Bizans'ın Peçenek-Kıpçak mücadeleleri sırasında kendini toparladığı bilinmektedir. Aynı zamanda 1091 yılında tarihe Lebunion Savaşı⁴²¹ olarak geçen, Bizans-Peçenek kuvvetleri arasında vuku bulan

⁴¹⁵ D.A.Rasovski, “Kumanlar, Kuman Topraklarının Sınırları”, (ter. Mualla Uydu Yücel), s. 161.

⁴¹⁶ Francesco Dall’aglio, “The Interaction between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the “Second Bulgarian Empire”, [Alt Tuna'daki Göçebe ve Yerleşik Halklar Arasındaki Etkileşim: Kumanlar ve “İkinci Bulgar İmparatorluğu], *The Steppe Lands and the World beyond Them, Studies in Honor of Victor Spinei on His 70 th Birthday*, (ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon), Yaş 2013, s. 305.

⁴¹⁷ Rasovski, “Kumanlar Kuman Topraklarının Sınırları”, s. 161.

⁴¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, (ter. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 224.

⁴¹⁹ Mualla Uydu Yücel, “Balkanlar'da Peçenekler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 201.

⁴²⁰ Kurat, *Peçenk Tarihi*, s. 180-182.

⁴²¹ “*Peçenekler 1088-1090 yılları arasında devam eden savaşlarda Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratıp, Filibe ve civarını geçip Edirne'ye hatta Keşan'a kadar tüm Trakya'yı ele geçirdiler. Bizans imparatorluğu, o tarihlerde Balkanlardaki ve Anadolu'daki Türklerin arasında sıkışıp kalmış dolayısıyla buhranlı dönemler yaşıyordu. Edirne'de Peçenekler, Ege'de Çaka Bey'in donanması, Marmara sahillerinde Selçuklular, üç taraflı Türk kıskacı arasına alınmış Bizans'ın durumu, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden önceki günleri anımsatıyordu. İmparator, Avrupa Hıristiyan dünyasına müracaata başlamış ve Haçlıların bir an evvel harekete geçmelerini sağlamıştır. İmparator Batı'dan zamanında yardım görememiş olsa da Bizans'ı bu tehlikeden yine Türk olan Kıpçaklar sayesinde kurtarmıştı. İmparator, Oğuz Türklerinin ardından Balkanlara gelmiş olan Kıpçakların Tugorhan ve Bonyak adlı başbuğları ile anlaşıp onları, Çaka Beyin yaklaşmasını beklemek üzere Meriç nehri*

savaşta Bizans, Peçeneklerin elinden yine Kıpçaklar sayesinde kurtulmuştur⁴²². Anna Komnene bu savaşın boyutlarını ve şiddetini “sayıları hadsiz hesapsız bütün bir kavim tek bir gün içinde imha olundu” sözleriyle kaydetmiştir⁴²³. Bu savaştan sonra Peçeneklerin yerinde Kıpçaklar görülmeye başlıyor⁴²⁴. Don ve Dnyester bölgesinde kalan Peçenek unsurlarının büyük bir kısmı da Kıpçaklarla kaynaşarak karışmışlardır⁴²⁵.

Kıpçaklar, Balkanların yolunu ve Tuna kıyılarındaki zengin otlakları Peçenekler sayesinde öğrenmişlerdir. Hatta Kıpçaklar Peçeneklerle beraber Bulgaristan, Makedonya, Kosava, Bosna ve Arnavutluk dolaylarını ele geçirip başkenti Komanova olan bir federasyon kurdukları da bilinmektedir⁴²⁶.

3.2. MACARİSTAN’A KIPÇAK GÖÇÜ

Macaristan topraklarının, doğu kısmında büyük bir dağ vardır ve güney yönünde Vanandar diye anılan Hıristiyan bir kabile yaşıyordu. Batı ve doğusunda ise Rus toprakları bulunuyordu⁴²⁷. Kıpçaklarında 1060’lı yıllarda Tuna’dan sonra Transilvanya Erdel-Macaristan yönüne ilerledikleri⁴²⁸ anlaşılmaktadır. Bazı Kıpçak boylarının Karpat Havzası’na doğru gittiklerini ve Macar Kralı Laszlo tarafından Macaristan’ın farklı bölgelerine yerleştirilerek Slovakya civarında otuz kadar köy kurmalarına izin verildiğinden bahsedilir⁴²⁹.

XI. yüzyıl sonlarında Kıpçakların bölüklerinden biri olan Tuna grubu, Güney Rusya, Moldova ve Eflak dolaylarını ele geçirmiş ve bu sınırları aşarak Lehistan’a doğru akınlar düzenlemişlerdir. Aynı zamanda, 1091 yılında Macaristan topraklarına seferler düzenleyen⁴³⁰ Transilvanya ve Tisa bölgelerini yağmalayan Kıpçaklar, Macaristan’a

kenarında Lebnium’da (Omurbey mevkiinde) karargâhını kurmuş olan Peçenek kuvvetlerinin üzerine saldırttı. Kırk bin Kıpçak askerinin baskınına uğrayan Peçenekler yenilgiye uğradılar ve dağıldılar (29 Nisan 1091)”. (Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 216-224; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 46-47; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 165; Kafesoğlu, s. 178.)

⁴²² Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 46.

⁴²³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 333.

⁴²⁴ Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, s. 343.

⁴²⁵ Bayur, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 492.

⁴²⁶ Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 175.

⁴²⁷ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 68.

⁴²⁸ Laszl Rosany, “Ortaçağda Erdel’de Türklüğün İzleri” *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1943, s. 578.

⁴²⁹ F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, (2. Baskı), (çev. İbrahim Kafesoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 37.

⁴³⁰ Kossanyi Bela, “XI-XII. Asırlarda Uz’lar ve Komanların Tarihine Dair”, *Belleten Dergisi*, (çev. Hamit Zübeyir Koşay), VIII, (29), 1944, s. 127.

tekrar saldırmayı planlıyorlardı. Fakat dönemin Macar Kralı olan Aziz Laszlo, önceden tedbir almış ve Aşağı Tuna'da Kıpçakların planları karşısında üstünlük sağlamıştır⁴³¹.

Kıpçaklar, 1099 yılında Rus Prenslüklerinin Macaristan'a yaptıkları akınlarda Ruslarla beraber hareket etmişlerdir. Sayıları az olan Kıpçak-Rus müttefik ordusu, Macar süvari birliklerini silahlarının ağır olmasına rağmen bozguna uğratmıştır. Bu da Kıpçakların savaş stratejilerinin, Kıpçak-Rus ordusunun galibiyetinde etkili olduğunu göstermektedir⁴³².

XII. yüzyılda Kıpçak-Macar ilişkisi ile ilgili bilgiye pek rastlanmamaktadır. Kıpçakların Dnestr dolayları ve Tuna Nehri'nin aşağı akımlarına kadar olan bölgelerde göçebe olarak yaşadıkları sanılmaktadır. Aynı dönemde onlara baskı yapacak başka göçebe Türk kavmi olmayışı bölgede daha uzun kalmalarında etkindir. Birçoğunun da Macaristan'a göç ettikleri ve Macar kralları tarafından muhtelif bölgelere yerleştirilerek Macar ordusunda atlı süvari olarak vazifelendirildikleri bilinmektedir⁴³³.

Kıpçakların Macaristan'a göç etmeye karar verme nedenleri politik, coğrafik ve dini etkenlere bağlanmaktadır. Macar toprakları, Kıpçakların hayat sürdürdüğü bozkırların devamı gibiydi ve göçebe Kıpçak hayat tarzına uygundu. Ayrıca hayvanlarını otlatmak açısından verimli ve uygun bir yerdi. Macar Kralı'nın Balkanlarda yaşayan Kıpçaklara karşı dostane tavırları, onların Macar topraklarına göç etmesinde oldukça etkili oldu. Kıpçaklar da Macar dinini kabul ederek hem göç olayını kolaylaştırmış hem de onlarla siyasi dostluğu pekiştirmiş oldular⁴³⁴.

Moğol istilaları, Kıpçakların Kafkasya'da ve Doğu Avrupa'daki devletlerle siyasi ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kıpçak-Macar ilişkileri de aynı durumdadır. Kıpçakların 1223 Kalka Savaşı yenilgisi sonucunda dağılma aşamasında olan Kıpçak boy birliği yöneticilerinden Boruç Bey, Moğollara karşı siyasi destek aramak için daha batıya doğru giderek, Macar Kralı'yla görüşmüş, sığınma talebinde bulunmuş ve onların resmi dinlerini kabul ettiklerini bildirmiştir⁴³⁵.

Macar Kralı Andrew'in oğlu, Bela, Transilvanya Prensi olarak, bozkır göçebelerini getirmek için yeni bir politika izledi. Kıpçakların ve çevresinde bulunan başka göçebe

⁴³¹ Erdal Çoban, *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 29.

⁴³² Kurat, *Türk Devletleri*, s. 81-82.

⁴³³ Mustafa Safran, "Kuman / Kıpçaklar", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 791; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 75.

⁴³⁴ N. Berend, "Cuman Integration in Hungary", *Nomads in the Sedentary World* (ed. A. M. Khazanov, A. Wink) Padstow: Curzon Press, 2001, s. 104.

⁴³⁵ Erdal Çoban, *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, s. 44.

kavimlerin vaftiz edilerek Hıristiyanlığı kabul etmelerini sağlamak amaçlı misyonerlik çalışmaları yaptı. Prens Bela Transilvanya piskoposlarıyla beraber Kıpçak topraklarına gidip, Kıpçak Beyi Boruç ve beraberindeki 15 bin Kıpçak Türkü'nün dinlerini değiştirerek vaftiz ettiler. Boruç Bey, Macar Krallığı'na bağlılığını bildirerek Moğol istilalarına karşı kendini korumayı amaçlıyordu ve durumu pekiştirmek için dinlerini değiştirmeyi kabul etmişti. 1227 yılında Bela'nın politikası başarıya ulaşmış ve Boruç Bey'e Macar Krallığı'nın Kıpçakları koruyacağını bildiren bir buyruk takdim edilmiştir⁴³⁶.

Kıpçaklar için Hıristiyanlığı kabul etmek sadece bir din değiştirme değildi, bu dönüşüm aynı zamanda Macar tacını tanımak, kabul etmek ve Macar Kralı'nın Kıpçak toprakları üzerindeki gücü organize etmesine boyun eğmek anlamını taşıyordu⁴³⁷. Nitekim Boruç Bey din değişikliği sonrasında Macar Kralı'nın yaptığı seferlere, yardımcı kuvvet olarak asker göndermenin yanında keşişlerin misyonerliğini ve piskoposluğu destekliyordu⁴³⁸. Bundan sonra 1233 yılında Macar kralı II. Andre, Rex Cumaniae (Kıpçak Kralı) unvanını kullanmaya başladı. Daha sonra yerine oğlu IV. Bela geldikten sonra oda babasının unvanını alarak Kıpçak Kralı olarak anılmıştır⁴³⁹.

Moğollar, 1239 yılında Doneç Havzası'nda gerçekleştirdikleri istila hareketinde Kıpçakları ve onların müttefiklerini yenilgiye uğratarak, bölgeye hâkim oldular. Bu ağır yenilgi Kıpçakların yüzyıllardır yaşayıp yurt haline getirdikleri Deşt-i Kıpçak'ı terk etmesine neden olmuştur. Başbuğ Köten komutasında 40 bin kişinin üzerinde Kıpçak nüfusu Macaristan ülkesine sığınarak göç etmek zorunda kalmışlardır⁴⁴⁰. Macar Kralı onları Macaristan'ın orta kısmında kalan Tuna ve Tisa Nehirleri çevresine yerleştirmiştir⁴⁴¹.

⁴³⁶ Szilvia Kovacs, "Bortz, A Cuman Chief in the 13. th Century", [Bortz, 13. Yüzyılda Bir Kuman Şefi], *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58, (3), 2005 s. 256-257; Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, [Onuncu Yüzyıldan Onüçüncü Yüzyıla kadar Tuna Deltası'nın kuzeyindeki Romenler ve Türk Göçebeleri], Brill, Leiden-Boston, 2009, s. 152.

⁴³⁷ Kovacs, "Bortz, A Cuman Chief in the 13th Century" [Bortz, 13. Yüzyılda Bir Kuman Şefi], s. 261.

⁴³⁸ AndrasPaloczi Hovarth, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, [Peçenekler, Kumanlar, Asyalılar: Orta Çağ Macaristan'da Bozkır Halkları], Kner Printing House, Budapeşte, 1989, s. 48.

⁴³⁹ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, (çev. A. E. Akkoyunlu), İstanbul, 2008, Yapı Kredi Yayınları, s. 148.

⁴⁴⁰ Rosanyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", s. 410-411; Muallâ Uydu Yücel, "Selçuklu Çağında Kuman-Kıpçaklar", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, IV (12), (Eylül, Ankara), 2014, s. 78.

⁴⁴¹ Eva Kincses Nagy, "Yok Olan Bir Halk Ve Yok Olan Bir Dil Macaristan'daki Kumanlar Ve Kumanca". *Tehlikedeki Diller Dergisi 2*, (2013), s. 159.

Macaristan'a gelen Kıpçaklar Kral IV. Bela, tarafından Doğu Karpatların giriş kapısı olan Radna Geçidi'nde devlet töreniyle karşılandı. Böylece kırk bin kadar Kıpçak Türk'ü resmi bir karşılama ile kitleler halinde ülkeye giriş yaptı. Kıpçakların gelişi İtalyan vak'anüvis Rogerius "Carmen Miserabile" eserinde şöyle anlatılır: "*Kral muazzam bir ihtişamlı ta ülkenin sınırına, Köten'i karşılamaya gitti. Ona ve adamlarına öyle olağanüstü bir şeref verdi ve büyük bir saygı gösterdi ki, bu ülkenin insanları akılları erdiğinden beri böyle bir şey ne yapmıştır, ne de işitmiştir. Sonunda, büyük bir yığılma olması yüzünden ve o yerde rahat ikamet edemeyecekleri için, çünkü bu halk sert ve yabaniydi ve buyruk altına girmek nedir bilmezdi. Macarlara zarar vermesin ve onlar da bunlardan mağdur olmasın diye kral, onları ülkenin merkezine götürmesi ve her birinin, söylendiği gibi hizmetçilerin dışında yaklaşık kırk bin kişiydiler, masrafinin karşılanması için kendi adamlarından birini onların yanına kattı*"⁴⁴².

Macar Kralı Bela Kıpçak Türklerini ülkesine kabul ederken, Moğollara karşı kullanarak şahsi hâkimiyetini büyütmek ve savaşlarda Moğol silahlarına benzeyen silahlarla savaşan Kıpçaklardan istifade etmek amacındaydı. Fakat Kıpçakların doğu kollarından bazı grupların Moğol ordusu içinde asker olarak yer alması, yerleşik Macarlarla, göçebe Kıpçakların arasını bozdu. Macar halkı arasında, Kıpçak- Moğol ittifakı ve Köten Han'ın casus olduğuna dair haberler yayılmaya başlaması sonucunda Köten Han öldürüldü⁴⁴³. Kıpçaklar bu olaydan sonra Macaristan'da yerleştirildikleri bölgeyi yakıp yıkarak ülkeden ayrıldılar ve Balkanların güneyine doğru ilerleyerek Bulgar topraklarına doğru çekildiler.⁴⁴⁴

Moğolların tekrar saldırılarına karşı yalnız kalan Macar ordusu, 1241 yılında büyük bir hezimete uğradı. Kral Bela, büyük bir güçlükle bu savaştan kaçıp kurtulabildi. Moğol askerleri Macaristan'ı tarumar ettikten sonra krallığın büyük bölümünde

⁴⁴² Çoban, *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, s. 60; Asım Korkmaz, "1239'da Kuman-Kıpçakların Macar Krallığı'nın Göçleri ve Bu Göç Hareketinin Sonuçları", *1.Göç ve Kültür Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 20.

⁴⁴³ "*Macarlar birden silahlanarak sarayı bastılar ve kaba kuvvet kullanarak Köten'e ulaşmak istediler. Köten ise maiyetiyle birlikte ok ve yayına sarılarak bunların kendisine ulaşmasına izin vermedi. Ancak çok kalabalık olan halk buraya yığılınca, onu yakalayıp oracıkta kellesini alıverdiler ve saray penceresinden aşağıya, halkın arasına attılar.*" (Eckhart, *Macaristan Tarihi*, s. 65; Çoban, s. 68.)

⁴⁴⁴ "*Kumanların (Kıpçak) kralı, soylular ve halkla birlikte Macaristan'da sürüleriyle göçe başlayınca, büyük inek sürüleri Macarların otlaklarında, tarlalarında, bahçelerinde, meyveliklerinde, bağlarında ve diğer mülklerinde çok büyük zarara neden olur*". (Eckhart, *Macaristan Tarihi*, s. 65; Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 142; Eva Kincses Nagy, s. 159.)

hâkimiyet kurdular. Moğollar çekilip gittikten sonra kral, 1245-1246 yıllarında ülke savunmasını yeniden inşa etmeye karar verdi ve Kıpçaklarla tekrar temasa geçti. O sırada Aşağı Tuna boylarındaki Kıpçak halkı da Bulgaristan'daki iç savaşlar yüzünden kötü durumdaydılar. Böylelikle Macar Kralı tarafından 1246 yılında Kıpçaklar Macaristan'a Tuna ile Tisa arasındaki arazilere ikinci defa ve kesin olarak geri çağırılıp yerleştirildiler. Onlara Tuna-Sava hattının güneyinde, kendi hanlıklarını tesis etmelerine izin verildi⁴⁴⁵.

Moğol istilaları sonucu büyük nüfus kaybı yaşanan Macaristan'da XIII. yüzyılın son yarısı sonrasında yeniden yapılanma sürecinde, önemli bir askeri güç haline gelen Kıpçakların rolü büyüktür. Bundan sonra ülkenin Kıpçakların idaresinde olan bölümü Macar topraklarının üçte birine denk geliyordu. Macarlar yurtlarına Kıpçakları kabul ederken, Hristiyanlığı kabul etme şartı koymuşlardı ama Kıpçaklar eski dinleri olan Şaman dininden vazgeçebilmiş değillerdi ve yaşam tarzlarında da bir değişiklik yoktu. Macarlar, Kıpçakların bu durumlarından rahatsızlık duyuyorlardı ve nitekim iç karışıklıklarda başlamıştı. Macarların aleyhine Haçlı Seferi hazırlıkları başlaması üzerine anne tarafı Kıpçak asıllı olan Kral Laszlo Kıpçak kavim başbuğlarını toplayarak düzenleme yapılması konusunda anlaştılar. Teteny Kurultayı'nda Kıpçaklar için alınan kararlara göre; Kıpçaklar, Hristiyan olmayı kabul etmeli, göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeli, ellerindeki Hristiyan esirleri bırakmayı kabul etmeliler şeklindeydi. Kanunda yerleşme alanı da Tuna ve Tisa Nehirleri ve Maroş-Temeş Irmakları arası olarak belirlenmişti⁴⁴⁶. Ancak Kıpçaklar kendilerine dayatılan bu yaptırımlara karşı isyan ettiler. Kıpçak Han'ı Oldamur, Macaristan'a büyük bir ordu ile saldırmış, ama Hod Gölü civarında yenilgiye uğramıştır. Sonucunda Kıpçaklar Teteny Kurultayı'nda alınan kararları uygulamak zorunda kaldılar⁴⁴⁷.

Macaristan topraklarında o zamanlar çok dinlilik esastı ve Macar Krallığı, Türk dini mensupları olan Kıpçaklar, Yahudiler ve Müslümanlarla uyumlu bir şekilde yaşamaktaydılar. Daha sonra Papalık adeta ülkeyi, Katolik mezhebinin doğu temsilcisi

⁴⁴⁵ Eckhart, *Macaristan Tarihi*, s. 68-69; Kincses Nagy, s. 60.

⁴⁴⁶ Andras Paloczi Hovarth, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples In Medieval Hungary*, [*Peçenekler, Kumanlar, Asyalılar: Ortaçağ Macaristan'da Bozkır Halkları*], Hereditas, Budapeşte 1989, s. 70-76.

⁴⁴⁷ Rosanyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", s. 412

olarak görmeye başladı ve burada yaşayan halklara büyük baskılar yaparak onları vaftiz ediyorlardı. Kıpçaklarda Macaristan'daki en kalabalık halklardan biriydi⁴⁴⁸.

XV. yüzyılda bir grup Kıpçak Türkü'nün eski Türk gelenek, görenek ve dinlerini korudukları, fakat Macar yaşam tarzını benimsedikleri bilinmektedir. 1470 yılında Dnyester dolaylarından Macaristan'a gelen bir Kıpçak zümresinin de Macar geleneklerini benimsedikleri ve dolayısı ile Kıpçak-Macar tarihinin birbiriyle iç içe geçtiği anlaşılmaktadır⁴⁴⁹. Aynı zamanda Macar topraklarında Hristiyanlaşım ve Macarlaşım Kıpçak Türkleri, Doğu Avrupa'da Katolik mezhebinin de koruyucusu haline geldiler⁴⁵⁰.

Yerleşik Macar halkıyla kaynaşım Kıpçakların, yaşam tarzları dâhil, giyim, örf-adet, dil, kültür ve Hristiyanlığı kabullenme gibi konularda değişiklik yaşamaları zaman içerisinde kademeli olarak ola gelmiş bir durumdur⁴⁵¹. Macar Krallığı'nda siyasi açıdan önem arzeden konumda olmaları onların Macarlaşım sürecini kolaylaştırmış olmalıdır.

Kıpçakların siyasî açıdan 1870 yılına kadar muhtar bir bölgeyi teşkil ettiklerini, Macar tarihini inceleyen Türkologların araştırmalarında görmek mümkündür⁴⁵². Macar Krallarının 1238 yılından itibaren "Rex Cumaniae" ünvanını kullandıklarından bahsetmiştik, buna ek olarak, IV. Bela bu unvan yanında Kıpçaklara ait Kuman armasında devlet arması arasında kullanmaya başlamıştır. Bahsi geçen Kuman armasında hücum etmeye hazır ve başında taç bulunan bir aslan vardır. Aslan mavi bir zemine çizilmiş, üstünde bir yıldız ve altında bir ay bulunmaktaydı. Bu arma 1608 yılında Macar Kralı II. Matyas'ın taç giyme töreninde madalya üzerine basılmış ve dağıtılmış, uzun zaman kullanılmaya devam edilmiştir⁴⁵³. Bu durum Kıpçakların Macaristan topraklarındaki siyasî nüfusunun boyutlarının ne denli büyük olduğunu açıklamaktadır.

⁴⁴⁸ Osman Karatay, "Orta Çağ'da Bosna ve Macaristan: Cebir ve İnadin Tarihi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, (13-15 Mayıs, 2010), Manisa, s. 94.

⁴⁴⁹ Rosanyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", s. 411-412; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 77.

⁴⁵⁰ Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi Ve Kültürü, Eğitim*, Akademi Yayınları, Ankara, 2009, s. 176.

⁴⁵¹ Asım Kormaz, *11. Ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2014, s. 99.

⁴⁵² Tibor Halasi Kun, "Philologica, I", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, V, (1), 1947, s. 1-2.

⁴⁵³ Hüseyin Namık Orkun, "Kumanlarda Arma", *Türklük I*, (2), İstanbul, s. 143.

Kıpçakların, Macar toplumunun yönetici tabakasında ve onların siyasetinde, kendi göçebe kültürlerinden kalıcı izler bıraktığı muhakkaktır. Bu izler Macarların tartışılan kökenlerinin Türk olma inancını tazeleyip güçlendirmeye yardım etmiş olduğunu düşündürmektedir⁴⁵⁴.

3.3. KIPÇAKLARIN ROMANYA ÜLKESİNDEKİ FAALİYETLERİ

Türklerin Romen ülkeleri olan Moldavya, Eflak, Transilvanya ve Dobruca'ya ilk gelişleri IX-XIII. yüzyıllara rastlamaktadır. Peçenekler 976-1000 yılları arasında Eflak, 1036-1048 yıllarında ise Moldavya'nın kuzey kısmındaki topraklara⁴⁵⁵ ve yine aynı dönem Tuna Nehri'nin güney kısmına yayılmışlardı. Kıpçaklarda Balkanlara XI. yüzyılın sonundan XIII. yüzyılın başlarına kadar geçen zaman içinde yayılarak Harezm'den Tuna Nehri dolaylarındaki Demir Kapı mevkiine kadar uzanan topraklarda hâkimiyet sağlayarak Dobruca'nın güneyine, Karadeniz'e oradan da Deli Orman taraflarına kadar yerleştikleri bilinmektedir⁴⁵⁶.

Balkanlara Eflak ve Moldavya dolaylarına Peçeneklerden sonra gelen Kıpçakların yaşadığı bölge zamanla Kumanya "Kumania"⁴⁵⁷ Kuman-Kıpçakların oturduğu yer olarak anılmaya başlandı. Kumanya adını kapsayan yerler oldukça geniş bir alan olup Karpat Dağları, Karadeniz, Tuna ve Özi Nehir dolaylarını içine alır. Aynı zamanda Kumanya konfederasyonun en batıdaki kısmı da Tuna'nın güney hudutlarındaki bölgenin içerisindeydi ve Kıpçaklar oralarda kalıcı, yoğun bir nüfusa sahip olup kontrolü ellerinde tutuyorlardı⁴⁵⁸.

XII. yüzyılda Macar Kralı IV. Bela Moldova topraklarında bulunan Kıpçakları Romanya topraklarına yerleştirerek, onlar için Moğol saldırılarından önce bir piskoposluk inşa ettirmiştir. Ancak Bela'nın Kıpçaklar için kurduğu Piskoposluk yıkılmış, XIII. yüzyılda Papa'nın ve Avrupa'nın Katolik Krallarının isteğiyle Romanya

⁴⁵⁴ Tibor Halasi Kun, "Türk-Macar Akrabalığı Üzerine", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür*, VI, (18), (Ocak 1990), s. 889.

⁴⁵⁵ Kemal Karpat, " Dobruca", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, IX, s. 483.

⁴⁵⁶ Mehmet Ali Ekrem, "Türk Medeniyetinin Romen Ülkelerindeki izlerine Dair Bazı Mülahazalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, III, (11-15 Ekim, 1976), Ankara, s. 1709-1710.

⁴⁵⁷ Macar kaynaklarında, Kıpçak-Kumanların yaşadıkları yer anlamında gelen "Kumania" günümüzde Moldavya ve Romanya ülkesi topraklarını işaret etmektedir.

⁴⁵⁸ Rosany, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, s. 42.

da ikinci bir piskoposluk kurulmuştur. O dönemde Romen halkı siyasi bir birliğe sahip değildi, Kıpçak hâkimiyeti altında görüyorlardı⁴⁵⁹.

Romen Devleti'nin oluşmasında ve buldukları sahalara yerleşmelerinde Kıpçakların rolü büyüktür. Aynı zamanda Romen Devleti'ni bizzat kuran şahsın bir Kıpçak Türk'ü olduğu bilinmekle beraber Romen milletine ait olan adların Türkçe olması hasebiyle bu durum teyit edilebilir. Zira Eflak ve Kara-Boğdan adları da Türkçe kökenlidir⁴⁶⁰.

Moğol saldırıları sonrasında Romanya'da Romenlerin Kıpçaklardan daha az bir nüfusa sahip olması bölgede Kıpçakların önemini arttırmıştır. Moğollar gittikten sonra bu coğrafyada yüz yıl kadar bir süre sükûnet vardı. Bölgede 1330 yılında askeri ve siyasi olarak başarılı bir Romen Prensi faaliyete başladı. Prens, Basaraba Romen Devleti'nin ilk kurucu hükümdar sülalesi oldu ve yüz yıl boyunca Kumania olan bu topraklar, Prens Basaraba ile beraber Romania olarak değişti. Basaraba dönemin Macar kaynaklarında Kıpçak Hanı Tokdemir'in oğlu olarak kaydediliyor, ancak Moğollardan Türkleşmiş olduğu da düşünülüyor⁴⁶¹. Basaraba ismi o zamanlar Türklerin yaşadığı bölgelerde ve bilhassa Altın Ordu'da çok fazla kullanılmıştır. Öyle ki bugün Romanya'nın kuzeyde kalan alanlarına Basarabya adı verilmiştir⁴⁶². Tarihçiler her iki ihtimalde de Romen Prensi'nin bölgeye göçerek gelen Türk kabile soyundan olduğu üzerinde durmuşlardır.

XIV. yüzyılda 1346'da Kıpçak asıllı Aşağı Tuna Bölgesi'nin yerel komutanlarından olan Balika, Oğuz boylarının başına geçerek Bizans İmparatoru Mihail Paleolog'un desteğiyle Dobruca-Varna dolaylarında merkezi Kalliakra olan egemen bir beylik kurmuştur⁴⁶³. Bu beyliğin başına Balika öldükten sonra 1357'de oğlu Dobrotiç

⁴⁵⁹ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 47; Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 79.

⁴⁶⁰ Maria Lazerescu Zobian, "Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak-Rumanian Relations", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, VIII, Florida 1984, s. 266-267.

⁴⁶¹ Rosany, *Tarihte Türklük*, s. 150-151.

⁴⁶² Mualla Uydu Yücel, "Balkanlar'daki Türk Boylarının (Peçenek, Uz, Kuman) Sosyo-Kültürel Değişimlerinde Osmanlının Rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Romanya İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IR CI CA), (1-5 Kasım 2006), Bükreş, İstanbul, 2011, s. 729.

⁴⁶³ Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 32.

"Dobruca" geçmiş ve bundan sonra buralar Dobruca Yurdu adını almıştır⁴⁶⁴. Dobrotiç, kendi adıyla anılmaya başlayan bölge ile Balkanlar ve Karadeniz'de önemli siyasi faaliyetleriyle kayda geçmiştir. Dobruca Beyliği 1393 yılında da Osmanlı İmparatorluğu'na katılmışlardır⁴⁶⁵.

Orta Çağ'da Kıpçakların Balkanlarda üstün tarihi rolü yeterince belirginleştirilmemiştir. Dobruca bozkırından Akkerman'a kadar olan alanlara yerleşerek, Hristiyanlığı kabul etmiş olan Kıpçaklar bölgede çeşitli hanedanlıklar kurmuşlardır. Bu hanedanlıklar sayesinde Deli-Orman'dan Varna'ya ve Tuna Bölgesi'ne kadar Osmanlılardan çok daha önce buraları Türk yerleşimine açmışlardır⁴⁶⁶. Ayrıca Dobruca'da yaşayan Türklerden başka, Romanya'da yaşayan Çangoların, dış görünüş itibariyle açık sarı ve kıvrık bazen de kırmızımsı saçlı ve renkli gözlü olmaları Nimet Akdes Kurat'a göre Kıpçakların varisleri olabileceği görüşündedir⁴⁶⁷.

Bizans İmparatoru, 1261 yılında Moğollardan kaçan Selçuklu Sultanı İzzetin Keykavus ve beraberindekilerin Dobruca'ya gelip yerleşmesine izin vermiştir. Sultan Keykavus, buradaki Türk kökenli halkları idaresi altında toplamıştır. Bu halklar arasında Hristiyanlaşmış Kıpçaklarında varlığı bilinmektedir. Daha sonra bölgeye Sarı Saltuk ve onunla beraber 30-40 kadar Türkmen obası da gelerek, Sultan Keykavus'a katılmışlardır. 1265 yılında İzzetin Keykavus Dobruca'dan ayrılırken beraberinde bir kısım Türkmen'inde sultanla gittiği düşünülmektedir⁴⁶⁸. Sarı Saltuk 1280 yılında tekrar Dobruca topraklarına geri dönmüştür. 1304 yılında Sarı Saltuk vefat edince oradaki Türkmenlerin bir kısmı Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bölgede kalanlardan bazıları oldukları yerde kalırken, bir grup Türkmen'de Deli Orman taraflarına yerleşmiştir. Selçuklu Türkmenleriyle karşılaşan Kıpçak ve diğer Türk kavimleri kaynaşarak günümüz Gagavuzları oluşturmuşlardır⁴⁶⁹.

Romanya'nın XV-XVI. yüzyıllara ait belgelerde ülkedeki önemli aile adları hala Romanya'da köy ve yer adları olarak görmek mümkündür. Bu adlar belgelerde; Akbaş,

⁴⁶⁴ Giray Saynur Bozkurt, "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları*, 5 (17), (Bahar 2008), s. 14.

⁴⁶⁵ Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, s. 32.

⁴⁶⁶ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Prizren, (Eylül, 2005), s. 20-21.

⁴⁶⁷ Akdes Kurat, *Türk Kavimleri*, s. 71.

⁴⁶⁸ Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1434.

⁴⁶⁹ Selcen Özyurt Ulutaş, "Bulgaristan'da Bir Türk Yurdu: Deliorman", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, (13-15 Mayıs, 2010), Manisa, s.470.

Akuş, Bozdoğan, Belçir, Bars, Bilik, Barak, Brendey, Bağbars, Buğa, Kazan, Kara, Kızıl, Şişman, Temirtaş, Tok ve Ötemiş gibi Kıpçaklara ait olduğu düşünülmektedir⁴⁷⁰.

3.4. KIPÇAK GÖÇLERİNİN II. BULGAR DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA VE SİYASÎ YAPISINDA ETKİSİ

Kıpçakların, Bulgar unsurlarıyla ilk temasları ve karşılaşmaları Aşgıl Bulgarlarının 1060 yılında göç ettikleri bölge olan Don Nehri ve civarında gerçekleşmiştir. Takiben yaşanan Kıpçak-Oğuz kabilelerinin Emba ve Yayık dolaylarına göç edip, yerleşmeleri sonrasında Bulgarlarla ticari ilişkiler içinde oldukları bilinmektedir. İlk olarak Balkanlarda Bulgaristan topraklarına akınlar düzenleyen Peçenekler bölgede iyice güçlenerek hâkimiyet sağlamışlardır. Peçeneklerin ardından XI. yüzyıl sonlarına doğru Kıpçaklar Ukrayna ve Romanya üzerinden hızla Balkanlara yayılarak Tuna boyu ve Kuzey Bulgaristan dolaylarındaki geniş bir coğrafyaya göç ederek yerleşmişlerdir⁴⁷¹.

Kıpçakların Balkanlara ilk gelişlerinden itibaren, Tuna ve civarındaki faaliyetlerinden 1114 tarihine kadar Bizans kaynakları bilgi vermemektedir ve bu tarihlerde Tuna'nın kuzey kısmına kadar gelip geri dönmüşlerdir. 1148 yılı sonrasında 1160'a kadar Tuna'nın güneyine ve aşağı kısımlarına seferler düzenleyerek ganimetler elde ettikleri bilinmektedir. Aynı zamanda bu dönemde bazı Kıpçak gruplarının yerleşik hayata geçtikleri ve Bulgar topraklarında yaşayan Türkçe konuşan halklarla kaynaştıkları düşünülmektedir. Kıpçakların Bulgaristan'ın geniş bir bölgesini kapsayan; Makedonya, Sofya, Tırnova bölgesine, Vratsa civarına, Vidin ve Kotel'e, Vit Nehri dolaylarına, ayrıca Silistre'ye yerleştikleri net bir şekilde söylenebilir. Çünkü Plevne, Vidin, Vratsa, Pernik ve Sofya'nın etrafındaki yer adlarının Türkçe kökenli olması bölgede Kıpçak varlığı tezini doğrulamaktadır⁴⁷².

Kıpçaklar 1185-1237 yılları arasında II. Bulgar Devleti'nin kurulmasında ve Bizans Devleti ile mücadelelerde Balkan sahasında önemli rol oynamışlardır. O devirlerde Bizans'ın yaptığı bazı askerî, sosyal ve ekonomik değişiklikler,

⁴⁷⁰ Rosanyi, "Kuman Özel Adları", s. 74.

⁴⁷¹ İlker Alp, "Bulgar Türk Devleti", *Tarihte Türk Devletleri I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 253-258.

⁴⁷² Valeri Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 1411-1412.

imparatorluğun Balkan eyaletlerinde tesirini göstermeye başlamıştır. Temel olarak iki ekonomik nedenden dolayı Bulgarlar, Bizans yönetimine karşı isyan ettiler. Birincisi Bizans ordusunda paralı askerlerin sayısı artmış, devam edilen savaşlar dolayısıyla ile üst üste konan yeni vergilerin ağır olması, ikincisi ise, Peter ve Asen kardeşlerin pronoiya⁴⁷³ ile ilgili taleplerinin imparator tarafından karşılanmaması, isyanın tetikçisi oldu⁴⁷⁴.

Asen ve Peter kardeşlerin ailesinin Kıpçak Türklerinden olduğu ve dolayısıyla kardeşlerin kökeninin Kıpçaklara dayandığı tarihçiler arasında kabul edilmiştir⁴⁷⁵. Asen adının Türk kökenli olması ve Kıpçakların XI. yüzyıldan itibaren Balkanlarda varlığı Asen'in kökeni hakkında verilen bilgiyi doğrulamaktadır. Kıpçaklar balkanlara göç ettiklerinde, Ulahlar göçebe ve düzensiz olarak Tuna Nehri'nin sol kıyılarında yaşıyorlardı. XII. yüzyılda Kıpçak ve Ulah nüfusunun işte bu bölgede kaynaştıkları muhtemeldir. Bu iki halkın ortak özelliği olan göçebe yaşam tarzları bu kaynaşmayı kolaylaştırmıştır. Onlar Ulahların dilini konuşuyorlar, fakat Kıpçak ataları gibi yaşamaya devam ediyorlardı. Kökende Kıpçak olan Asen'in ailesi zamanla Bulgarlaşarak bir hanedanlık kurmuş ve Bizans'a karşı ayaklanmıştı⁴⁷⁶.

1185 yılında Tırnova'da başlayan isyan neticesinde Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos, Peter ve Asen kardeşler öncülüğündeki asileri bertaraf etti. Bastırılan bu isyan bir bakıma Peter ve Asen kardeşler için yeni bir Bulgar Devleti'nin kurulmasında ki ilk aşamayıdır. Dağlara doğru ilerleyen isyancı grup Tuna'yı aşarak yardım için Güney Karpat Dağları eteklerinde bulunan Kıpçaklara sığındılar. Kıpçaklar kendilerine sığınan Peter ve Asen'in askerlerine yaz geçmeden destek vermedi, çünkü onlar yaz aylarında savaşmayı hayvanlarını otlatıyorlardı⁴⁷⁷.

⁴⁷³ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123. Pronoiya sistemi Bizans Kralı I. Aaleksios'un 1108 yılından sonra ağır silahlı askerliğin teşkilâtlandırılması ve aynı zamanda orduya sağlanan askerlerin devamlılığını, kalıcılığını sağlamak adına kurduğu toprak bağışlama ve bu bağış askerli yükümlülüklerle bağlayan bir çeşit vergi sistemidir. Topraktan doğan vergileri, toprağı işleyen kiracılarından kiralaları tahsil etme yetkisi verilmiş ve bu yetkinin karşılığında savaş zamanlarında kendisi de dâhil olmak üzere askerleri ile süvari olarak orduya katılmak zorundaydı. (Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 153).

⁴⁷⁴ Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", s. 1432-1433.

⁴⁷⁵ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 1995, s. 120-122.

⁴⁷⁶ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 53-54.

⁴⁷⁷ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 54.

Kıpçaklar isyanın ilk safhasına katılmadılar. Sonbaharda Peter ve Asen kardeşlerin kolay bir sefer ve bol ganimet vaat ettikleri⁴⁷⁸ Kıpçakların yardımını alarak,⁴⁷⁹ Balkanların güneyinde bulunan Bulgar topraklarına hükmeden Bizans hâkimiyetine son verdiler. Bu başarı sonrası Kıpçakların tüm savaşlarda Bulgarlarla müttefik oldukları görünüyor. II. Bulgar Devleti merkezi Tırnova olmak üzere Bizans'la mücadeleler devam etmiş, Bulgar-Kıpçak birlikleri Trakya'ya kadar ilerlemişlerdir. 1187 yılında Bizans ile Bulgarlar arasında barış anlaşması imzalanarak, Balkan sıradağları ile Tuna arasında kalan bölge Bulgarlara bırakıldı ve Bizans İmparatorluğu II. Bulgar Devleti'nin varlığını resmen tanımak zorunda kalmıştır⁴⁸⁰. Böylece Bulgar Devleti yeniden resmen kurulmuş ve I. İvan Asen Tırnova'da kurulan başpiskoposluğun elinden Bulgar çarlık tacını giymiştir⁴⁸¹.

Kıpçaklar o dönemde, Tuna ve civarında yaşayıp, Asen Hanedanlığı'nın kontrolü altında girerek Bizans'a karşı işbirliği yapmaya devam etmişlerdir. Kıpçakların bu hanedanlığın hâkimiyetine girmesinde en büyük etkenin Asen sülalesinin Kıpçak kökenli olması ve göçebelik kültürü açısından benzerlik taşımasıdır. Ayrıca Kıpçakların askeri açıdan güçlü ve yenilmez oluşu yeni kurulan Bulgar Devleti için büyük bir nimetti⁴⁸².

Asen 1196 yılında Boyar adı verilen ve Asen'in politikalarından hoşnut olmayan bir soylu tarafından öldürüldü. Bir yıl sonra Asen'in yerine geçen kardeşi Peter aynı kaderi yaşadı ve 1197'de Bulgar tahtına küçük kardeş Kaloyan⁴⁸³ geçti.

Çar Kaloyan müttefik Kıpçaklarla beraber Bulgar Krallığı'nı daha da güçlendirerek devletin sınırlarını Trakya'ya kadar genişletti. Kaloyan 1205 yılında Edirne'ye yaptığı seferde Kıpçakların başarılı savaş taktikleri sayesinde Latin ordusunu

⁴⁷⁸ Dall'aglio, Francesco, "The Interaction between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the "Second Bulgarian Empire" [Alt Tuna'daki Göçebe ve Yerleşik Halklar Arasındaki Etkileşim: Kumanlar ve "İkinci Bulgar İmparatorluğu], *The Steppe Lands and the World beyond Them, Studies in Honor of Victor Spinei on His 70 th Birthday*, (ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon), 2013, Yaş, s. 306-309.

⁴⁷⁹ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 125.

⁴⁸⁰ Francesco Dall'aglio, "The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion", [İkinci Bulgar Krallığı'nın Kuruluşundan Moğol İşgaline, Kumanlar ve Bulgaristan Arasındaki Askeri İttifak], *AEMA*, 16, Wiesbaden 2008-2009, s. 32-35; Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı I*, (drl. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Karam-Vadi Yayınları, Çorum-Ankara, 2006, s. 234.

⁴⁸¹ Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", s. 1433.

⁴⁸² Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 66.

⁴⁸³ Dall'aglio, The Cumans and the "Second Bulgarian Empire", s. 310.

büyük bir yenilgiye uğrattı. Çar Kaloyan, Kıpçaklara ödül mahiyetinde Bizans yakınlarındaki Latinlere vergi ödeyen kent ve kasabaları verdi⁴⁸⁴. Aynı dönemde Kıpçakların desteği ile Varna, Trakya ve Makedonya'nın büyük bir bölümü Bulgar topraklarına katıldı⁴⁸⁵.

Selanik'e düzenlediği sefer sırasında çadırında ölü bulunan Kaloyan'dan sonra yerine ablasının oğlu Boril tahta geçmiştir. Boril kendi döneminde de Kıpçakların yardımını sağlamak adına Kaloyan'ın eşi ile evlenmiş, fakat daha sonra Kıpçak asıllı bu çariçeden ayrılarak Latin İmparatoru'nun yeğeni ile evlenmiş olması Kıpçak-Bulgar birlikteliğini bitirmiştir. O sıralarda Boril ile Çar Asen'in oğlu II. İvan Asen arasında taht mücadeleleri yaşanıyordu. 1214 yılında Vidin şehrinde Çar Boril'e karşı bir isyan başlatan II. Asen Kıpçaklarında desteğini alarak 1218 yılında Boril'i tahtan indirdi ve yerine geçti. Böylece taht yine II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunu sağlayan aynı zamanda Kıpçak kanı taşıyan Asen sülalesinden olan II. İvan Asen'in eline geçmiş oldu⁴⁸⁶.

II. Asen döneminde Kıpçak desteği devam etmiş ve Bulgar Devleti topraklarını genişleterek üç denize yeniden açılmıştır. Meriç Irmağı'na kadar Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'un bulunduğu bölgeler Bulgaristan'a bağlandı. 1230 yılında II. Asen Bulgar ve Yunanlıların Çarı unvanını almıştır ve aynı zamanda İznik Rum kilisesi ile anlaşarak yeniden Bulgar Patrikhanesi'ni kurmuştur. Çar, Latin İmparatorluğunun zayıflığından istifade ederek krallığını iyice güçlendirmiştir⁴⁸⁷.

Balkanlarda, 1236 yılında Moğol ordularının ilerleyişleri, yeniden güçlü hale gelen Bulgar Devleti'ni de olumsuz etkiledi. Kıpçaklardan bir kısım, zaten Bulgar Devleti içinde yaşayan Hıristiyanlık dinini benimsemiş ve yerleşik Bulgar halkının bir parçası haline gelmişti. Fakat bunun dışında bozkırda yaşayan göçebe Kıpçaklar Moğolların önünden kaçarak büyük kitleler halinde batıya doğru göç etmeye başladılar. Bulgaristan bu yoğun Kıpçak göçünün ilk etkisini 1237 yazında yaşadı. Kıpçaklar geçtiği yerlerde önlere çıkan her şeyi yağmalıyorlardı ve bu durum Bulgar Çarı II. Aseni endişelendiriyordu. Nitekim II. Asen Kıpçakların Güney yönünde ki Bulgar topraklarından geçmelerine izin vermek zorunda kaldı. Böylelikle on bin kadar Kıpçak

⁴⁸⁴ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 62.

⁴⁸⁵ Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", s. 1433.

⁴⁸⁶ Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", s. 1412.

⁴⁸⁷ Yücel, "Balkanlar'daki Türk Boylarının (Peçenek, Uz, Kuman) Sosyo-Kültürel Değişimlerinde Osmanlı'nın Rolü", s. 727.

grubu Trakya'yı boydan boya geçerek Andrianopolis ve Didimotoikhon'a kadar⁴⁸⁸ olan Meriç Nehri'nin güneyine, Ionas Han'ın önderliğinde bölgeye yerleşerek göçebe olarak yaşamaya başladılar⁴⁸⁹.

Kıpçak Hanı Ionas, Latin İmparatoru II. Balduin'le anlaşarak, onlarla beraber hareket etmeye başladı. 1239 ve 1240 yıllarında Latin-Kıpçak birlikleri Trakya'da önemli başarılar elde ettiler. Aynı zamanda Konstantinopolis'teki Latinler Kıpçaklarla siyasi amaçlı aile bağları kurarak ittifaklarını güçlendirdiler. Hatta Bulgar Krallığı içerisinde bulunan Kıpçak gruplarına karşı savaştıkları da bilinmektedir⁴⁹⁰.

Han Ionas ölünce hanedan ortağı olan Soronius, Kıpçak halkıyla beraber Bizans İmparatorluğu'nun tarafına geçti. III. Yohannes Dukas Vatatzes bu yeni gelenleri yani 1237 yılında bölgeye göç eden Kıpçak nüfusunun bir bölümünü toprak karşılığı askeri hizmet yükümlülüğü ile Trakya, Makedonya ve Batı Anadolu dolaylarına yerleştirdi. Kıpçaklardan, Bizans tarihi için önem arz eden birçok olayın içinde yer alan güçlü bir kolordu oluşturuldu⁴⁹¹.

1241 yılının Mart ayında Balkanlara yeni bir Kıpçak göçü meydana gelmiştir. Bu gelen Kıpçak kütlesi, Tuna'nın kuzeyindeki Kumanya'dan gelenler değil, Macaristan üzerinden, yine Moğol ordularının önünden kaçan başka bir gruptu. Kıpçaklar kırk bin kadar bir nüfusla Macaristan'a ulaştı, daha sonra başbuğları Köten haksız yere öldürülünce Macar bölgesini yağmalayarak ülkenin güneyine doğru harekete geçtikten sonra, Tuna'yı aşarak Srem şehrine ulaştılar. Ardından Kıpçaklar Macaristan'ı büyük bir kargaşanın içinde bırakarak Bulgar toprakları olan Vidin şehrinde giriş yaptılar⁴⁹².

Moğol ordusunun çekilmesi üzerine Macar Kralı ülkeden giden Kıpçakları geri çağırmıştır. Fakat Kıpçakların hepsi geri dönmemiş olmalı ki Bulgar Krallığında önemli devlet işlerinde Kıpçak kökenli yöneticilerin olduğu birçok kaynak tarafından onaylanmıştır. Bulgar zengin boyar aileler, Branicevo dormanları ve daha önce Macaristan topraklarında yaşayan Kıpçak Hanı Köten'in kabilesi Terteroba, 1241 yılında yaşanan Kıpçak göçü ile bölgeye yerleşmiş gruplardır⁴⁹³.

⁴⁸⁸ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 75-76.

⁴⁸⁹ Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", s. 1413.

⁴⁹⁰ Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 154.

⁴⁹¹ Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", s. 1413.

⁴⁹² Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", s. 1413.

⁴⁹³ Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", s. 1413.

1280 yılında Kıpçaklar, I. Georgi Terter'in iktidara geçmesiyle Bulgar Devleti'nin içinde büyük rol oynamaya devam ettiler. Terter'in Kıpçak asıllı olması sebebiyle Kıpçaklar yalnız askerî alanda değil aynı zamanda aristokrat bir çevreye de sahip oldular⁴⁹⁴. Tuna boyunca çoğu Kıpçak kökenine dayanan yöneticilerin akraba ve yakın çevresindeki kişiler önemli görevlere getiriliyordu. Mesela Terter'in kardeşi Aldimir Kırım Bölgesi'nin yöneticisiydi, Balkan Dağlarının güneyindeki, modern Sliven, Kazanlık ve Karlovo kentlerinde yarı bağımsız bir prenslik olarak hüküm sürüyordu. XIII. yüzyılda bugünün Sırbistan topraklarında Braniçevo Prenslığı vardı, Kıpçak asilzadeleri olan Kudelin ve Derman tarafından yönetiliyordu⁴⁹⁵.

Terter Bizans etkisine son vererek Moğolların üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı⁴⁹⁶. 1322'de Terter'in ölümü üzerine tahta sırasıyla oğlu ve torunu geçtikten sonra Terter Hanedanlığı sona ermiştir. 1323'te Moğol Hanı Nogay ve Bulgar boyarları, Kıpçak asıllı olan Vidin despotu Mikhail Şişman'ı Çar olarak seçtiler. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlara gelişine kadar II. Bulgar Devleti'ni Şişman Hanedanlığı yönetmiştir⁴⁹⁷.

Netice olarak üç Kıpçak hanedanı dediğimiz, Asen, Terter Obalı ve Şişman aileleri, Bizans'a karşı Ulah-Bulgar ayaklanmalarını yöneterek II. Bulgar Devletinin kuruluşunda oldukça etkin rol oynamışlardır⁴⁹⁸.

3.5. GÜNÜMÜZDE BALKAN TOPRAKLARINDA KIPÇAKLAR

Balkanlara gelmiş ve yerleşmiş olan en önemli ve en kalabalık Türk halkı Kıpçak topluluklarıdır. Macaristan'a Kıpçak göçlerinden sonra günümüze kadar gelen şehir isimleri onların bölgede yoğun bir şekilde yaşamış olmasına bağlanabilir, örneğin; Nagykunsag şehri (Büyük Kumanya) ve Kiskunsag şehri (Küçük Kumanya) adlarıyla anıldıkları görülmektedir⁴⁹⁹.

⁴⁹⁴ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 77; Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XII Yüzyıllar)", s. 1413.

⁴⁹⁵ *Cambridge Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453 I*, (ed. Kate Fleet), (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul, (Tarihsiz), s. 182-183.

⁴⁹⁶ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, s. 77.

⁴⁹⁷ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 86.

⁴⁹⁸ Omeljan Pritsak, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, II, s. 514.

⁴⁹⁹ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 146.

Kıpçakların Macaristan topraklarında günümüze kadar ulaşmış bazı metinlerine rastlayan Türkolog Istvan Mandoki Kongur, “Kun Dilinin Macaristan’daki Abideleri” eserinde; Kun Mihatyank (Kıpçakça Otçe Nas) Kıpçak dilinde yazılmış bir dua ve Kıpçakça Halas türküsü ayrıca yemek duası, selamlama, şükran ve teşekkür duaları ve çocuk sayısmacaları, şiirleri, oyun sözleri gibi abidelerin varlığından söz etmektedir⁵⁰⁰.

Macaristan topraklarına göç eden Kıpçaklar Türk kimliğini tamamen yitirmiş olsa da, Kıpçakların yerleşip faaliyet gösterdiği bölgelerdeki yer adları ve arşiv belgelerinden çıkarılan şahıs ad ve soyadları günümüzde hala kullanılmaktadır⁵⁰¹. Bu da Macaristan’da Türk izlerinin hala var olduğunun kanıtıdır.

Romanya topraklarında Kıpçak varlığına ait izler günümüze kadar ulaşmaktadır. Ukrayna’nın farklı bölgelerindeki müzelerde sergilenen Orta Çağ’dan kalan eserlerin büyük kısmının sahipleri Kıpçaklar olmalıdır. Müzelerde bulunan heykellerin ellerinde dikdörtgen bir nesne tuttukları görülmekte olup, bölgede uzun yıllarca yaşayan ve Türkçe konuşan Kıpçak Türklerinin Ortodoksluk bağları dolayısıyla ellerinde tuttukları nesnenin İncil olduğu düşünülmektedir⁵⁰².

Romanya’daki Türkler günümüzde Dobruca topraklarında yaşamakta olup hali hazırda bölgede Türk halkları, Türkler ve Tatarlar diye iki azınlık olarak kabul ediliyorlar. 1992 yılında Romanya’da yapılan resmi nüfus sayımına göre Türklerin sayısı 29.533 ve Tatarların sayısı 24.649 şeklindedir⁵⁰³. Bu verilere göre Türkler denilen azınlık grubun atalarının içinde, Kıpçaklarında olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı döneminde Bulgar topraklarında göçebe yaşam tarzını devam ettiren Kıpçak grupları ise, Balkanlarda varlığını sürdürmekteydi ve Osmanlı Devleti Balkanlara geldiği zaman Bulgarlaşmış, ama hala Türk benliğini azda olsa koruyan, Türkçe konuşan Kıpçaklarla karşılaşmışlardır⁵⁰⁴.

Bu günkü zamanda Makedonya’daki Kumanovo Kasabası, Kumanite ve Kumanov Brod köyleri gibi yer adları, bulunmaktadır. Bulgar Devleti içerisinde ki Kıpçaklar Sofya, Tırnova, Vratsa, Vidin ve Kotel gibi şehirlere yerleşerek

⁵⁰⁰ Raushangül Mukusheva, “Kun Miatyank (Kıpçakça Otçe Nas) ve Kıpçak Sayısmacaları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII (2), İzmir, 2008, s. 142.

⁵⁰¹ Rosanyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri*, s. 36.

⁵⁰² Anzerlioğlu, *Karaman il Ortodoks Türkler*, s. 225-226.

⁵⁰³ Mehmet Naci Önal, “Romanya Dobrucası Tatar Halkının Sözlü Edebiyatları”, *Problemi Filologii Narodov Povolzvyia Sbornuk Smameu*, Moskova, s. 204.

⁵⁰⁴ M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 22; Rodoplu, s. 231.

Bulgarlaştılar. Fakat Bulgaristan'da günümüzde “Kumanovtsi, Kumanitsa, Kumanovtsi, Kumanova-çuka” adında yerleşim birimlerine ve “Kuman, Kumanov, Kumanidis” gibi kişi adlarına hala rastlandığı görülmektedir⁵⁰⁵. Ayrıca, Kıpçak kökenli Prens Aldimir’in adı Bulgaristan'da büyük bir köyün adı olarak verilmiştir⁵⁰⁶. Bu adlar bir zamanlar buralarda Kıpçakların yaşamış olduklarını anımsatmaktadır.

Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'nin Batı Trakya dolaylarında yaşamakta olan Pomak Türkleri köken itibarıyla XII-XIII. yüzyıllarda Balkanlara gelen Kıpçak unsurlarına dayanmaktadır⁵⁰⁷. Pomaklar çeşitli asimilasyonlar geçirmiş olmalarına rağmen hali hazırda Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde 500-600 binin üzerinde yaşamaya devam etmektedirler⁵⁰⁸.

Balkanlarda Litvanya topraklarında da Kıpçak izine rastlamak mümkündür. XIV. yüzyılda Litvanya Kralı'na askeri yardım amaçlı büyük bir kütlenin bölgeye geldiği ve sınır bölgelere yerleştirildikleri bilinmektedir. Daha sonra Altın Orda Devleti'nde yaşanan karışıklıklar sonucu bölgeden kaçan başka bir grupta Litvanya'ya gelmiştir⁵⁰⁹.

Balkanlarda varlığını sürdürmeye devam eden Gagauz Türklerinin kökenini çoğu tarihçi, vaktiyle bu topraklarda yaşayan Kıpçak Türklerine bağlamaktadır. Rumeli'de halen dilleri Türkçe olan Hristiyanlaşmış Türklerin ataları, Bizans döneminde buralara yerleştirilen Kıpçakların bakıyeleridir⁵¹⁰. Günümüzde Moldova'da Gagauz Türklerinin yerleştikleri sahalarda Kıpçak adında bir köyün olduğunun bilinmesi, Kıpçaklar ile Gagauzlar arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir⁵¹¹.

⁵⁰⁵ Atanas Manov, *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, (çev. M.Türkeracaroglu), TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 8.

⁵⁰⁶ Cambridge Türkiye Tarihi, *Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453 I*, s. 183.

⁵⁰⁷ Ahmet Aydın, *Batı Trakya Faciasının İç Yüzü*, İstanbul, Akın Yayınları, 1971, s. 25-27

⁵⁰⁸ Hüseyin Memişoğlu, “Pomaklar”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 320-322.

⁵⁰⁹ Murat Yakupoğlu, “Polonya (Lehistan) Türkleri”, TDA, (62), (Ekim) 1989. s. 215-216; Emine Atmaca, Litvanya Tatar Türklerine Ait Hamailler ve Nemëzis Köyünde Bulunan İki Hamail, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2 (4), 2013, s. 149; Nesrin Güllüdağ, “Vilnius Kütüphanelerinde Bulunan Litvanya Tatarlarına Ait El Yazması Eserler”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (14), s. 684-685.

⁵¹⁰ TTTC Kolektifi, *Tarih II (Orta Zamanlar)*, (haz. M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey, Yusuf Ziya Bey), Devlet Matbası Yayınları, İstanbul, 1931, s. 75.

⁵¹¹ Manov, *Gagauzlar*, s. 35; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 154.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'YA KIPÇAK GÖÇÜ

4.1. ORTADOĞU'DA KIPÇAK VARLIĞI

XII. yüzyılın yarısından itibaren Ortadoğu'da Türk-Kıpçak varlığına rastlamak mümkündür. İlk olarak Ortadoğu'da Abbasiler döneminden itibaren, idari görevlerde ve saray işlerinde ya da orduda asker olarak, para ile satın alınan memlûk sistemine⁵¹² dayalı köleler istihdam ediliyordu. Bu memlûk denilenler, İslam devletleri dışından Kafkaslardan ve Asya bozkırlarından gelen ve Türk diye adlandırılan kavimlerden seçilip, getirilen göçebelere ibaretti. Kısa süre içerisinde sayıları otuz bine ulaşan bu Türk birliklerine itina ile yaklaşım onları Samara Şehri'ne yerleştirerek geniş ıktalar verildi⁵¹³.

Çocuk yaşlarda yurtlarından getirilen köle memlûkler,⁵¹⁴ askerî okul eğitiminden sonra, mevcut kölelik statüsü değişerek hürriyetlerine kavuşuyorlardı. Bu memlûkler, zamanla kabiliyetleri sayesinde yeni yurt edindikleri topraklarda her alanda

⁵¹² “Memlûk Sistemi öteden beri askeri amaçlı köle satın alıp bunları ordularda istihdam etme usulüne denir. Bunun sistemli bir hale gelmesi ise Abbasiler döneminde (132-656 / 750-1258) başlayarak, en gelişmiş düzeye ise bu kölemen denilen askerlerin, kurdukları Memlûkler Devletinde ulaşmıştır. Aynı zamanda sisteme göre, ağırlıklı merkezi Orta Asya ve Kafkasya'dan getirilen ve genellikle Müslüman olmayan Türk kökenli Memlûkler, hoca lâkaplı imtiyazlı bir grup olan köle tacirleri tarafından belirli köle pazarlarından alınarak Mısır ve Suriye'ye götürülüyordu. Öncelikle meziyetleri bakımından güç, uzun boy gibi özellikleri taşıyanlar ve genellikle küçük yaştakileri yüksek bedellerle satın alırdı, kışlalarda, dinî ve askerî eğitimden geçiriliyorlardı. Yetişkinlik çağına azat ediliyor ve itâka adı verilen diplomalarını alıp askerî sınıfa girmiş oluyorlardı. Aralarından en kabiliyetli Memlûkler, seçilerek emîrlik sınıfına geçiliyordu. Son olarak en üst askerî rütbe olan yüzler emîrliğine, hatta şartlar müsait olursa tahta dahi çıkabiliyorlardı. O dönemde memlûk olmak bir ayrıcalık olarak kabul ediliyordu çünkü devlet teşkilatı içinde bu rütbelere çıkabilme şartı memlûk sisteminin içinde yer alabilmektir”. (David Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi” *Tarih İncelemeleri Dergisi* (çev. Samira Kortantamer), (IV), 2015, s. 211.)

⁵¹³ Kâzım Yaşar Koprıman, Mısır Memlûkleri (1250-1517), *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, V, s. 99-100.

⁵¹⁴ Memlûkler ve köleler arasında özgürlük, haklar ve yaşam koşulları konuları birbirinden farklıdır. Kölelerin yaşam şartları, beslenme ve barınma gibi ihtiyaçları çok kötüydü. En ağır işlerde çalıştırılır ve efendisinin azat etmesi veya fidye parasının ödenmesi ile özgürleşebilirken; Memlûkler satın alınca hemen eğitim göreceği askerî okula yerleştirilip güzel şartlar içinde yaşıyorlardı. Hatta içlerinde kabiliyetli olanlar ülkenin sultanı olabilecek fırsatları bile vardı. Dolayısıyla Memlûklerde köle ve Memlûk arasında statü ve sosyal bir tabaka vardı. (Süleyman Kızıltoprak, Memlûk Sistemi, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, V, s. 321.)

görölmeye ve idareyi ellerine almaya başladılar. Türk kumandanların gösterdikleri üstün başarılarla ödüllendirilerek çeşitli vilayetlere vali olarak tayin edildiler⁵¹⁵.

Memlûk Devleti'nden önce, Türk asıllı bir kölemen olan Ahmet b. Tulun tarafından Mısır'da bir Türk İslam Devleti kuruldu. Askerî sistemi memlûk sistemine dayanan Tolunoğulları Devleti, kölemen memlûklerinden aldığı güç ile Mısır'ı ele geçirdikleri görölmektedir⁵¹⁶. Daha sonra babası bir memlûk olan, İhşîd Muhammed b. Togac, Türk memlûk gruplarının da desteklerini alarak Mısır'da İhşidiler Devleti'ni teşkil etti⁵¹⁷. Görölüyor ki emirü'l-ümeralık ve vâililik gibi makamlarda bulunan Türk yöneticiler Mısır'da devlet kurmaya başladılar⁵¹⁸. Bundan sonra Fatimî Devleti de askeri gücünü memlûklerden oluşturmaya başladı. Fakat ordudaki ve devlet içindeki memlûkler Fatimî Devleti'ni zayıflattı ve nihayetinde Mısır, Eyyübîlerin eline geçti⁵¹⁹.

Tolunoğulları, İhşidiler ve Fatimîler Devletlerinin ordularında, Kıpçak kölemenlerin varlığı kesin olarak bilinmiyor, ancak Ortadoğu'da, Suriye ve Mısır'da Kıpçakların XII. yüzyıldan itibaren Eyyübîler Devleti ordusunda bulunduğu bilinmektedir. Selahaddin Eyyübî ve devamındaki varisleri ordularına çok sayıda Türk memlûklerinden alıp onlardan yararlanmışlardır. Kölemelerden tesis edilen bu ordu sayesinde, Türk hâkimiyetinin Irak ve Suriye'nin dışına, Mısır'a, Hicaz'a, Filistin'e, Yemen'e, hatta Kuzey Afrika ile Sudan'a kadar yayılmış olmaları Türk tarihi açısından çok önemlidir⁵²⁰.

Kıpçaklar, o dönemlerde aynı zamanda Slav geleneği de olan; sıhhatli ve gürbüz çocuklarını, daha zengin başka ülkelere para karşılığında göndermeye başlamışlardı⁵²¹. Çoğu Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kıpçak Türklerinden oluşan köle⁵²² ve cariyeler Anadolu üzerinde bulunun yollardan Ortadoğu'ya sevk ediliyordu. O dönemde Mısır'da

⁵¹⁵ Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, s. 88

⁵¹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime II*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), Meb Yayınları, İstanbul, 1996, s. 106; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s. 43.

⁵¹⁷ M. C. Şehabettin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Tarih Dergisi \Turkish Journal of History*, (25), 2011, s. 3; Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 56-57.

⁵¹⁸ İlyas Gökhan, "Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Hukuku", *Nevşehir Barosu Dergisi*, (1), Mart, 2014, s. 139.

⁵¹⁹ Kopruman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", s. 126.

⁵²⁰ İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923 /1250-1517)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 14.

⁵²¹ Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyasını Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 84-85.

⁵²² Bernard Lewis, *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (çev. Selen Y. Kolay), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2006, s. 121.

Eyyûbî Devleti Kıpçak, Oğuz ve Çerkez çocuklarını kabul edip, özel kışlalarda eğitiyor ve onlardan büyük bir askeri güç oluşturuyordu⁵²³. El-Ömeri'nin eserinde; “*Kuzey bölümlerde Kıpçak, Rus ve Çerkezlerin birbirlerini esir ederek Suğdak Pazarında Müslüman tüccarlara sattıklarını, kıtlık zamanında da ailelerin bizzat kendi çocuklarını tüccarlara verdiklerini*” bilgisi bulunmaktadır⁵²⁴. Milletlerarası tüccarların toplandığı ve mallarını değişim yaptığı panayır yeri olan, Kayseri-Suriye yolu üzerinde bulunan Yabanlu Pazarı'nda Kıpçak ile Rum köleler ve cariyeler tüccarlar açısından oldukça mühimdi. İşte Memlûk Devleti'nin ordusunun neredeyse tamamı bu Kıpçak kölelerine dayanıyordu. Satın alınan köleler arasından zamanla devletin idari ve askerî makamlarına gelen Kıpçak çocukları Mısır'da hassa muhafızları sıfatı ile çok önemli roller üstlendiler. Kıpçakların gelmesiyle Mısır ve Suriye'de Türklerin oldukça çoğalması, o dönemin Arap kaynaklarında, Memlûk Devleti'nin bir Türk Devleti olarak kayda geçmesinde etkili olmuştur⁵²⁵.

Kıpçaklar, Moğolların 1223'te ve 1238'de yaptıkları Deşt-i Kıpçak seferleri sonrasında mağlup oldular ve dağılmak zorunda kaldılar. Bundan sonra hayat şartlarının gittikçe zorlaştığı, kıtlık ve otlak sıkıntısının yaşandığı bozkırlarını terk ederek kitleler halinde etrafa yayılmışlardır. Mısır'a gelen Kıpçak grupları, buraya daha önce getirilip satılmış olan kalabalık ırkdaşları tarafından sevinç ile karşılanmışlardır. Kıpçaklar, buraya kendi örf, âdet ve mizaçlarını beraber getirmişler ve Türk kimliklerini Ortadoğu'da da korumuşlardır⁵²⁶. Mısır'a gelen kitleler bölgedeki Oğuz Türkmen grupları ile beraber Memlûk Devleti'nin önemli unsuru haline geldiler⁵²⁷ ve bu coğrafyanın Türkleşmesine katkı sağlamışlardır.

⁵²³ Çandarlıoğlu, “İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü”, s. 85.

⁵²⁴ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, *Mesâlikü'l Ebsar, Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul, 2014, s. 116-118; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 519.

⁵²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 519.

⁵²⁶ W. De. Tesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (ter. İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. XV.

⁵²⁷ M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (XXV), İstanbul, 1971, s. 3-4.

4.2. MEMLÛK DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA TÜRK-KIPÇAK ROLÜ

Memlûk Devleti'nin⁵²⁸ kuruluşunda Eyyûbî Devleti'nin katkısı büyüktür. Selahaddin Eyyûbi Mısır'ı ele geçirdikten sonra Fatimî ordusundaki Zengiler ve Ermenilerden oluşan orduyu kaldırıp yerine, daha sonra askeri ve siyasi bir güç haline gelecek olan Oğuz-Türkmenlerden oluşan memlûkleri yerleştirmiştir⁵²⁹. Selahaddin Eyyûbi'den sonra El-Melikül-Kâmil Muhammed'de Mısır, Filistin, Suriye ve Irak'ı içine alan geniş bir devlet kurmak amacındaydı. Devleti merkezileştirmeye çalışan Necmeddin Eyyûb ise kuzeydeki bozkırlardan gelen göçebe Türklerden, özellikle cesur savaşçı ve üstün meziyetlere sahip olan Kıpçaklardan çok sayıda memlûk satın alarak, kendine özel bir birlik oluşturmuş, onları Nil Nehri üzerindeki Ravza Adası'na yerleştirmiştir⁵³⁰. Ravza Adası'ndaki kaleleri tahkim ederek burayı merkez haline getirmiş ve kendi gücünü sağlamlaştırmaya çalışmıştır⁵³¹.

Moğol istilasını sırasında esir alınan ve sayıları azımsanamayacak kadar çok olan Kıpçaklar, esir tüccarları tarafından Mısır'a getirilip satılıyorlardı. Alınan memlûklere okuma-yazma öğretilip Kur'an-ı Kerim okutuluyor, gerekli dini eğitim veriliyor ve İslam esasına göre yetiştiriliyorlardı⁵³². Aynı zamanda ata binmeyi, yüzmeyi, ok atmayı, kılıç, kalkan, mızrak ve topuz gibi savaş aletleri konusunda askeri talim verilerek savaş teknikleri ve usulleri öğretilerek işinin ehli askerler yetiştiriliyordu. Eğitimleri tamamlanan köleler azat ediliyor ve ıktâ dağıtılarak sultanın ordusuna alınıyorlardı⁵³³.

⁵²⁸ Memlûk Devletinin sınırları “Mısır’da, kuzeyden Akdeniz, doğudan Kızıldeniz, güneyde Nübiya, batıdan Libya ve Asya’da aynı zamanda Suriye ve Kuzeyde Toros Dağları ve Maraş Elbistan, Malatya, doğuda El-cezire ve Deyrizor’a kadar Fırat Nehri ve güneyde Medine Mekke dâhil olmak üzere Arabistan’ın bir kısmını içine alıyordu. İkinci tabaka Memlukleri zamanında Asya’daki kuzey sınırları, Divriği, Darende ve Gürün’ü hatta Kayseri’yi Niğde’yi Alaiye idaresi altına alan Memlukler son devirde Yemen Kutası’nı da devletin nüfus mıntıkası haline gelmiştir”. (İsmail Uzun Çarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 293.)

⁵²⁹ Linda Northrup, “The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390”, [Bahri Memlûk Sultanlığı, 1250-1390], *The Cambridge History of Egypt (Islamic Egypt, 640-1517)*, (ed. Carl F. Petry), Cambridge, 1998, s. 243-244.

⁵³⁰ Kopruman, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, s. 126.

⁵³¹ Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, s. 6.

⁵³² Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (ter. Zeki Meğamiz), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1978, s. 311.

⁵³³ David Ayalon, “Memlûk Devleti’nde Kölelik Sistemi”, *Tarih İncelemeler Dergisi*, (IV), İzmir, 2015, s. 211-213.

Nil Nehri adasındaki kalelere yerleştirilen Kıpçak memlûkleri El-Memâlik El-Bahriyye “Bahr-i Memlûkler”⁵³⁴ adıyla anılmışlardır. Diğer memlûk grupları olan Macar, Slav ve Rumlara göre çoğunlukta olan Bahri memlûkler, Eyyûbî Devleti’ndeki taht kavgaları esnasında Melik Necmeddin Eyyûbî’ye bağlılıklarını sürdürerek Mısır’da nüfuslarını arttırmaya devam etmişlerdir. Necmeddin Eyyûbî de Kıpçak Bahri Memlûklerinin desteği ile saltanat kavgasındaki melikleri bertaraf etmeye muvaffak olmuřtur⁵³⁵.

Kıpçak memlûklerine yurt tahsis eden Melikü-s salih’in vefatı sonrasında Bahri Memlûkler, devletin başına geçen Eyyûbî Meliklerine karşı vefa bağlarının kalmadığını düşünmeye başladılar. Bunun sebebi ise Necmeddin Eyyûbî’nin oğlu Turan şâh’ın içinden geçilen bu hassas dönemde Haçlılara karşı savaşlarda üstün başarı göstermiş olan Memlûkleri takdir etmek yerine bir rakip olarak görmesi ve onları cezalandırmaya kalkışması olmuştur. Turan şâh’ın bu girişimi Memlûkler tarafından öldürülmesine sebep olmuştur ve bundan sonra Eyyûbî Devleti başına Kıpçak kökenli olan ve Necmeddin Eyyûbî’nin eşi olan Secerü’-d-Dürri geçmiş olsa da devlet fiili olarak sona ermiřtir⁵³⁶.

Memlûklerin Mısır’a sultan olarak seçtikleri Secerü’-d-Dürri, Kıpçak kökenli olup aynı zamanda zeki, cesur ve dirayetli, güzel yüzlü bir kadındı. Kocasını Necmeddin Eyyûbî’nin son günlerinde Mısır’ı zapt etmeye gelen Haçlı ordularına karşı gelerek kumandanlarını esir etmiş, aynı zamanda bu esirleri kullanarak Haçlılarla Mısır’ı terk etmeleri için anlaşma yapmıştır. Hatipler tahta geçen sultanları için minberde “*İlahi Müslümanların Melikesi dinin ve dünyanın ismeti, Sultan Melik Salihin sahibesi, Mutasımı Halil’in annesi Salihye’yi koru*” şeklinde dua ederlerdi. Halil’in annesi unvanını, üç ay kadar, Melik Muizz Aybek Türkmâni ile evlenene ve görevi ona devredene kadar kullanıldı⁵³⁷.

⁵³⁴ El-Memalik El- Bahriyye “Bahrî Memlûkler” Eyyûbî Devleti’nin Mısır’daki son Melik’i olan el-Melikü’s-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından oluşturulmuş, kardeşiyle yaptığı iktidar mücadelesinde ve iktidarda-ki hâkimiyetini sağlamlaştırmasında rolleri olan çoğunluğunu Kıpçak ve Hârizmliler’in oluşturduğu Türk memlûk grubudur. Necmeddin Eyyûb’un onları Nil “Bahrü’n-Nil” kıyısında bulunan Ravza adasındaki kaleye yerleştirmesi sebebiyle onlara Bahrî Memlûkler adı verilmiştir. (David Ayalon, “Memlûklu Ordusunda Bahriye Alayı” (çev. Ali Aktan), *Türk Kültürü*, XXVIII (326), 1990, s. 350-354.)

⁵³⁵ Kâzım Yaşar Kopruman, “Bahriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, IV, s. 512.

⁵³⁶ Kopruman, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, s. 126.

⁵³⁷ İbn Tagriberdi, *En-Nücumu’z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, (ter. D. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul, 2013, s. 20.

O dönemde Müslümanlar arasında kadın hükümdar kavramı hoş karşılanan bir durum değildi. Secerü'd-Dürr bu durumu kendisi de bildiği için hutbe okutmak, para bastırmak gibi resmi işlerde kocası ve ya oğlu adına işlem gerçekleştiriyordu. Ayrıca halkın ve Türk memlûklerin desteğini kazanmak adına bazı vergileri kaldırdı ise de sonuç değişmedi. Abbasi Halifesi Mutasım, Mısır'ın idaresinin bir kadına verilmesini onaylamıyor ve Mısır'a gönderdiği bir mektupta; “*Orada erkek kalmadı ise bize bildiriniz, size bir adam gönderelim*” şeklinde durumu ifade ediyordu⁵³⁸.

Suriye'deki Eyyûbi emirler, Secerü'd-Dürr'ün tahta çıkarılması ve Mısır'daki idarenin Türk Memlûklerinin elinde olmasından oldukça rahatsızlardı. Bundan dolayı Halep hükümdarı Melik Nasır, Dimeşk'i ele geçirip Necmeddin Eyyûbi'nin Memlûklerinden bazılarını tevkif etti. Melike Secerü'd-Dürr'e bu durum karşısında Atabek İzzettin Aybek ile evlenerek ve saltanatı yeni kocasına devredip saltanattan feragat etti. Böylece Aybek Türkmânî Memlûk Devleti'nin ilk Türk hükümdarı olarak tahta çıktı⁵³⁹.

İzzettin Aybek, Eyyûbî hükümdarı Necmeddin Eyyûb'in Bahr-i Memlûklerinden ve Sultan tarafından çâşnigirliğe yükseltilmişti⁵⁴⁰. Memlûk emirlerinin tercihi ile tahta geçen Aybek'in Kıpçak kökenli olduğunu yazan kaynaklar olmakla beraber, tarihçiler arasında kabul edilen genel görüş ise Aybek'in kökeninin Kıpçak olmadığı, Türk asıllı kavimlerin birinden olduğu yönündedir⁵⁴¹. Yedi yıl tahta kalan Melik Aybek'in yerine on altı yaşındaki oğlu Mansur Ali geçti. Ancak yaşının küçük olması ve Tatarlarla mücadelelerde ne yapacağını bilememesi nedeniyle iki buçuk yıl sonra tahtan indirildi⁵⁴².

İşte Türklerden köle olarak tedarik edinilen ve Kahire üzerindeki Ravza Adası'ndaki askeri kışlalarda eğitim alan İzzettin Aybek Türkmânî tarafından kurulduğu kabul edilen Memlûk Devleti, genel olarak Kıpçak Türklerinin yönettiği kısım olan, Bahr-i Memlûk dönemi denilen saltanat dönemi, 1250 yılında başlayıp 1382 yılına

⁵³⁸ Yiğit, *Memlûkler*, s. 19.

⁵³⁹ Abdullah Mesut Ağır, “Memlûklerde Bir Kadın Sultan: Şecer Ed-Durr İsmet Ed-Dîn Umm-İ Halîl (1250)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), 2010, s. 12.

⁵⁴⁰ İbn Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, s. 19.

⁵⁴¹ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 104-105.

⁵⁴² İbn Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, s. 32.

kadar devam etmiştir. İkinci dönem Burc-i Memlûkler dönemi ise 1382’de başlayıp 1517 yılına kadar sürmüştür⁵⁴³.

4.3. MEMLÛK DEVLETİ’NDE KIPÇAK KÖKENLİ KÖLE SULTANLAR

Deşt-i Kıpçak Bölgesi’ne yapılan Moğol istilaları sonucunda⁵⁴⁴ Memlûk sistemiyle getirilen köle Kıpçak askerler, zamanla nüfuslarını arttırdılar ve Eyyûbî Devleti ortadan kalkınca söz sahibi olmaya başladılar. Bundan sonra Memlûk Devleti diye anılan bu yapı Eyyûbî Devleti’nin devamı niteliğindedir. Memlûklerde başa geçen köle kökenli Melikler Mısır üzerinde hükümlanlık sahalalarında, Haçlılar ve Moğolların tehditlerine karşı çıkarak İslam dünyasını devletlerinin kuruluşundan itibaren uzun yıllar boyunca başarıyla korumuşlardır⁵⁴⁵.

El-Ömeri’nin Türkler hakkında Gördüklerim Duyduklarım adlı eserinde şöyle bir ifadeye rastlanır: “*Mısır ordusunun büyük kısmı onlardandır (Kıpçaklardan). El-Melikü’s-salih Necmeddin Eyyub b. Kamil Deşt-i Kıpçak memluklerini satın almaya başladığından beri Mısır sultanları ve emirleri onlardandır. Sonra iktidar onlara (Kıpçak Türklerine) geçti. Memluklü sultanlar ülkeye zenci köleler yerine kendi hemcinslerini getirmeye başladılar. Öyle ki bir süre sonra Mısır onlarla doldu taşı. Sarayda önemli görevlere ordu komutanlıklarına ve yönetimin kritik noktalarına hep onları getirdiler. İslam, onlar sayesinde güçlendi. Bu memlukler, Allah yolunda kendi akrabalarına ve hemcinslerine karşı savaştılar ve bu uğurda hiç bir şeyden çekinmediler. Sonunda kendi hemcinslerine karşı ilk zaferi kazandılar*”⁵⁴⁶.

Kıpçak kökenli olan meliklerden Kutuz, Ayn-ı Calut savaşında Moğollara karşı başarısı ve devletin ilk iki büyük sultanı olarak bilinen Baybars ve Kalavun, Salahaddin zamanındaki toprakları başarıyla müdafaa etmiş, aynı zamanda Akka, Trablus ve Antakya Haçlı devletlerini ortadan kaldırarak, 1291 yılında doğudaki Haçlı varlığına son vermişlerdir⁵⁴⁷. Devletin sınırlarını Mısır, Hicaz, Filistin, Beyrut, Trablus, Suriye’yi

⁵⁴³ İsmail Uzun Çarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 293; Ramazan Şeşen, “Eyyûbiler” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XII, s. 20.

⁵⁴⁴ İbnü’l-Esir, *El Kâmil Fi’t-Tarih*, XII, (ter. Abdullah Köse), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, s. 312-315.

⁵⁴⁵ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi*, (çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 920.

⁵⁴⁶ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, *Mesâlüku’l Ebsar, Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul, 2014, s. 117-118.

⁵⁴⁷ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 187.

içlerine kadar olan alana ve Güneydoğu Anadolu'da Malatya'dan Divriği ve Tarsus'a kadar olan topraklara kadar genişletmişlerdir. Ayrıca o dönemde Akdeniz ve Kızıldeniz ticaretine hâkim olmaları, ekonomik bakımdan da Türk Memlûk Sultanlarına Arap ülkeleri arasında farklı bir mevki kazandırmıştır⁵⁴⁸.

4.3.1. Seyfeddin Kutuz El-Melik El-Muzaffer

Seyfeddin Kutuz köken itibarıyla Kıpçaklara mensup olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü bazı kaynaklar Kutuz'u Harizmşahlar hanedanından olduğunu yazmışlardır. Moğol istilaları sırasında esir düşerek Suriye'ye getirilmiş ve sonrasında Dımaşk'ta Emir Aybek Türkmâni tarafından satın alınıp Kahire'ye götürülerek El-Muizziye adı verilmiştir⁵⁴⁹.

Seyfeddin Kutuz memlûklerin arasına girdikten sonra zekâsı, kabiliyeti ve cesaretiyle kısa zamanda yükselerek ikinci sultanlık anlamına gelen Naibü's Saltanat'lık makamına tayin edildi. Aybek'in oğlu Nureddin Ali'nin zamanında da "Müdebbirü'l-memleke" sıfatıyla devlet yönetimi görevini başarıyla sürdürdü⁵⁵⁰.

Ortadoğu o dönemde siyasi karışıklıklar içerisindeydi, Moğollar Abbasi Hilafeti'ni sonlandırdı ve Bağdat'ı ele geçirmişti. O sıralarda Mısır Sultanı El-Mansur Nureddin Ali idi ve henüz on yedi yaşında zayıf şahsiyetli biriydi. Saltanat naibi olarak görev yapan Kutuz, emirleri kendi tarafına çekmeyi başarmış, yerli halkla arasını iyi tutmuş, hatta eli silah tutan tüm Müslümanları cihat için bir araya toplamış olmasıyla, manevi bir nüfus kitlesi kazanmıştır. Moğolların Suriye taraflarına doğru ilerleyişi sırasında, Mısır ileri gelenlerinin kararıyla Nureddin Ali tevkif edilerek tahttan indirildi. El-Muzaffer unvanıyla Kutuz Melik olmuş, Nureddin Ali'yi ailesiyle beraber önce Dımaşk'ta esir tutmuş sonra da Bizans'a sürgüne göndermiştir⁵⁵¹.

Mısır halkının ve oradaki memlûklerin kahraman ve cesur olarak gördüğü Melik Kutuz'un, yaklaşan Moğol tehlikesi karşısında harekete geçmesi bekleniyordu. O sıralarda Moğol hükümdarı Suriye'yi ele geçirmiş ve elçilerini Mısır'a göndererek Kutuz'dan savaşmadan teslim olmasını isteyerek tehdit ettiler. Sultan Kutuz bunun

⁵⁴⁸ Uzun Çarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 293.

⁵⁴⁹ İsmail Yiğit, "Kutuz", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXVI, s. 500-501.

⁵⁵⁰ Yiğit, *Memlûkler*, s. 30.

⁵⁵¹ M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/11 Fall 2013, Ankara, 2013, s. 391-392.

üzerine emirlerini toplayarak savaş kararı aldı. Devletin bu zor zamanında Suriye'deki el-Bahriyye memlûkleri ile ittifak kurarak Moğollara karşı mücadelede beraber hareket ettiler⁵⁵².

1260 yılında tarihe Ayn-ı Calut savaşı olarak geçen ve Memlûkler ile Moğollar arasında vuku bulan savaşta Baybars adlı bir Kıpçak Türkü'nün komutasındaki Mısır Memlûk ordusu tarafından Moğollar mağlubiyete uğradılar. Suriye Mısır Ordusu tarafından Moğolların elinden tekrar geri alınmış oldu. Memlûkler tarafından her defasında geri püskürtülen Moğollar Suriye'yi almak için çok çaba harcadılarsa da muvaffak olamadılar.⁵⁵³ Savaşın, neticesi olarak bu zafer, sadece Mısır'ı değil Suriye'yi de Moğolların hâkimiyetinden kurtarmış ve Mısır Memlûk Devleti'nin temelini sağlamlaştırmıştır. Aynı zamanda Bağdat'ın çöküşünden sonra Türk Memlûkler, İslam'a yeniden itibar ve şerefini geri kazandırmıştır⁵⁵⁴. Orta Çağ tarihçisi Bedreddin el-Aynî, Ayn-Calut zaferi için: “*Moğollara karşı İslamiyet'i Türkler kurtarmıştır*” diye kayda geçmiştir (naklen: Kopruman, s. 47)⁵⁵⁵.

Baybars Kutuz'un ordusunda başarılı ve cengâver bir komutandı. Ayn-ı Calud Savaşı'nın kazanılmasında önemli başarılar elde eden Baybars'a Kutuz, savaş öncesinde Halep ve kasabalarının naipliğini vaat etmişti. Ancak Kutuz savaş sonrası vaadini yerine getirmeyip, Halep'i Musul hâkimi olan Bedreddin Lülü'ye vermesi Kutuz ve Baybars'ın aralarını açtı. Baybars, el-Bahriyye ileri gelenlerinden olan adamlarıyla anlaşarak Kutuz'dan intikam almak için fırsat kollamaya başlamıştır. Sultan Kutuz Şam'da ve Dımaşk'ta işlerini bitirip Mısır'a yola çıkmış es-Selahiyye civarında av yapmak amaçlı otağ kurulmuştur. Av peşinden giden Melik Kutuz'u takip eden Baybars, sultana yaklaşıp özür dilemek istediğini belirtmiş, Kutuz'un elini öpmek istemiştir. Bu esnada Kutuz'u atından düşürerek öldüren Baybars ve adamları Selâhiyye'deki otağa geldiler ve Baybars'ı sultan yapmaya el birliği ile karar vermişlerdir⁵⁵⁶.

⁵⁵² Süleyman Özbek, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Calut Savaşı ve Sonuçları", *Askeri Tarih Bülteni*, XVI, (31), Ankara, 1991, s. 15.

⁵⁵³ Bernard Lewis, *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, s.117; İbnü'l Adim, *Selçuklular Tarihi (Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb)*, (çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. VII.

⁵⁵⁴ Nikola Ziyâde, “Ayn-ı Câlût'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”, (çev. İbrahim Ethem Polat), *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, III, (11), Ankara, 2003, s. 151-156.

⁵⁵⁵ Bedreddin el-Aynî, *İkdu'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zemân'den Naklen*; Kazım Yaşar Kopruman, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 47.

⁵⁵⁶ İbn Tagriberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, s. 39.

Memlûk Melik'i Kutuz'un saltanatı on bir ay sürmüş olmasına rağmen çok önemli başarılar elde etmiştir. Memlûkler arasındaki birliği sağlayıp, Moğol istilalarını önlemiş, hatta Akka'da bulunan Haçlı ordusu ile anlaşarak, olabilecek bir Moğol-Haçlı ittifakını önlemiştir. Aynı zamanda Türk Mısır Memlûkleri Mısır'da olduğu gibi Moğolların Irak ve Suriye'de yerleşme ihtimalini ortadan kaldırmışlardır. Suriye Eyyûbî Melikleri ve Mısır'da Memlûk Melikleri olarak ikiye ayrılan Suriye ve Mısır toprakları Sultan Kutuz zamanında birleşerek güçlü bir Türk Memlûk Devleti kurulmuştur⁵⁵⁷.

4.3.2. Baybars El-Bundukdari

Baybars Mısır'da kurulan Türk Memlûk Devleti'nin en önemli isimlerindedir. Kıpçak kökenli olduğu bilinen Baybars 1223 yılında Kıpçak yurdunda doğmuştur. Kıpçakların Ulubarlı zümresinden, Borçoğlu kabilesine mensuptur. Moğol baskınları sırasında esir tacirleri onu 14-15 yaşlarında iken önce Sivas'a,⁵⁵⁸ ardından Halep'e ve Dımaşk'a götürerek bir kuyumcuya satmıştır. Daha sonra ise Emir Alaeddin Aytekin el-Bundukdari tarafından satın alındı ve onu Kahire'ye götürdü. Bu şehirde el-Melikü's-Salih'in oluşturduğu Bahriyye Memlûkleri arasına Camedâriye sınıfına katılarak liderlik ve idarecilik vasıflarını gösterme imkânı buldu⁵⁵⁹. Baybars fiziksel olarak da tam bir Kıpçaktı, uzun boylu, atletik yapılı, hafif esmer, çekik mavi gözlü idi, aynı zamanda cesur, aceleci ve sert bir yapıya sahipti. Dirayeti, üstün zekâsı ve kabiliyetini iyi kullanan bu Kıpçak Türk'ü çok kısa bir zamanda kendini fark ettirmeyi başarmıştır⁵⁶⁰.

Baybars, Turan Şâh döneminde, Eyyûbî Devleti'nin Fransa Kralı IX. Louis ile yaptığı Mansure Savaşı'nda Fransa Kralı'nın mağlup edilmesi ve esaret altına alınmasında önemli başarılar elde etti. Daha sonraki zamanlarda ise Turan Şâh'ın Bahri Memlûklere karşı olumsuz bir tutum içinde bulunması nedeniyle düzenlenen suikasta yer aldı. Turan Şâh'tan sonra tahta çıkan Aybek, Bahriyye Memlûklerinin önde gelen lideri Aktay'ı öldürttü. Bu olaydan sonra Dımaşk ve Kerek Eyyûbî meliklerinin yanına Suriye'ye kaçan Baybars, Kutuz döneminde Suriye ve civarına yapılan Moğol saldırıları

⁵⁵⁷ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 106-107.

⁵⁵⁸ El-Makrizî'den naklen "1268 yılında İlhanlıların hükümdarı olan Abakannın, Memlûk sultanı Baybars'a bir mektup göndererek; Moğolların hakanlar soyundan geldiğini ve bu sebeple Tanrının cihan hâkimiyetini kendilerine verdiğini, Memlûk sultanı Baybars'ın ise Sivas'ta satılmış bir köle olduğunu yazmıştır". (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 501-502.)

⁵⁵⁹ Baybars Tarihi, *Melikü'z-Zahir Rükneddin el-Bundukdari Baybars I*, (çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. XII.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, s. 358-399.

sırasında tekrar Kahire'ye dönerek Memlûk Sultanı Kutuz'un hizmetine girdi. Ayn-ı Calut Savaşı'nda Melik Kutuz'un Moğollara karşı gönderdiği öncü kuvvetlerin kumandanlığını yaparak Moğolların büyük bir yenilgiye uğramasında önemli katkı sağladı⁵⁶¹. Aynı zamanda, Sultan Kutuz ve Baybars'ın Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı Moğol saldırılarından korumuş olmaları sayesinde, İslam dünyasının takdirini kazanmalarına muvaffak oldular⁵⁶².

Baybars, Kutuz'u öldürdükten sonra 1260 yılında Mısır'ın dördüncü Türk sultanı olarak tahta çıktı⁵⁶³. Bu dönemden sonra Mısır ve Suriye'de tam manada bir Türk Memlûk Devleti kurulmuş oldu. Baybars, Kahire'ye sultan sıfatıyla giriş yaptı ve kendisine "el-Melik el-Kâhir" unvanı verildi ancak daha sonra bazı devlet adamları bu lakabı daha önce verilen hükümdarlara uğursuzluk getirdiğini söyleyerek, el-Melik ez-Zâhir unvanının uygun olduğunu söylediler. On yedi yıl kadar tahtta kalan Baybars, Mısır ve Suriye'deki Memlûk Devleti'nin gerçek kurucusu olarak bilinmekle beraber kendisinden sonra da uygulanacak idari uygulamalarda bulundu⁵⁶⁴.

El-Malik El Zâhir tahta geçince, Kutuz'un Moğollarla savaşlarda yapılan masraflarını karşılamak için halkın evlerine ve servet sahiplerine koyduğu vergileri kaldırdı. Ardından Bahriyye Memlûk gruplarını bir araya toplayıp, itaati altına aldı⁵⁶⁵. Aynı zamanda, Baybars bütün Müslüman Suriye'yi birleştirmeyi başardı, böylece hem Moğol hem de Franklı düşmanlarına karşı beraber hareket etmeye başlayarak nüfusunu Arap yarımadasına yayan bir politika uyguladı⁵⁶⁶.

Moğol saldırılarından dolayı Bağdat'tan Suriye'ye iltica etmek zorunda kalan Abbasi Halifesi'nin oğlu Ebûl Kâsım Ahmet, Baybars'ın desteği ile Kahire'ye gelmiş ve El- Muntâsır-Billah unvanı alarak Abbasi Halifeliği'ni yeniden kurmuştur. Yeni Halife, Baybars'a Kâsım ed-Devle unvanı ile başta Mısır ve Suriye olmak üzere fethedilecek ülkelerin hükümdarlığını vermiş ve Sultan Baybars'ta Memlûk Devleti'nde

⁵⁶¹ Kâzım Yaşar Koprman, "Baybars I", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, s. 221.

⁵⁶² Özbek, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Calut Savaşı ve Sonuçları", s. 209.

⁵⁶³ Anne Troadec, "Baybars and the Cultural Memory of Bilād al-Shām: The Construction of Legitimacy", *Mamlûk Studies Review*, (18), Université Paul Valéry Montpellier III, Centre Louis Pouzet, Beirut, 2014, s. 119.

⁵⁶⁴ Koprman, "Baybars I" s. 221.

⁵⁶⁵ Baybars Tarihi, *Melikü'z-Zahir Rükneddin el-Bundukdari Baybars I*, s. XV.

⁵⁶⁶ Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, [*Moğollar ve Memlûkler, İslam Medeniyetinde Cambridge Çalışmaları*], (ed. David Morgan), Cambridge University Press, New York, 1995, s. 52.

kendi meşruiyetini halifeye tanıtmış ve tasdik ettirmiştir⁵⁶⁷. Bundan sonra okunan hutbelerde ve basılan paralarda Abbasi Halifesi'nin adının yazılmasını emrederek halifeye biat ettiğini bildirmiştir⁵⁶⁸.

Abbasi Halifesi, Baybars'tan Bağdat'taki topraklarını Moğolların elinden geri almak için yardım istemesi üzerine Memlûk Sultanı, halifeye beraberinde sadece üç yüz kadar asker tesis ederek Dımaşk şehrine kadarda bizzat refakat etmiştir. Ancak kısa süre sonra Moğolların istilasına uğrayan halife ve beraberindekiler öldürülmüştür. Bunun üzerine Moğollardan kaçmayı başaran Abbasi soyundan olan Ebûl Ahmed Abbas yedi yüz kadar Türkmen askeri ile Kâhire'ye gelmiştir. Baybars Hâkim bi-emrillah unvanı ile Ebûl Ahmet'i halife ilan etmiş ve onu Bağdat'a göndermeyip kendi yanında alıkoymuştur. Böylece Mısır'da ikinci kez kurulan hilafetin Memlûk Devleti'ne karşı bir güç olarak çıkmasını engellemiş oluyordu ve İslam devletleri üzerinde nüfusunu genişletmeyi amaçlıyordu. Nitekim yeni halifeye maaş bağlayıp emrine bir miktar asker verdi ve Kâhire'de ikamete mecbur etti⁵⁶⁹. Baybars sadece halifenin adını minberlerde hutbe sırasında kendi adından önce söylenmesine izin vermişti⁵⁷⁰.

Baybars dönemi Haçlı savaşları ve Haçlı-Müslüman mücadelelerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Baybars'ın Hristiyan Haçlılara karşı yaptığı seferler ve zaferler onun İslam dünyasında tanınmasını sağlamıştır⁵⁷¹. Baybars'ın aynı zamanda Nube ve Arabistan dolaylarına kadar nüfusunu genişlettiği, ayrıca Bâtınilerin bulunduğu bölgelerde de hâkimiyet sağladığı bilinmektedir⁵⁷².

Sultan Baybars Ortadoğu'dan Haçlıları tamamen çıkarmak amacındaydı. Antakya verimli arazileri bol olan, büyük bir şehirdi ve 1261 yılında Ramazan ayının başında Haçlıların elinde olan Antakya'ya bir sefer düzenledi⁵⁷³. Sonrasında 1265 yılının Şubatı'nda Kayseri, Yafa, Aslis ve Arsuf şehirlerini ele geçirdi ve bir yıl sonra Akka'ya sefere gitti, ancak buranın çok tahkim edildiğini görünce Safed'e doğru

⁵⁶⁷ İnci Koçak, "Arap kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", *X. Türk Tarih Kongresi* 22 - 26 Eylül, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 1102-1104.

⁵⁶⁸ Süleyman Özbek, "El-Melikü'z-Zâhir Rüknu'd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (IX), İzmir, 1994, s. 293-294.

⁵⁶⁹ Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknu'd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s. 294-295.

⁵⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 320.

⁵⁷¹ Atilla Çetin "Türk Asıllı Bir Memlûk Sultanı Baybars El Bundukdari", *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, (79), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 30.

⁵⁷² Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Târîhi*, s. 929.

⁵⁷³ İbn Kesîr, *El Bidaye ve'n Nihaye XIII*, Çağ Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz), s. 377.

ilerledi. Aynı sıralarda Ermeni Kralı I. Hetum, Moğollarla iş birliği içerisindeydi ve Kalavun kumandasında oldukça kalabalık bir orduyu onun üzerine göndererek Hetum'un birliklerine büyük bir darbe indirildi⁵⁷⁴. 1266'da Memlûkler, Misis, Adana, Tarsus ve Mis şehirlerini yağmaladı. 1271 yılında ise Trablus Hristiyan Prensiği'ne seferler düzenleyen Baybars birçok kenti ele geçirmiştir. İngilizleri, Haçlılarla Memlûk Devleti arasında on yıl sürecek olan bir anlaşma için harekete geçirmiştir⁵⁷⁵.

Sultan Baybars Altın Orda Devleti ile siyasi münasebetler içerisinde bulunmuş ve İlhanlılara karşı onlarla bir ittifak oluşturmuştur. Altın Orda Hanı olan Berke'nin Müslümanlığı kabul etmiş olması, Kıpçak Türk'ü olan Memlûk Sultanı Baybars'la ortak düşmanları olan İlhanlılara karşı müttefik olmayı kolaylaştırmıştır⁵⁷⁶. Berke Han İlhanlılara karşı siyasi dengeyi sağlamak adına Zahir Rükneddin Baybars'a İslam ülkelerine saldıran ve halka zulmeden Hülagü'ye karşı birlikte mücadele etmeyi ve savaşı kazanırlarsa İlhanlılardan elde edilen toprakları kendisine vereceğini bildirerek Memlûklerle ittifak kurdu. Altın Orda Devleti de kökende Kıpçaklardan idi ve Memlûklerle beraber olmasa da farklı zamanlarda ortak düşman İlhanlı Devleti'ni mağlup etmişlerdi⁵⁷⁷.

Memlûk Devleti'nin gerçek kurucusu sayılan Sultan Baybars devlet yönetiminde ki uygulamaları ve kurduğu müessese ve yeniliklerle, kendisinden sonra gelecek olan haleflerinin de yolunu çizmiştir. Türk töre ve adetlerini sürdüren Baybars dindar bir Müslüman ve aynı zamanda disiplinli bir devlet adamıydı. Devlete merkeziyetçi bir yapı kazandırmaya çalışan sultan adaletli, hak ve hukuka önem vererek devletin idaresini bu çizgide yönetmeye çalışmıştır⁵⁷⁸.

Orduyu yeniden teşkilatlandırarak silahlarla donatan Baybars, İskenderiye, Kahire, Dimyat tersanelerini genişletti ve deniz harp filosu kurdu. Suriye'deki kale ve hisarlarını onartarak, ülkeye sulama kanalları, daha sonra düzenli yol şebekesi yaptırarak Kahire'ye ulaşımı kolaylaştırdı. Aynı zamanda Şam, Kahire arası bir posta teşkilatı kurdu. Baybars'ın halkın faydalandığı alanları düzene koyarak camileri

⁵⁷⁴ Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 109-110; Koprıman, "Baybars I", s. 222.

⁵⁷⁵ Çetin, s. 31.

⁵⁷⁶ Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknü'd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s. 294-295.

⁵⁷⁷ Enver Konukçu, "Berke Han", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, s. 507.

⁵⁷⁸ Koprıman, "Baybars I", *İslam Ansiklopedisi*, s. 222.

güzelleştirmiş olması, vakıflar kurması, medrese ve hastaneler gibi birçok kurumun kurulmasında faaliyet göstermesi halkın sevgisini kazanmasını sağlamıştır⁵⁷⁹.

Taşıdığı “Rükneddin” unvanını Moğollar ve Haçlılara karşı kazandığı zaferlerden sonra “Seyfeddin” şeklinde değiştiren Sultan Baybars, aynı zamanda Suriye'nin çeşitli topraklarına Türkmenleri yerleştirerek ülkede Türk Memlûkleri çoğaltmayı amaçlamıştır⁵⁸⁰.

4.3.3. Seyfeddin Kalavun

Türk Memlûk Devleti'nin önemli şahsiyetlerinden birisi ve yedinci hükümdarı olan köle hükümdarlar arasında da dördüncü olan Kalavun'un ilk yıllarına dair bilgiler net değildir. Babasının ismi Abdullah olduğu, tahminen 1222'de doğduğu ve Türklerin bir kolu olan Kıpçaklara mensup Borçoğlu kabilesinden olduğu bilinmektedir. Ayrıca Borçoğlu kabilesi Kişek sınırlarında oturmaktaydı. Kalavun Moğolların 1244 yılında Deşt-i Kıpçak seferleri sırasında esir düşerek köle tüccarları tarafından Mısır'a götürülerek, Eyyübî Devleti memlûklerinden Emir Alaeddin Aksungur es-Saki'ye bin altına⁵⁸¹ satıldı ve sonra Eyyübî Sultanı el-Melikü's-Salih Eyyüb'a satılan Kalavun azat edilerek 1249 yılında Bahriyye Memlûkleri arasında askeri eğitim aldı. Memlûk Devleti'nin ilk emiri İzzeddin Aybeg'in Bahriyye Memlûk liderlerinden Farisüddin Aktay'ın öldürmesi üzerine, Baybars ve diğer emirlerle beraber Suriye'ye Nasır Yusuf'un hizmetine girdi. Daha sonra Suriye'ye yapılan Moğol istilası sırasında beraberinde geldiği Bahriyye Memlûklerle, Mısır'a geri dönerek yeni sultan Kutuz'un hizmetine girdi. Baybars'ın Memlûk Sultanı Kutuz'u öldürerek tahta geçmesi üzerine, yeni Memlûk sultanını destekleyen Kalavun'a Baybars tarafından "mukaddemü elf" rütbesi verildi⁵⁸².

Moğollara karşı yapılan 1272 yılı seferlerinde Fırat Nehri'ni ilk geçen emir olarak bilinen Kalavun, aynı zamanda Haçlılarla yapılan savaşlarda başarılarıyla ön plandaydı. Baybars'ın oğlu Bereke ile kızını evlendirerek sultanla akrabalık bağı

⁵⁷⁹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi*, s. 929-930.

⁵⁸⁰ Koprıman, "Baybars I" *İslam Ansiklopedisi*, s. 222.

⁵⁸¹ Suyuti'den naklen; "Köle Memlukler kendileri için ödenen miktara nispetle lakap alırlardı. Kalavun için bin Dinar ödenmiş ve "el-Elfi" olarak adlandırılmıştır" (Yiğit, *Memlukler*, s. 58.)

⁵⁸² İsmail Yiğit, "Kalavun", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 2001, XXIV, s. 227; Togan, *Türk Tarihine Giriş*, s. 179.

kurarak itibarını sağlamlaştırmış, ayrıca Baybars sonrası Bereke'nin sultanlık döneminde en nüfuzlu kumandan olan Kalavun Ermeniler üzerine sefere gönderilen ordunun komutanıydı⁵⁸³.

Sultan Bereke babası tarafından devlet işlerinde görevlendirilen bazı emirleri azledince, Kalavun damadının yanında değil de emirlere destek vererek Memlûk Sultanı'ndan tahtını bırakmasını istedi. Bereke tahta Kalavun'un geçmesini teklif etti ise de Kalavun, tahtın Baybars'ın oğullarında kalmasının uygun olduğunu söyleyerek yedi yaşındaki Bedreddin Sülemiş'in tahta çıkmasını sağladı. Kalavun'da atabek ve Müdebberü'l-memleke görevlerini eline alarak devlet yönetimini ele geçirmiş oldu. Hutbede Kalavun'un adı halife ve sultanın adıyla beraber okunmaya başlanması ve basılan paraların bir yüzüne Sultan Sülemiş'in, diğer yüzüne onun adı yazılması tahtta yavaş yavaş yerini hazırladığının göstergesidir⁵⁸⁴.

El-Melik el-Mansûr Seyfeddîn Kalavun, on yıl kadar tahtta kalarak, Türk Memlûk Devleti'nin göze çarpan sultanlarından birisi olarak tarihe geçmiştir. 1279 yılının son aylarında tahta çıktı ve halifenin de onay vermesi üzerine Mısır'da yeni sultan resmen tanınmış oldu. Kalavun ilk olarak Kerek emirliğine gönderdiği damadı Bereke'nin isyanıyla uğraşarak saltanatının emniyetini sağladı. Ardından Suriye ordusunun Şam'da bağımsızlığını ilan etmesi için destek verdiği Sungur el-Eşkâr, bölgeyi hâkimiyetine almasının üzerine sultan Suriye'ye ordu göndererek Sungur'u bertaraf etti ve bölgeyi kendine bağladı⁵⁸⁵.

Moğollar Kalavun döneminde Memlûk saldırılarına maruz kalan ve kendilerine bağlı olan Küçük Ermenistan Krallığı ile işbirliğine girmişti. Ayrıca Frankların da yardımını alarak güçlü bir şekilde seferlerine devam ettiler ve Suriye'nin kuzeyine saldırdılar⁵⁸⁶. Aynı zaman içinde Moğolların hücumunu fırsat bilen Merkab Kale şövalyeleri civardaki Müslüman halkın yaşadığı şehirlere saldırdılar. Devamında Kalavun Merkab şövalyeleriyle anlaşarak elindeki Müslüman esirleri bırakmasını

⁵⁸³ Yiğit, "Kalavun", s. 227.

⁵⁸⁴ Selim Hilmi Özkan, "Sultan Kalavun ve Haçlıların Ortadoğu'dan Temizlenmesi (1279-1290)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Kemal Göde Armağanı Sayısı), Isparta, 2013, s. 508-510.

⁵⁸⁵ Yiğit, "Kalavun", s. 228.

⁵⁸⁶ Mehmet, Ersan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yayınları, İstanbul, 2007, s. 210.

sağladı ve onlarla anlaşma yaparak Moğol-Haçlı ittifakını bozdu⁵⁸⁷. Moğollar da o arada birkaç koldan Suriye'ye saldırmaya devam ediyordu. İki ordu Humus şehri civarında savaştılar ve Kalavun savaştan galip çıkarak Moğolları bertaraf etmeyi başarmıştır. Tarihçiler bu savaş sonrasında Ortadoğu'ya inmiş olan Moğolların tamamı Müslümanlığı kabul ettiğini ve Memlûklerle bir süre dostane ilişkiler içine girdiğini yazarlar⁵⁸⁸.

Kalavun Suriye'de Moğollara üstünlük sağlayıp ilişkileri düzelttikten sonra Haçlılarla olan anlaşmayı bozarak Markap Kalesi'ni fethetti. Diğer Haçlı şehirleri Merkab'ın zaptı ile endişe duymaya başladılar ve barışın devamı için Sultan Kalavun'a elçi gönderdiler⁵⁸⁹.

Suriye'de var olan haçlıların üzerine büyük bir ordu göndererek Antakya Haçlı Prenslığı'ne son verdi. 1289 yılında Trablusşam Haçlı Prenslığı içinde anlaşmazlıklardan dolayı orada yaşayan Müslümanlara saldırılarıyla daha önce yapılan anlaşmayı bozduğu gerekçesiyle Kalavun şehre askerleriyle beraber giriş yaptı. Trablusşam'ı ele geçirdikten sonra savaş sırasında harabeye dönen yerlerin beş altı kilometre iç kısma doğru yeni bir şehir inşa ettirdi. Kalavun vefatına kadar Haçlılarla mücadele ederek onları Ortadoğu'daki topraklardan büyük ölçüde temizlemeyi başarmıştır⁵⁹⁰.

Moğolların başına geçen Argun Hân döneminde daha önce kurulan iyi ilişkiler tekrar bozuldu. Moğol hükümdarı Argun Musevi ve Hristiyan grupları himaye edip ülkesindeki Müslümanlara ağır baskılar uygulamaya başladı. Avrupa hükümdarları ve papa ile Memlûklere karşı ittifak içine girdi. Kalavun da ona karşı politika olarak Altın Orda ve Tunus Hafsi Sultanlığı ile ittifakını güçlendirdi. Bizans İmparatoru, Fransa Kralı, Almanya Habsburg İmparatoru, Cenova ve Venedik yöneticileriyle siyasi, askerî ve ticari ilişkiler kurarak dış politikayı güçlendirdi⁵⁹¹.

Kalavun döneminde Suriye'ye Türk Memlûk hâkimiyetini yerleştirmeyi ve genişletmeyi amaçlamıştır. Ayrıca özel bir önem verdiği kölemenler arasından

⁵⁸⁷ Ali Aktan, "Sultan Kalavun Döneminde (M. 1279-1290) Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu, Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, (2-4 Kasım, Şam), 2010, s. 61-69.

⁵⁸⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 934.

⁵⁸⁹ Aktan, s. 69; Yiğit, *Memlûkler*, s. 61-62.

⁵⁹⁰ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 934; Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 345.

⁵⁹¹ Yiğit, "Kalavun", s. 228.

Kal'atülcebel'deki kale burçlarına Burciyye denilen askeri birlikleri yerleştirmiştir. Burci Memlûk Sultanlığı bu Çerkez Memlûk grubundan oluşmuştur. Burci Memlûkler sayesinde Mısırda Türk Memlûk Sultanları arasında hanedan sülalesi kuran ilk sultan olan Kalavundan sonra, ülkenin idaresi bir asır boyunca Kalavunoğulları tarafından yönetilmiştir⁵⁹².

Kalavun ülkesinde imar işlerine büyük önem vermiş bir sultandır. 1284 yılında yaptırmış olduğu yapılardan en göze çarpanı şüphesiz ki, laboratuvarları, mutfakları, erzak ve ilaç depoları ile büyük koğuşları bulunan El-Maristan el-Mansûrî adı verilen hastanedir. Hastane ayrıca zamanının Tıp Fakültesi niteliği taşımakta olup bu hastanede, çeşitli hastalıklara mahsus özel bölümlerde bulunmaktaydı⁵⁹³. İbn Battuta, 1335'te Kalavun'un türbesi civarında iki konak arasında bulunan hastaneyi görünce; "*Buranın güzelliğini ve mükemmelliğini anlatmaya kalkışan kişi aciz kalır*" demiştir⁵⁹⁴. Aynı zamanda sultan bu hastanenin yanına, cami, medrese ve kendisi için türbe yaptırmıştı

Kıpçak kökenli Memlûk Sultanları Deşt-i Kıpçak ve Kafkasya'dan bağıni kesmeyerek hem orduyu bu bölgelerden gelen Türk unsurla güçlendirmiş, hem de Türk kültürünün kalıcılığını sağlamışlardır. Memlûk Devleti, iktidarın 1382 yılında Çerkez Memlûklere geçmesinden sonra da, devlet yönetiminde ve temel kültürel özelliklerde hiçbir değişiklik olmamıştır. 1517 yılında Osmanlı Devleti tarafından topraklarının ilhak edilmesine kadar Mısır Memlûk Devleti, Türk-İslam teşekkülü olma özeliğini korumayı başarmış bir devlettir⁵⁹⁵. Hatta Mısır'da, Osmanlı Devleti zamanından sonra bile Kıpçak kökenli yüksek şahsiyetlerden birçok kişinin varlığı bilinmektedir⁵⁹⁶

Sonuç olarak Türk Kıpçak Sultanları köle statüsüyle geldikleri bu topraklarda, en üst rütbelere kadar ulaşarak, devlet yönetiminde söz sahibi olmayı başarmışlardır. Memlûk Devleti'ni kurarak güçlü bir askerî sistem oluşturmuş ve yabancı oldukları bu coğrafyada kendilerinden farklı olan bu halkı bir buçuk asırdan fazla yönetip güvenlerini kazanmayı başarmışlardır. Kıpçak kökenli sultanlar Memlûk döneminin

⁵⁹² İsmail Yiğit, "Memlûkler", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2004, XXIX, s. 91

⁵⁹³ Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri", *Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (40), Ankara, 2006, s. 32; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 934-935.

⁵⁹⁴ İbn Battuta Tanci, *İbni Battuta Seyehatnamesi*, s. 48.

⁵⁹⁵ Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2011, s. 28.

⁵⁹⁶ Kurat, *Türk Kavimleri*, s. 99.

birinci bölümünde 1250-1382 yılları arasında önemli faaliyetleriyle, devletin oluşumundaki sıkıntılı süreçte idarî teşkilatın kurulmasında ve hâkimiyetin yerleştirilmesi gibi önemli yaptırımlarıyla dikkat çekmektedirler. Aynı zamanda Kıpçak Sultanları Moğollar ve Haçlılarla yapılan mücadelelerde İslam dünyası adına önemli başarılar elde etmişlerdir.

4.4. GÜNÜMÜZDE ORTADOĞU'DA KIPÇAKLAR

Kıpçak Memlûkler, aileleriyle birlikte Mısır'a yerleştikten sonra Türk kültür ve medeniyetini de beraberinde getirdiler. Küçük Asya ve Orta Asya'dan Ortadoğu'ya gelen Kıpçakların çoğu Müslümandı, fakat Deşt-i Kıpçak bozkırlarından gelenler ise, İslam diniyle henüz tanışmışlardı. İşte gayrimüslim köle Kıpçakların ve onlardan emir ve sultanlıklara yükselenlerin, Arapça dilini bilmemeleri Memlûk Devleti topraklarında çok sayıda dini eserin Kıpçak Türkçesi'ne çevrilmesine ayrıca günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuştur⁵⁹⁷.

Memlûk Devleti Türk-İslam Devleti olarak tarihe geçmiş bir devlettir. Kıpçak kökenli unsurların da hem devlet için hem de bölge için önemi büyüktür ve elbette ki Ortadoğu'ya gelen Kıpçakların tamamen yok olduğu düşünülmemelidir. Günümüzde bölgede yaşayan diğer Türkmen grupların içinde varlıklarını sürdürdükleri sanılmaktadır.

⁵⁹⁷ Kurmangazy Sadykbekov, "Memlûk Kıpçak Türkçesi İle Yazılmış Dini Eserler Ve Özellikleri", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Volume 3 (2), s. 119.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'YA KIPÇAK GÖÇÜ

Kıpçaklar, Türk halkları içinde tam teşekküllü bir devlet kuramamasına rağmen göç ettikleri her yere kendilerinden, önemli izler bırakmışlardır. 1071 yılından çok önceleri Türk varlığı tesbit edilmiş Anadolu'da Kıpçaklarında izlerine rastlamak mümkündür. Kıpçaklar Oğuz Türklerinden evvel Anadolu'ya gelmiş ve buralara yurt tutmuşlardır. Anadolu'nun Türkleşmesine önemli katkı sağlayan Kıpçaklar, Selçuklular gelmeden önce Anadolu'nun yerli nüfusu olarak sayılmaya başlanmış ve benimsenmişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Konya'yı merkez yaparak nerdeyse tüm Anadolu'ya yerleşmesi ve kontrol altına alması Türk boylarının bölgeye göçünün sürekliliğini sağlamıştır. Anadolu'ya gelen Oğuz boylarının dışında Kıpçak kavimlerinin de varlığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti bu göçebe Türk boylarını Batı Anadolu ve Bizans sınırlarına küçük gruplar halinde yerleştirmiştir. Böylece devlete karşı bölgede nüfus sahibi bir güç olarak ortaya çıkmalarını engellemiştir⁵⁹⁸.

Kıpçakların Anadolu'ya ilk gelişleri tarih olarak netlik kazanmış değildir. Ancak Kıpçaklar Anadolu'ya Kafkasya ve Balkanlar tarafı olmak üzere iki yoldan ve farklı zaman dilimleri içerisinde giriş yaptıkları bilinmektedir. Birincisi Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını korumak üzere Balkanlardan Anadolu'ya geçirilip, değişik yerlere iskân ettirilen ve Bizans ordusunda önemli görevleri olan Kıpçaklardı. İkinci yol ise Güney Kafkasya'da Gürcistan üzerinden Doğu Anadolu'ya, oradan da Doğu Karadeniz ve dolaylarına göç ederek bölgeye yerleşenlerdir⁵⁹⁹.

5.1. BALKANLAR YOLUYLA ANADOLU'YA GELEN KIPÇAKLAR

Kıpçak Türkleri öteden beri başka milletlerin ordusunda önemli hizmetleri olan göçebe savaşçılardı. Balkanlarda çeşitli etkiler vasıtasıyla Hıristiyan olan Türk kavimleri arasında Kıpçakların da var olduğu, ayrıca Bizans ve diğer devletlerin ordularında önemli askeri faaliyetlerde buldukları kayıtlarda mevcuttur. Bizans'ın

⁵⁹⁸ A. Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 31.

⁵⁹⁹ Abdulhalûk Çay, *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*, Anadolu Basın Birliği, Ankara, 1986, s. 10-11.

kötü yönetimi uzun süren savaşlar dolayısıyla Anadolu'nun yerli nüfusu azalmıştır. Anadolu'ya VIII. yüzyıldan itibaren Balkanlardan çok sayıda Hristiyan nüfus takviye edilmiş ve bu gelenler arasında Peçenek, Oğuz, Bulgar halkları yanında Kıpçaklarında hayli kalabalık olduğu bilinmektedir⁶⁰⁰. Kıpçakların Bizans sınırları içindeki sayısının 40 bin dolaylarında olduğunu yazan tarihçiler vardır⁶⁰¹.

Anadolu'ya Balkanlar üzerinden gelen Peçenek ve Kıpçaklar için, Hüseyin Hüsameddin "Amasya Tarihi" adlı kitabında şöyle anlatmıştır: "*Rumlar ve Ermeniler Anadolu'da ikamet eden Peçenek ve Kumanları (Kıpçaklar) siyasi nüfuzları sayesinde Hristiyan yapmışlardır. Sonradan Hristiyan olan bu Peçenek ve Kumanlardan Ortodoks olanlar Rumluğa, Gregoryen olanlarda Ermeniliğe temsil edilmiş oldukları münasebetle, Müslüman Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde bunlardan bazıları Müslüman olarak Türklere diğerleri de Ermeni ve Rumlara karışmıştır*"⁶⁰².

Bizans'ın Kıpçakları Ermenilere, Araplara ve İranlılara karşı topraklarını ve sınırlarını korumak adına Anadolu'ya geçirip farklı bölgelere yerleştirdiği bilinmektedir. Balkanlar yönünden gelen Kıpçak unsurlar Bizans Devleti tarafından genel olarak Ege Bölgesi ve Karadeniz'de Kastamonu civarına kadar olan bölgeye iskân ettirilmişlerdir. Dolayısıyla Hristiyan Kıpçaklar, Malazgirt Savaşı'ndan çok daha önce Anadolu'ya Türk kültürünün tohumlarını atarak yurt tutmuşlardır⁶⁰³. Öyle ki Kıpçak ve Peçeneklerin Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunun içinde yer aldığı ve Bizans'ın savaşta muhtemel bir taraf değiştirmeye karşı önlem aldığı dönemin kayıtlarında geçmektedir⁶⁰⁴.

1176 yılında Bizans İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında Miryakefalon önlerinde yaşanan savaş sonrası Niketas Khoiates'te eserinde durumu şu şekilde aktarmaktadır: "*Karanlık savaşı durdurunca herkes başını ellerinin içine alıp devam eden tehlikeyi göz önünde bulundurarak şaşkın bir şekilde kalakaldı. Herkes her şeyden önce barbarlar ordugâhın etrafında çepeçevre dolaşıp yüksek sesle daha önce Hristiyanlığı kabul ettikleri için veya ticari çıkarları yüzünden Bizanslılara katılmış olan soydaşlarını kendi taraflarına geçmeye davet ederek soydaşlarına bu gece içinde*

⁶⁰⁰ Salim Koca, *Selçuklu Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 249.

⁶⁰¹ Manov, *Gagauzlar*, s. 11.

⁶⁰² Hüseyin Hüsameddin, *Amasya tarihi II*, Amasya, 1929-1932, s. 160.

⁶⁰³ Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 3; Abdulhalûk Çay, s. 10-11.

⁶⁰⁴ Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, s. 26.

Bizans ordugâhını terk etmelerini, çünkü gün ıdır ıdımaz ordugâhta bulunanların tümünün mahvedileceğini bildirmekteydiler. Bizanslılar geceyi, dostlar, aileler, akrabalar ve şehirliler olarak gruplar halinde birleşip korkudan hazan yaprakları gibi solmuş benizleriyle geçirdiler"⁶⁰⁵.

Buna göre Miryakefalon Savaşı'nda Kıpçakların Bizans askerleri arasında var olduğu ve onların ticari çıkarları doğrultusunda ya da Hıristiyanlığı kabul etmeleri sonucu Bizans'a katılmış oldukları aynı zamanda Selçuklunun da Kıpçakların Bizans ordusunda varlıklarını bildiklerini ve onları Malazgirt Savaşı'nda olduğu gibi gece boyunca askeri kampın etrafında uyarılarda bulunarak kendi saflarına çekmeye çalıştıkları görülüyor⁶⁰⁶. Ancak Niketas'ın eserinde Bizans ordusunda ücretli askerler olan Hıristiyan Kıpçakların davete uyarak Selçuklu tarafına geçtiklerine dair herhangi bir bilgi yoktur⁶⁰⁷.

XIII. yüzyılda İstanbul Latinlerin eline geçtiği dönemde yeniden askeri gücünü toplamaya çalışan Bizans İmparatoru, İznik'e sığınmış İmparator Ioannes'ten yardım istemiştir. Aynı dönemde Moğol baskılarına maruz kalan 10 bin kadar Kıpçak unsuru 1237 yılından sonra İznik İmparatoru Ioannes Vatatzes tarafından Balkanlardan kısmen Trakya ve Makedonya'daki sınır bölgelerine kısmen de Ege'ye Menderes vadisine Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Ankara dolaylarına, gerektiği zaman orduya katılmaları şartıyla, onlara toprak vererek Anadolu'da ülkenin güneyine iskân ettirilmişlerdir⁶⁰⁸.

Kıpçakların bölgeye yerleştirilmesi İznik Devleti'nin en önemli icraatlarından biri olmuştur. Bu iskân sonucu, hem İznik Devleti'nin doğu sınırlarında yaşanabilecek her türlü güvenlik ihlaline karşı korunmuş, hem de İznik İmparatorluğu'nun Anadolu'da sınırları genişleyerek yeniden inşa edilmiştir. Böylece Balkanlar'da önemli yerler yeniden Bizans hâkimiyetine girmiş ve İstanbul'daki Latin İmparatorluğu zor durumda kalmıştır. Kıpçakların, Selçuklu Türklerine karşı Anadolu'da yurtlandırılmaları ile ilgili İmparator Joannes'in oğlunun babasına bir methiyesinde "*Sen, İskit'i batı bölgelerinden*

⁶⁰⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, (çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 129.

⁶⁰⁶ Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VI, s. 215.

⁶⁰⁷ Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 2009, s. 66.

⁶⁰⁸ Georgios Nakracas, *Anadolu Ve Rum Göçmenleri Kökeni*, (çev. İbrahim Onsunuğlu), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 53; Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", s. 216; Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 154.

buraya getirmek suretiyle onun cinsiden doğuda hizmet eden bir kavim yarattın ve onu Pers'in (Türklerin) oğulları yerine ikame etmekle, Türklerin batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin” şeklinde ifade etmiştir⁶⁰⁹.

Bizans İmparatorluğu ile Araplar üç yüz yıla yakın süren bir mücadele içine girmişlerdi. Bu mücadeleler, Anadolu topraklarının Türkleşme sürecine girmesi gibi, çok önemli bir sonucu doğurmuştur. Araplar Bizanstan korunmak için Asya'dan Türk kavimlerini sınırlara yerleştirirken Bizans'ta aynı politika ile Hristiyan ve savaşçı Türkleri doğu sınırlarına iskân ettiği görülmektedir. Kıpçakların da bu kavimler arasında var olduğu bilinmekte olup, Bizans-Arap mücadelesine yakından tanıklık ettiği muhakkaktır⁶¹⁰.

5.2. KAFKASYA ÜZERİNDEN ANADOLU'YA GELEN KIPÇAKLAR

Kıpçakların Kafkasya yolundan Anadolu'ya göçleri üç farklı zamanda değişik Kıpçak gruplarının gelmesiyle gerçekleşmiş olduğunu görüyoruz. İlk olarak 1118 yılında büyük bir kitle halinde Kafkasya üzerinden Gürcistan'a gelenlerin, 1118–1124 yılları arasında Kıpçak Hanı Atrak ve beraberinde Anadolu'da Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerine yerleştirildikleri bilinmektedir. O dönemlerde Ardahan ve çevresi Selçuklu toprakları içerisindeydi ve Çoruh Vadisi, Oltu ve Pasin-İspir arasında Müslüman Oğuz-Türkmen gruplar yerleşmiş durumdaydılar⁶¹¹. Kral David Kıpçaklara bu Selçuklu topraklarını ele geçirip kendilerine verilmesi şartı ile onları iskân edecekti. Aynı zamanda IV David'in siyasetine göre Ermenistan sınırlarına da Kıpçaklardan bir grup yerleştirip sınır boylarını sağlama almak istiyordu⁶¹². Nitekim 1120 yılında Kıpçaklardan oluşan kırk bin dolayında kuvvetler Kür ve Çoruh boylarındaki Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı emirlikleri bölgeden uzaklaştırmıştır. Borçalı Çayı ve Kür'den Penek'e kadar olan toprakları ele geçirmişlerdir. Kıpçak-Gürcü birlikleri 1123'te Tiflis'i almış devamında Şirvanşâh Devleti'ni vergiye bağlayarak, elli bin kadar Kıpçak kuvvetleri de Arran ve Azerbaycan'daki Selçuklu emirini mağlup etmişlerdir. Böylece Gürcü Kralı Tiflis'ten başlayarak Ardahan ve Çoruh sahalarını Kıpçaklardan

⁶⁰⁹ Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, s. 26-27; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 409.

⁶¹⁰ Ali Tayyar Önder, *Türkiyenin Etnik Yapısı (Halkımızın Kökenleri)*, (52. Basım), Kripto Yayınları, Ankara, 2012, s. 90-92.

⁶¹¹ İbrahim Tellioglu, “Doğu Karadeniz Kıpçakları”, *Karadeniz Araştırmaları*, (48), (Kış-2015), s. 64.

⁶¹² Kırzıoğlu, *Kıpçaklar*, s. 122.

kurduğu büyük orduyla Selçukluların elinden alarak Türkmenleri bölgeden çıkarmıştır⁶¹³. Kral David 1124 yılında da bu ordu sayesinde Ermenistan'ı ele geçirmiş ve Hristiyan Kıpçak Türklerini 1118 yılında yapılan anlaşmaya göre farklı bölgelere yerleştirmiştir. Bir kısmı Selçuklu Devleti tarafından nüfusun yok edildiği İç Kartli diye anılan yerlere, diğer bir kısım Kıpçakları da Kuzey Ermenistan ve Hereti⁶¹⁴ sınırlarına bölge hudutlarını kuvvetlendirmek adına yerleştirmiştir. Kıpçaklar daha sonra zamanla Selçukludan ve Türkmenlerden kendi fetih hakları olarak gördüğü Yukarı Kür Boyları olan Cavakhet, Ahıska, Ardahan ve Göle dolaylarına, Bayburt ve İspir dışında da Çoruh dolaylarına aileleri ile beraber kalabalık bir grupla yerleşmiş ve buralarda yurt tutmuşlardır⁶¹⁵.

Gürcistan'da Kral Giorgi zamanında yaşanan iç mücadeleler tırmandı ve ülke içerisinde büyük bir karmaşaya sebep oldu. 1177 yılında başkomutan İone Orbelian'ın başında olduğu ve ülkenin ileri gelen toprak sahibi soyluların da desteklediği isyanın amacı, Orbelian'ın damadı olan Prens Demna'yı tahta çıkararak idareyi ele geçirmek istemeleridir. Kral, ülkede yaşanan bu karmaşayı Kıpçakların yardımıyla bastırılmış ve Gürcü asilzadeleri görevden alarak yerlerine kendi adamlarından, güvendiği önemli Kıpçak önderlerinden olan Kubasar, Kutlu Arslan'ı getirmiştir. Kraliçe Tamara zamanına kadar bu duruma ses çıkarmayan Gürcü soyluları, Kıpçak aleyhtarı faaliyetlere girişerek kraliçeye baskı yapması sonucu kaybettikleri görev ve mevkilerini yeniden geri almayı başarmışlardır. Bundan sonra Kıpçak önderler, halkını da toparlayıp Gürcistan'ı terk ederek Kuzeydoğu Anadolu'ya göç etmiştir⁶¹⁶.

1195 yılında Gürcü Kraliçesi Tamara döneminde, Kafkasya yolundan Anadolu'ya 1124'e kadar bölgeye yerleşen gruptan farklı ikinci bir Kıpçak göçü yaşanmış ve Gürcistan, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz dolaylarında Artvin, Rize ve Trabzon şehirlerine kadar gelmişlerdir. Kafkasya'dan gelen bu Kıpçakların büyük bir kitlesi, Latinlerin Bizans'ı işgal ettiği dönemde, aileleriyle beraber Trabzon civarında

⁶¹³ Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 135-136.

⁶¹⁴ Bugün bir bölümü Azerbaycan topraklarında olan Hereti Doğu Gürcistan'ın doğu kesiminde olan bir bölgedir. Bu coğrafyada 787-959 yılları arasında varlığını koruyan Hereti Krallığı, Gürcistan tarihinde önemli roller üstlenmiştir. (Lia Akhaladze, "Abkhaz Krallığı – VIII-X. Yüzyıl Arası", *Gurcu. Org*, (çev. Erdoğan Şenol), 2013, Erişim Tarihi: 01.11.2018, <http://www.gurcu.org/abkhaz-kralligi-icerigi-739.html>

⁶¹⁵ Brosset, s. 326; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 122; Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 136.

⁶¹⁶ Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 138-139.

askeri açıdan önem arz eden yerlere yerleştirildiler. Aynı zamanda bu göç hareketi sonrasında Anadolu'nun batı taraflarına kadar yayıldılar⁶¹⁷.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yapılan ikinci Kıpçak göçlerinin sonucu askeri açıdan güçlenen Kraliçe Tamara, 1204 yılında desteğini verdiği Komnenos hanedanı üyeleri, Trabzonda bir krallık kurdular. Kurulan bu yapı Gürcülere müttefik olarak Türk sınırlarında oldukça etkindi. Trabzon çevrelerinde oturan Kıpçak Türkleri ilerleyen zamanda Trabzon Devleti'nin en önemli askerî kaynağı haline gelmiş ve Gürcü ordusuyla beraber Rize, Trabzon, Giresun, Ordu Limanı, Samsun, Sinop, Amasya, Ereğli ve tüm Paflagonia ve Pontus'u çarpışmadan ele geçirmişlerdir. Hatta Kıpçaklar Artvin-Rize arasında yayılırken bölgenin siyasi hâkimiyeti Bizans'tan Komnenoslara geçmeye başlamıştı⁶¹⁸.

Kıpçaklar, 1223 yılında yaşanan Kalka Savaşı sırasında Moğolların Kıpçak-Rus birliklerini dağıtması üzerine, Kıpçakların bir kısmı Balkanlar ve Kırım'a, bir bölümünde Kafkaslara doğru gittikleri bilinmektedir. İbnü'l Esir Kırım'a sığınan bir grup Kıpçak Türkü'nün ticaret şehri olan Suğdak Limanı'ndan deniz yoluyla Sinop üzerinden Anadolu'ya geçerek yayıldıklarını yazmaktadır⁶¹⁹. Aynı zamanda İbni Bibi'nin eserinde Selçuklu komutanlarından Hüsameddin Çoban'ın Suğdak'a düzenlediği sefer sırasında ele geçirilen ganimet ve esirler arasında çok sayıda Kıpçak kökenli erkek ve kadının var olduğu, onları Sinop ve Kastamonu'ya, ayrıca Oğuzların o dönemde merkezi Boyabad'a gönderdiği kaydı mevcuttur. Dolayısıyla Kıpçakların oradan Karadeniz'e yayıldıklarını bilinmektedir⁶²⁰.

Anadolu'ya Kafkasya üzerinden göç eden üçüncü Kıpçak grubu Moğol istilası döneminde gelmiştir. Moğolların Gürcistan'a gelişiyle ülkede büyük karışıklıklar meydana geldi. Moğollardan kaçan bazı Kıpçak grupları, Gürcü Kralı'na müracaat edip,

⁶¹⁷ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, s. 64.

⁶¹⁸ Necati demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 44; Yuri Siharulidze, Alexandre Manvelişvili, j. Gogebaşvili, Tsatebatsaşi, İvane Cavahişvili, Biçi Tezelişvili, Mihako Tsereteli, Mariam Lortkipanidze, *Trabzon'dan Abhazya'ya Dogu Karadeniz Halkları Tarih Ve Kültürleri*, (çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55.

⁶¹⁹ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fit-Târih Tercümesi XI*, (çev. Abdülkerim Özeydn), İstanbul, 1987, s. 149-150; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27.

⁶²⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l Ala'ye (Selçuk-nâme II)*, (haz. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 334; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1988, s. 166.

Moğol birliklerine karşı işbirliği içerisinde girmeyi ve karşılığında Gürcistan'a yerleşmek istediklerini bildirmişlerdi. Dönemin kralı olan Giorgi bu teklifi reddetmesinden sonra bir asra yakın Gürcistan topraklarında yaşayan Kıpçakların, Gürcülerle araları bozuldu. Kral Kıpçakların üzerine asker gönderdi lakin Gürcü kuvvetleri mağlup oldular. Sargis önderliğinde Ortodoks Kıpçaklar, Gürcü saflarından ayrılarak Moğollarla işbirliğine girişmiş ve Moğolların Gürcistan'ı işgali sonrası 1264 yılında Moğollarla bir anlaşma yapmışlardır⁶²¹. Buna göre Gürcistan'ın Anadolu sınırları, Ahıska, Rize ve civarındaki tüm kıyı kesim, Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat, Torul ve Yusufeli Kıpçakların idaresi altına girdi⁶²². Bir asra yakın süreden beri Çoruh boylarında yaşayanların dışında Kubasar ailesi gibi büyük oymaklar ve Sargis'e bağlı Kıpçak gruplar da Gürcistan topraklarından ayrılıp Anadolu'ya göç etmişlerdir. Böylece Doğu Karadeniz'in neredeyse tamamına Artvin'den Ordu'ya kadar Kıpçak kökenli unsurların yerleştiği bilinmekte ve bölgede farklı bir siyasi yapı olan, Kıpçak Atabekliği'nin temelleri oluşmaya başlamıştır⁶²³.

5.2.1. Karadeniz'de Ortodoks Kıpçak Atabek Hükümeti (1268-1578)

Ortodoks-Hristiyan Kıpçak Atabekler Hükümeti Karadeniz'de Anadolu'nun kuzeydoğusunda, 310 yılı aşkın bir süre faaliyet göstermiş bir beyliktir. 1267 yılında ıkta olarak alınan Ahıska bölgesinde Gürcülere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Kıpçaklar tarafından Sargis'in başında olduğu bir Ortodoks Kıpçak Atabek Hükümeti kuruldu. Kıpçakların bu başkaldırısı Moğol Hükümdarı Abaka Hân tarafından da desteklendi⁶²⁴.

1266 yılında Moğolların Gürcistan topraklarına kadar gelmeleri nedeniyle Gürcistan'ın yanında savaşmak üzere Tiflis'e giden dönemin Kıpçak Beyi Sargis, Kralı David tarafından tutuklandı. Abaka Hân, bunun üzerine Kral David'den Sargis Bey'i bırakmasını ve kendi yanına göndermesini istedi. Sargis Bey, artık Gürcü yönetimi altında yaşayamayacaklarını ve bağımsız olup beyliklerini kurmak istediklerini bildirdi.

⁶²¹ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 148-181; İbrahim Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme" *Türkoloji Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 2007, s. 658.

⁶²² İlhan Aslan, "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), (Kasım, 2017), s. 606.

⁶²³ Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", s. 658.

⁶²⁴ Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi Ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Yayınları, Ankara, 2001, s. 10

Böylece Abaka Hân'ın yardımını alan Atabek sülalesi, Gürcü Krallığı'ndan ayrı bir hükûmet kurmuştur. Atabekliğin sınırları Ardeşen-Batum arasında Furtuna Deresi ve Çoruh arasındaki kıyı bölgesi, Artvin, Borçka, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli, Torul sahasını içine alıyordu⁶²⁵. Kıpçakların bu bölgedeki nüfuslarının 40.000 dolayında olduğu da bilinmektedir⁶²⁶.

Türk beylikleri arasında Anadolu'da en uzun ömürlü olan Kıpçaklı Atabekler 1268 yılında Tiflis-Gürcü Krallığına karşı bağımsızlıklarını ilan ederek Ahıska, Posof, Ardahan, Kars, Oltu, Artvin ve Ardanuç dolaylarında yüzyıllarca hâkimiyetlerini korumayı başarmışlardır⁶²⁷.

Gürcü kaynaklarında Sargis'in 1285-1308 yıllarında hüküm süren oğlu I. Beka çağında Gürcistan sınırındaki Taşkapı'dan Erzurum'a kadar olan yerleri, ayrıca Tav-Eli ülkesi olarak anılan, Acara, Şavşat, Kalarçet, Tao ve iki Ardahan diye anılan bölgeyi, aynı zamanda Çıldır Gölü çevresini, yurt olarak Moğollardan aldıkları bahsi geçmektedir⁶²⁸.

Kıpçak Atabek Hükümeti Moğollara tabiydi, I. Beka onlara vergi ödeyip ordularında yararlılık gösteriyordu ve 1291 de Moğollarla Denizli dolaylarına Batı Anadolu seferine katılmıştır. 1295 ve 1297 yıllarında da Moğol hükümdarı Gazan Hân'ın emrinde onlarla beraber hareket ederek toprak bütünlüğünü korumuştur. Aynı zamanda Trabzon tahtındaki akrabası olan Komminoslu II. Aleksis'ten Çoruh ağzından Ardeşen'deki Furtuna Deresi'ne kadarki kıyıda bulunan, Lazluk bölgesini kendi ülkesine katmış, kızını da onunla evlendirmişti⁶²⁹.

1308 yılında Kıpçak Atabeği I. Beka, ölünce beyliğin yönetimi üç oğluna kaldı. Büyük kardeş II. Sargis atabek unvanı ile diğer kardeşleri kendine bağlayarak Ahıska merkezde oturuyor. Atabeylik onun döneminde de Moğollara tabi durumda idi. İkinci kardeş olan Korkore, Çoruh boylarını idare ediyordu ve küçük kardeş Şalwa da Göle-Ardahan civarında hüküm sürüyordu⁶³⁰.

⁶²⁵ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 148-181.

⁶²⁶ Tunç, Zekiye, "Karadeniz Bölgesinde Hristiyan Oğuz Boyları", 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Mayıs 2014)*, Ankara, 2015, s. 7.

⁶²⁷ Gökbek, *Kıpçak Türkleri*, s. 298; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 454-455.

⁶²⁸ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 149-150.

⁶²⁹ Fahrettin Kırzioğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükümeti-I (1268-1578)", *Türk Tarih Kurumu Konferans Metni*, (15 Ocak, Ankara), 1988, s. 45.

⁶³⁰ Kırzioğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükümeti-I (1268-1578)", s. 46.

1334 yılından sonra II. Sargis'in yerine kardeşi I. Korkore geçti ve 1361 yılına kadar beyliği idare etti. II. Beka döneminde Gürcistan ve Kıpçak Atabeyliği toprakları Moğol İmparatoru Timur'un istilasına uğradı ve II. Beka oğlu İvane ile beraber Timur'a tabiatını bildirmek zorunda kaldı. Timur 1404'te vefat etmesi üzerine Atabeg İvane bağımsızlığını ilan etti, ama Atabek yurdu üzerinde Karakoyunlu tehlikesi baş göstermeye başladı. Nitekim 1413 yılında Karakoyunlu ordusu, Atabekliler topraklarına saldırdı ve sonucunda Atabek İvane'yi kendilerine tabi kıldılar. 1444 yılında Karakoyunlu ordusu Atabek hükümeti topraklarını ikinci defa işgal ederek Atabek İvane'i öldürdüler. Karakoyunlular İvane'nin yerine oğlu Akboğa'yı Atabek ilan ederek kendine bağlandılar. Atabek hükümeti yıllık vergisini, Karakoyunluların Nahcivan Valiliği'ne ödüyordu⁶³¹.

Atabek Akboğa öldükten sonra yerine geçen oğlu II. Korkore, Gürcü Krallığı'na karşı Akkoyunlularla birleşerek Gürcü tabiyetinden kurtuldu. II. Korkore'den sonra tahta, önce çocuk yaştaki Bahadır sonra ise Manuçahr geçtiler. Manuçahr döneminde Kıpçak Atabek toprakları Akkoyunlu'ların saldırılarıyla karşı karşıya kaldı ve Atabekler yurdu hanedan üyeleri arasında beş idare bölgesine ayrılmıştı. Birinci merkezi, Çavakhet, Çıldır Gölü'nün doğu tarafındaki Ağca Kale Adası, ikinci merkezi Samiçikhe ve ona bağlı olan Ardahan, ayrıca Göle, Poshof adındaki yerlerdir, üçüncü merkezi ise, Şavşat ve Acara Bölgesi'nin bağlı olduğu Şavşet-Maçakhalet dolayları, dördüncü merkez de Artvin ve Borçka'nın bağlı olduğu Ardanuç olup, son ve beşinci merkezi önce Oltu sonra Tortum Akça Kalesi olan Taveli denilen Yusufeli dolaylarındaki mecralardır⁶³².

III. Korkore 1487-1498 yılları arasında Akkoyunlulara tabi olarak Atabek hükümetini idare etmiştir. Daha sonra oğlu Korkore'nin yerine geçmiş ancak 2 yıl sonra vefat etmiştir. Kıpçak Atabek hükümetinin başına 1500-1516 yılları arasında Mirza Çabuk, geçti. Kıpçak Atabekleri hükümeti o dönemlerde Osmanlı Devleti ile iyi münasebetler kurmuş ve Trabzon Sancakbeyi olan Şehzâde Yavuz Selim'e bölgede kendi askeriyle öncülük ederek Batı Gürcistan'ın Osmanlı'ya itaat etmesini sağlamıştır. 1514 yılında meydana gelen Çaldıran Seferi sırasında Osmanlı ordusuna, sürülerle etlik

⁶³¹ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 151-154.

⁶³² Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 154-155.

koyun, yüzlerce yük yağ, bal ve un vererek yardımlarda bulunmuştur. Onun bu yardımları dolayısıyla 'büyük' lakabıyla anılmaya başlanmıştır⁶³³.

1516 yılı sonrası Kıpçak Atabeki olan IV. Korkore ve 1535'te II. Keyhüsrev zamanlarında Atabekler, Osmanlı Devleti'nin 1578 yılındaki Ahıska'nın fethine kadar Safevi Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Şâh Tahmasb'ın ölümü ile Safevî Devleti'nde iç karışıklıklar baş gösterdi⁶³⁴. Bu sırada Osmanlı Devleti, Kafkasya seferi düzenleyerek bölgedeki Atabeklerinin topraklarını kendi topraklarına katmış ve Ahıska şehri Çıldır Eyaleti'nin başkenti olmuştur. Çıldır Eyaleti'nde Bedre, Azgur, Ahılkelek, Ahıska, Altunkale, Acara, Cecerek, Hirtız, Maçahel, Artvin'de; Livana, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat, İmerhev, Erzurum'da; Oltu, Kamhıs, Narman, Ardahan'da; Ardahan, Posof, Çıldır ve Göle sancakları oluşturulmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla bölgede bulunan Ortodoks Kıpçak Türkleri de Müslümanlığı kabul etmiş, Kafkasya ve Anadolu arasında karşılıklı olarak nüfus hareketleri oluşmaya başlamıştır⁶³⁵.

5.3. ANADOLU'DA KIPÇAK VARLIĞININ İZLERİ

Kıpçaklar gittikleri her yere gerek kültür gerekse dil bakımından önemli izler bırakmaları açısından, Türk halkları arasında özel bir yere sahiptir. Antropolojik yönden sarışın, mavi gözlü, çengel burunlu, beyaz tenli görünümüne sahip olan Kıpçaklar, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde oldukça etkilidirler. Karadeniz Bölgesi'nde yerleştikleri sahalarda zamanla etnik bakımdan oldukça baskın bir unsur hale geldikleri bilinmektedir. Ancak Anadolu'ya gelen Kıpçak boy ve oymaklar, Kıpçakların hangi boy ve oymaklarına ait olduğu ayırt edilememiştir. Zira o dönemin kaynaklarında hem Kıpçak hem de Kuman boy adları olarak kayıtlara geçmişlerdir⁶³⁶.

Kıpçaklar Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgelerine Kıpçak Beyi Sevinç ile beraber büyük kitleler halinde gelmişlerdir. Gürcü Kralı'nın politikaları sonucunda

⁶³³ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 155-158.

⁶³⁴ Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi Ve Ahıska Türkleri*, s. 10.

⁶³⁵ Ayşegül Aydıngün, İsmail Aydıngün, *Ahıska Türkleri Ulus Ötesi Bir Topluluk Ulus Ötesi Aileler*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 38.

⁶³⁶ Salim Cönce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi* (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri, Samsun, 1988, s. 477-484.

Kıpçakların Trabzon ve civarına askeri açıdan önemli olan yerlere aileleriyle birlikte yerleştirilerek Anadolu'nun batı taraflarına kadar yayıldıkları bilinmektedir⁶³⁷.

Trabzon Vazelon Manastırı'nın kayıtlarına göre bölgede Hıristiyanların % 52,7'sinin Rum kökenli olmadığı ve bunlardan büyük bir kitlenin Hıristiyanlaşmış Kıpçak Türkleri olduğu yönünde çeşitli kayıtlar vardır⁶³⁸. Kıpçaklar Kür Nehri'nin güneyine yerleşmeleri ve geldikleri bu yerlerde Hıristiyanlığı kabul etmeleri Orta Çağ'a rastlamaktadır. Ani'nin doğusunda Elegez Dağı eteklerinde Kıpçak-Avank adında bir manastırın var olması Kıpçakların buldukları yer ve benimsedikleri din hakkında bilgiler vermektedir⁶³⁹.

Kıpçakların Komnenos Krallığıyla evlilik yolu ile akrabalıkları buldukları ve akrabalıktan doğan çocukların ikinci isimlerinin Türkçe ve Kıpçak adı olduğu tespit edilmiştir. Komnenos Krallarından olan I. Jean'ın diğer adı Aksuh "Aksu"dur. Kral II. Aleksios Kıpçak Beyi Büyük Beka'nın kızıyla evlenmiş ve çocuklarının ikinci isimleri Michel Azahutlu "Atakutlu", Georges Ahpugas "Akboğa" ve Anna Anahutlu "Anakutlu" şeklindedir⁶⁴⁰. Aynı zamanda Of ve Maçka dolaylarına Komnenoslar döneminde yoğun bir şekilde Kıpçak göçü olduğunu⁶⁴¹, Of'taki Solaklı ve Büyükdere vadilerinde Hıristiyan Türk kökenli nüfusun XVII. yüzyılda 10-12 bin haneye ulaştığı Rum kaynaklarından anlaşılmaktadır⁶⁴².

Trabzon'da Kıpçakların diğer bir adı olan Kuman isminde yerler tespit edilmiştir. Ancak şuanda bu yerleşim yerlerinin adları değişmiş olup, önceki adıyla Aşağı Kumanit denilen yer şimdi (Aşağıçavuşlu-Sürmene) olarak, Yukarı Kumanit ise (Yukarıçavuşlu-Sürmene), Kumanit denilen yer (Kumludere-Of) ve Kumanondo Mahallesi Yaylası, Komana Deresi, Komandere Vamenli (Ortaköy-Vakfikebir), Komandere Raşî (Rıdvanlı/Vakfikebir), Komandere Kadahor (Akköy/Vakfikebir), Komandere Habel (Açıklan-Vakfikebir), Kumanozacık Yaylası (Espiyeye), Kumanyurdu

⁶³⁷ Çoğ, s.63.

⁶³⁸ Telliöğlü, "Doğru Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", s. 658.

⁶³⁹ Anzerlioğlü, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, s. 35.

⁶⁴⁰ Elizabeth A. Zachariadu, "Trabzon'da Kuman Adları", (çev. Murat Keçiş), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (XVIII), (Bahar 2015), s. 45; Kırcıoğlü, *Kıpçaklar*, s. 151.

⁶⁴¹ İbrahim Telliöğlü, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Zigana Vadisi'nin Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (21), 2016, ss.163-172, s. 169.

⁶⁴² Nakracas, *Anadolu Ve Rum Göçmenleri Kökeni*, s. 222; İbrahim Telliöğlü, "Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (18), 2015, ss. 93-112. s. 103.

Yaylası (Tirebolu), Koman Deresi/Alucra Koman Tepesi ve Koman Köyü gibi adlar bölgede Kıpçak varlığını onaylamaktadır⁶⁴³.

Karadeniz’de kıyı boyunca Kıpçaklara dair izler bulunmaktadır. Örneğin Ordu’nun Ulubey ilçesinde Kumanlar Köyü, Sinop’un Boyabat ilçesine bağlı Kumanlı Köyü⁶⁴⁴ ve Bartın merkeze bağlı Kaman Köyü bunlardan bazılarıdır. Samsun Bafra dolaylarındaki Kumanos adındaki yer ve civar köyler Kıpçaklar tarafından kurulmuş ve Kastamonu Tosya ve çevresine kadar yayılmış oldukları tespit edilmiştir. Tosya’da Ciğec adında bir köyün var olduğu, ayrıca Cığa soyadını taşıyan ailelerin bulunmuş olması bölgede Kıpçak tesirini göstermektedir. Bahsi geçen “Çiğec” ve “Çığa” adlarının Kıpçak boylarından birine ait olduğu düşünülmektedir⁶⁴⁵.

Ayrıca Karadeniz bölge genelinde; Ayaz-Ayazoğlu, Balaban-Balabanoğlu, Barkan, Buğa-Boğalıoğlu, Çakan, Çora, Kaba –Kabaoğlu, Kaban-Gabanlar, Kaçmaz, Kara, Karaca, Karaduman, Kepenek, Koç, Koçali-Koçalıoğlu, Koçkar, Kolbas, Külünkoğlu, Tepret-Tepretoğlu, Tolun, Toruntay, Ulaş ve Yulaç gibi sülale ve yer adları da Kıpçak Türklerinde kullanılan adlardandır⁶⁴⁶.

Anadolu’nun Karadeniz Bölgesi dışında değişik yerlerinde Kıpçaklara ait kasaba ve köy adlarına, çokça rastlamak mümkündür. Kayseri Pınarbaşı’nda, Osmaniye’nin Bahçe ilçesinde ve Sivas Yıldızeli gibi yerlerde Kaman\Koman adında köyler ve kasaba adlarının olduğu, aynı zamanda Kahraman Maraş’ın Göksun ilçesi yakınındaki Koman Dağı, Kuman adını taşımaktadır. Diyarbakır Silvan dolaylarında Goman (Kuman) köyü, Tunceli’nin Mazgirt ilçesinin Koman/Kuman Köyü, Siirt’e bağlı Garzan ilçesinde Comanı/Kuman Köyü, Sivas’ın Hafik ilçesinde ve Hakkâri’nin Sıvın kasabasında Kıpçak adlı köyler bulunmaktadır. Malatya Pötürge’nin bir köyünün adı da Kimek’tir⁶⁴⁷.

⁶⁴³ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz (Tarih Kültür İnsan)*, (1. Baskı), Serander Yayınları, Trabzon, 2000, s. 94.

⁶⁴⁴ Nami Cem İyigün, *Türklerin Etnik Kültürel ve Tarihi Kökleri*, (2. Baskı), Papillon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 421.

⁶⁴⁵ Mehmet Kıldıroğlu, “Kıpçakların Anadolu’daki İzleri” Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Kırgızistan-Türkiye, *Manas Üniversitesi Dergisi*, (Nisan, 2018), Erişim Tarihi: 07.08.2018, <http://edq.kz/2018/02/04/kipcaklarin-anadoludaki-izleri/>.

⁶⁴⁶ Lazso Roanyi, “Kuman Özel Adları”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, (III. IV. V. VI), Ankara Üniversitesi Basımevi, (1966 – 1969), s. 71-144.

⁶⁴⁷ Kıldıroğlu, “Kıpçakların Anadolu’daki İzleri”, Erişim Tarihi: 07.08.2018, <http://edq.kz/2018/02/04/kipcaklarin-anadoludaki-izleri/>

Anadolu'da Kıpçak adında hala birçok yerleşim yeri telaffuz edilip bu adlar korunmaktadır. Adana, Aksaray, Akşehir, Ankara, Aydın, Sivrihisar, Yozgat, Çankırı illerinde Kıpçak\Kıvçak adında yer adları halen mevcuttur. Çorum, Bursa, Afyon, Karaman, Kadirli, Kalecik (Kıvcak) ve Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Maraş, Manisa, Tekirdağ gibi illerde Kıpçak yer adı olarak kullanılmaktadır⁶⁴⁸. Ayrıca Sivas'ın Hafik ilçesinde Kıpçak adında bir köy adı olduğu,⁶⁴⁹ yine Diyarbakır Lice'ye bağlı Kıpçak ismi taşıyan bir köyün varlığı mevcuttur⁶⁵⁰.

Kastamonu ve çevresinde Kıpçak Türklerinde kullanılan şahıs adları mevcuttur; Kıpçak-Kıfçak, Köçet-Küçet-Göçet, Tay Boga, Aday, Alperi-Elböri, Bugay-Buğay, Bucuray-Bucuru-Bucura, Bulağu, Bolağu, Bolaçu, Canbay, Çoray, Derenay, Dolay, Munay, Manay, Somay, Somatay, Semetey, Daday-Tatay, İt-oğlu, Kapaklı, Oraklı, Taraklı, Kara-berk, Mamu, Mama Taman, Targılca ve Targıllu, Taysı, Uran-Oran-Ören isimleri bulunuyor. Ayrıca Kay-apa, adı Rus yıllıklarında Kaya-epiçi şeklinde yazılmış ve Edirne'de Kayapa adlı bir yer olduğu tespit edilmiştir. Saru Boğa, ismi Kıpçak boylarında yoğun olarak kullanılmakla beraber Saru veya Sarı, ismi Kıpçaklara verilen başka bir addan ibarettir⁶⁵¹. Kemeçe ismi Kıpçaklarda şahıs adı olarak da kullanılmakla beraber halen Doğu Karadeniz'de bölgeye has bir çalgı aleti olarak görülmektedir⁶⁵².

Deşt-i Kıpçak'ın batı kısmında yaşayan Kıpçak boylarının, Anadolu coğrafyasına gelerek izler bıraktıklarını, Anadolu'da bu boylara ait pek çok yer adının bulunmasından anlaşılmaktadır. Kıpçak boylarından olan Curtan-Cordan-Jortan-Yortan⁶⁵³ adı Erzurum'un en eski mahalle adlarından biri olarak görünmektedir. Aynı zamanda Artvin'in Arhavi'de Cordan köyü, Cordan Yaylaları, Cordan Deresi Çaykara Dağönü köyüne bağlı Cordanlı Mahallesi, Gümüşhane Gezge Köyü'nde bir vadiye Cordan Tarlaları adı verilmiştir. Ayrıca Yusufeli-Demirkent ve çevresinde Osmanlı Devleti öncesi Cortan/Yortan Beğ'e ait mülklerin varlığı Tapu Tahrir Defterlerinde

⁶⁴⁸ Kıldıroğlu, "Kıpçakların Anadolu'daki İzleri", Erişim Tarihi: 07.08.2018, <http://edq.kz/2018/02/04/kipcaklarin-anadoludaki-izleri/>

⁶⁴⁹ Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenek ve Kıpçaklar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildiriler*, II, (3-5 Mayıs, 2001), Trabzon, , s. 404.

⁶⁵⁰ İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz (1 Mart 1968 gününe kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968, s. 352.

⁶⁵¹ Kıldıroğlu, "Kıpçakların Anadolu'daki İzleri", Erişim Tarihi: 07.08.2018, <http://edq.kz/2018/02/04/kipcaklarin-anadoludaki-izleri/>

⁶⁵² Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 112.

⁶⁵³ Rosanyi, *Tarihte Türklük*, s. 144.

kaydedilmiştir. Kastamonu ve çevresinde de Cordan boyu Yortan şeklinde boy ve yer adı olarak görülmektedir⁶⁵⁴.

Kraliçe Tamara zamanında Trabzon ve Rize çevresine gelen Kıpçak Beyi Kubasar Bey'e ait bazı isimler vardır. Kumbasaroğulları, sülalesinin İkizdere'ye bağlı Cimil'de ve Pazar, Çamlıhemşin, Rize ve Sürmene'nin Cimilit köyünde yaşadıkları ve Osmanlı zamanında tımar ve nüfuz sahibi oldukları bilinmektedir. Ayrıca Gümüşhane'ye bağlı Arpalı Köyü Kıpçakların yurt tuttuğu yerlerden olup, Boğalı köyünde bulunan Kubasar Tepesi ve Kubasar ailesi, şimdilerde Kumbasar olarak adlandırılan bölgenin köklü ailelerinden biridir. Sürmene'nin Yağmurlu-Cimilit köyünde de Kumbasar adlı bir mahallenin var olduğu ve burada oturanların İkizdere ilçesine bağlı Cimil Köyü'nden geldikleri bilgisi mevcuttur⁶⁵⁵.

Kongur ya da Konguroğulları boyu Kıpçak boylarından olup bu isme Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da rastlanmaktadır. Trabzon Değirmendere ve çevresinde Kongur adı taşıyan ailelerin var olduğu, Erzurum'un Hınıs ilçesinde bir köyün Kongur adını taşıdığı görülmektedir⁶⁵⁶.

Doğu Karadeniz'de Artvin Rize ve Trabzon illerinde yaşamış ve Kıpçak Oymağı olan Sarallar adında birçok aile bulunmaktadır. Saral kelime anlamı Sarı etnik adından gelmekte olup Sarılar olarak da söylenir. Ardeşen Ortalan köy halkı Sarallar olarak bilinmektedir. Çayeli civarında da Sarallardan bir grubun bulunduğu, ayrıca Artvin'e bağlı Saralet Mezrası adında yer adı vardır⁶⁵⁷.

Şişmanoğulları Rize'den Samsun'a kadar olan alanda yayılmış bir başka Kıpçak Oymağı'dır. Aynı bölgede Demircioğlu, Uzunoğlu, Durutoğlu, Türütoğlu gibi Kıpçaklara mensup oymakların yerleşip bölge kültüründe etkileri olduğu görülmektedir. Kıpçak Beyi Terter'den adını alan Terteroğlu sülalesi Kıpçak Oymaklarından ve Artvin'in Zeytinlik Bucağına bağlı köylerde bu isimde ailelerin olduğu tespit edilmiştir.

⁶⁵⁴ Mehmet Kıldıroğlu, "Kıpçakları Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında", *Belgü Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2), (Güz, 2015), Ardahan, s. 124.

⁶⁵⁵ Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 94.

⁶⁵⁶ Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 94.

⁶⁵⁷ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Saralızadeler (Sarallar)*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 28.

Artvin Borçka ilçesi, adını bölgeye gelen Kıpçakların, Borçoğlu kabilesinden almıştır⁶⁵⁸.

Baltaoğulları boyu Kıpçaklara mensup olup, bu ada Rize ve Trabzon dolaylarında çokça rastlandığı görülmektedir. Aslında Gürcü kaynakları Baltaoğullarını Laz kökenli bir sülaleye bağlarlar⁶⁵⁹.

Kıpçaklara bağlı Kumar ya da Komar Oymağı da Dağıstan, Yukarı-Kür Çıldır ve Çoruk boylarına yerleşmişlerdi. Ayrıca Trabzon taraflarında bulunan Komarit – Komara gibi köy adları, Komar Oymağı'nın bir diğer kolundan olması bizlere Kumarların yayıldıkları alanların genişliği hakkında bilgi vermektedir⁶⁶⁰.

Anadolu'da Kocaeli, Nevşehir, Mardin, Gaziantep ve Siirt illerinde Ulaşlar adında köyler bulunmakta olup, Macaristan'da "Nagykunság" (Büyük Kumanlık) bölgesindeki Kıpçak kökenli Ulaşlar ile bağlantıları oldukları düşünülmektedir. Ulaşların bir kısmı Kıpçak kavimler birliğinden Asya'da iken ayrılmış ve Oğuzlarla Anadolu'ya gelip yerleşmiş olmalıdır⁶⁶¹.

Doğu Anadolu'da Hristiyan Kıpçaklara ait olduğu düşünülen Akdamar Kilisesi, Van Gölü'nün Akdamar Adası'nda bulunmaktadır. Burasının Akdamar adını, Ak Tamara adındaki bir Kıpçak Hatunu'ndan aldığı söylenir ve Ak Tamara, "beyaz tenli Tamara" anlamına gelmektedir. Güney Kafkasya-Doğu Anadolu sınır boylarında Tamara Dodopal adında bir Kıpçak Hatunu'ndan bahsedilir. Buralarda kurulan Kıpçak beyliğini Tamara'nın yönettiğini, hatta onun zamanında Anadolu'ya yoğun bir şekilde Kıpçak göçü meydana geldiği bilinmektedir. Bahsi geçen iki Tamara'nın aynı kişiler olup olmadığı konusu net değildir⁶⁶².

Kıpçak Türklerinin geldikleri yerlerde bıraktıkları izlerden biri de Kıpçak Türkçesi'dir. Bugün bile Kür Çoruh ve Çıldır dolaylarında yaşayan bölge halkının dillerinde ve geçmişten gelen edebiyatlarında Kıpçak Türkçesi'ne ait motiflere rastlamak mümkündür. Dilciler Trabzon Polathâne ve Vakfikebir ağızları Göktürk-

⁶⁵⁸ Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, (çev. Hicran Akın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 120-130.

⁶⁵⁹ Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Karadenizde Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıali Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 113.

⁶⁶⁰ Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 97.

⁶⁶¹ Mándoki Kongur István, "Kumanların Ulas Asireti ve Onun Türklerle İlgili İlişkisi", 25 Ağustos 2009, *kumanlar.blogspot Elektronik Yayım*, Erişim Tarihi: 11.11.2018, <http://kumanlar.blogspot.com/2009/08/kumanlarin-ulas-asireti-ve-onun.html>

⁶⁶² Aziz Dolu Atabey, Anadolu'da, Kıpçak Türkleri, *E-makele*, 28 Ağustos 2018, Erişim Tarihi: 29.11.2018, <https://azizdolu.wordpress.com/2018/08/28/anadoluda-kipcak-turkleri/#comments> .

Uygur Türkçesi'yle bağlantıları olduğu konusuna değinmişlerdir. Örnek olarak –demiş yerine –temiş, -gelmek yerine –kemek kelimelerinin baş harflerinde –g yerini –k harfi ve –d yerine –t harfi kullanılmış olması Uygur Türkçesi'nin yansımalarıdır. Doğu Karadeniz Bölgesi ağzının Batı Trakya'da konuşulan Türkçesi'yle benzerlik taşıması Kıpçakların her iki bölgede de varlıklarının ispatı niteliğindedir⁶⁶³.

Rize'nin doğusundan kıyı boyunca Artvin'e doğru Lazlar, Hemşinliler, Alaz ve Balkar adındaki Kıpçak boylarına ait unsurlar yerleşmiştir. Ayrıca Bartın yörelerinde de Kıpçak dil özelliklerine rastlanmasıdır⁶⁶⁴. Kıpçakların Karadeniz Bölgesi'ne göç edip yerleşmesinin boyutları tam olarak bilinmese de kıyı boyunca Bendereği'den Samsun'a kadar yerleşim alanlarının o zamanki mevcut dillerinde Kıpçak Türkçesi'nin etkisi derinlemesine etkileyecek derecededir⁶⁶⁵.

Kıpçaklar eski Türk inanç ve adetlerini göç ettikleri yerlerde yaşayıp sürdürerek günümüze kadar taşımış bir topluluktur. Özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde rastlanan ölünün ardından ağıt yakma âdeti Rize'de sayı kurmak ya da sayı yapmak, yani ölen kişi için hissedilen acıyı makamlı bir şekilde anlatmak anlamı taşır. Eski Türk geleneklerinden olan Sagu, (ölen kişinin meziyetlerini şiirli bir şekilde saymak) Karadeniz Bölgesi'ndeki ağıt yakarak yapılan, yas tutma âdet ile çok benzeşmektedir. Şamanizm inancından kaldığı düşünülen bir diğer âdet ise, Rize yaylasında yaşayan topluluklar arasında görülen güneş duasıdır. Güneş duası, yapı özelliği ve şekil olarak Azerbaycan'daki dua ile aynıdır. Kıpçakların bölgeye gelip yerleşmesinden sonra oluşan bu adetler Eski Türk inancının bir parçasıdır⁶⁶⁶.

Kıpçakların yaşadığı Gürcistan'ın Borçalı Bölgesi'nde çocuklara verilen isimlerde yaşamaları, kız veya erkek çocuk istemelerine dair, mesaj verildiği görülmektedir. İsimlerde “Yeter, Tamam, Kifayet, Yaşar, Gül” gibi kelimeler kullanma geleneği günümüzde Anadolu'da da görülen bir durumdur⁶⁶⁷.

⁶⁶³ Tellioglu, “Doğu Karadeniz Kıpçakları”, s. 72.

⁶⁶⁴ Zeynep Korkmaz, “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVII (696), (Aralık, 2009), s. 699.

⁶⁶⁵ Dimitri Korobeinikov, “The Cumans in Paplagonia, [Paplagonia'da Kumanlar], *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (XVIII), (Bahar, 2005), s. 30-31.

⁶⁶⁶ Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. XVI.

⁶⁶⁷ Yaşar Kalafat, *Bakü - Ceyhan Kültür Hattı, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Asam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 113.

5.3.1. Dede Korkut Destanlarına Göre Anadolu'da Kıpçak Varlığı

Dede Korkut Destanları Oğuzların dilinde yazılmış, aynı zamanda Oğuz Destanı'nın bir devamı niteliğindedir. Müslüman Oğuz Boylarının, Anadolu ve Güney Kafkasya dolaylarında kuzeyden gelen Hristiyan Kıpçaklar ve Trabzon Rumları, Gürcüler ve Abhaza'larla savaşlarını konu edinen bir destandır⁶⁶⁸. Destanda anlatılan olaylar yer olarak, Türkistan'dan Anadolu'ya, Mardin, Diyarbakır, Erzurum, Bayburt ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon'dan Ahıska, Gence ve Demirkapı'ya kadar Doğu Anadolu'da Erzurum, Azerbaycan'ı içine alan bir coğrafyada meydana gelmiştir⁶⁶⁹.

Faruk Sümer bir makalesinde Dede Korkut olaylarının Anadolu'da değil de Türkistan'da geçtiğini yazmıştır. “*Oğuzların Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki mevcudiyet ve faaliyetlerinin akisleri olmayıp çok eski zamanlarda (IX-XI. yy) Türkistan'da Sirderya'nın kuzeyinde bulunan yurtlarındaki yaşayış ve sergüzeştleri ile alakalı hatıralardan başka bir şey değildir. Kitab-ı Dede Korkut'taki kâfirlerin, XI. yüzyılda bile henüz Müslüman olmamış olan Kanglı-Kıpçak Türk kavmi kast edilmiş olabilir. Kanglı-Kıpçak ümerası arasında melik kelimesi bir unvan olarak taşınırdı. Bu Kanglı-Kıpçaklar Oğuzların Sirderya (Seyhun) ötesinde buldukları zamanlarda onların şimal komşuları olup henüz Müslüman olmamışlardı*”⁶⁷⁰. Bunun sebebi Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz Boylarının iki ayrı döneminden bahsediliyor olması olabilir. Birinci döneminde Oğuzların, IX-X. yüzyıllarda Sirderya dolaylarında Kıpçak ve Peçenek gruplarla yapılan çatışmaları yer almaktadır. İkinci dönemde XV-XVI. yüzyıllarda Anadolu ve Kafkasya'daki Türkmen Oğuzlarla bölgedeki Hristiyan Kıpçak grupları arasında geçen olayların kaydedildiği görülmektedir. Dede Korkut müellifi Sirderya'da yaşayan ataları hakkında aktarılan efsaneleri çok iyi biliyor olmalıki daha sonraki yüzyıllarda yine aynı üslup ve dille eserini oluşturmaya devam etmiştir⁶⁷¹.

Kıpçakların Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları bazı yerleşim alanlarının adları Dede Korkut Destanlarında geçmektedir. Mesela Kağızman'da

⁶⁶⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. XXXVII; Mövlud Uluğtakin Yılmaz, *Türk Xolqlarının Ortaq Atababaları*, (drl. Fazil Karaoğlu), Batı, Göytürk, 1997, s. 108.

⁶⁶⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (haz. Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü), Hisar Kültür Gönüllüleri, 2003, s. 6-7.

⁶⁷⁰ Faruk Sümer, “Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülâhazalar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, II (30), (Ocak, 1952), İstanbul, s. 467-472.

⁶⁷¹ Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi*, (çev. Recep Özbay), Bilge Su Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 91.

bulunan Ağca-kale, 1064 yılında Sepid-şehr'i olarak da bilinmekte ve eski Türklerde bu şehir yaylak olarak kullanılmaktadır. Kıpçak Atabekler Yurdu'nda Akça Kale adında birden fazla hisar bulunduğu Ak-hisar/Akça Kale şeklinde isimlendirildiği, aynı zamanda Tortum Bölgesi'ndeki Akça Kale'nin bunlardan biri olduğu bilinmektedir. Kışlak olarak kullanılan Kara-Kale'de denilen Sürmeli ise Anı şehrinin güneyinde Sürmeli çukuru olarak da adlandırılmış olan aynı zamanda Anadolu'da Türk beyliklerini kuran aşiretlerin geçiş noktalarından biridir⁶⁷².

Ağlagan denilen yer, bugünkü adları ile Akbaba-Loru-Pembek bölgelerinin sınırını ayıran Ağlagan Dağı'dır ve Kıpçak Borçalı Boyu'nun yaylasıdır. Akındılı-Su Dede Korkut'da "*Arkoyılı-Ala Tağı dünin aşdunğ Akındılı-Su'yun dünin geçdünğ*" şeklinde geçmektedir. Kırzioğlu'nun tasvirine göre destanda geçen bu cümlede "*hızlı akan ırmak*" tan bahsedildiği ya da Trabzon yolu üzerindeki Kıpçak yurdunun bulunduğu "Çoruh" un adının Akındılı-Su olabileceğini yazmıştır. XVI. yüzyıla kadar Kıpçaklı Atabeklerin oturduğu yerlerden biri olan, Oltu Bölgesi'ndeki Ban Hisarı, şimdiki Penek Kalesi olarak bilinen yerdir. Çoruh Nehri'nin kollarından ve Oltu Çayı'na sağdan karışan Penek Suyu üzerindedir. Ayrıca Karun-eli ve Pasin Dede Korkut Destanlarında ve Anadolu'da geçen yerler arasındadır.⁶⁷³.

Kıpçak Atabeklerinin önemli bölgelerinden olan, destanda adı geçen Karsın Posov kazasına bağlı Ahıska/Aksaka, Çıldır Eyaleti'nin merkezi durumundaydı ve 1064'te Selçuklu hâkimiyetine altına girmiştir⁶⁷⁴.

Dede Korkut'da adı geçen Trabzon ise, Latinlerin İstanbul'u işgalinden sonra Aleksios Komnenos Trabzon'da Komnenoslar Devleti'ni kurmuştur. Kıpçaklar bu hanedanlık içinde önemli görevlere sahipti ve akrabalık ilişkileri kurmuşlardır⁶⁷⁵.

Destanlar, biz Türk milletini diğer milletlerden ayıran ve özel bir millet haline getiren, benliğimizi ve karakterimizi günümüze kadar taşıyan kaynaklardır. Yazıya sonradan aktarılması ve değişik çeşitlemeleri olsa da destanlarda coğrafi bilgilerin aşağı yukarı benzer oldukları tespit edilmiştir. Kıpçaklarla Oğuzlar arasındaki mücadeleleri konu eden Dede Korkut Destanlarında da Anadolu'da Kıpçakların yaşadığı coğrafya ile ilgili bilgiler mevcuttur.

⁶⁷² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul, 2000, s. 59-61.

⁶⁷³ Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, s. 62-78.

⁶⁷⁴ Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, s. 64-65.

⁶⁷⁵ Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s. 66-69.

SONUÇ

Adları ırki özellikleri ile anılan Kıpçakların kökeni konusu tam olarak açığa çıkmış değildir, fakat Orta Çağ kaynaklarında adlarının sürekli olarak Türk kavimleriyle beraber geçiyor olması ayrıca dillerinin Türkçe oluşu onların kökenlerinin Türk olduğunu düşündürmektedir. Divan-ı Lügatit Türk'te de Kıpçakların kökenlerinin Türklere dayandığı belirtilmiştir.

Türklerin anayurdunun Altay Dağları eteklerinde olmasından dolayı Kıpçakların ilk çıkış noktasının aynı bölge olduğu düşünülmektedir. Bilim adamları onların o dönemlerdeki atalarının Ting-ling kavmi olduğunu ve Sayan-Altay Dağları eteklerinde yaşadıklarını yazmışlardır. Bu bilgilere göre Ting-ling kavmi sonraki zamanlarda Göktürk Devleti'ne bağlı olarak Töles-Tele boylar birliği adıyla geçmektedir. Töles-Tele kabileleri içinde birde Sir kavminin varlığından bahsedilir ki bu adı taşıyan kavmin aslında Kıpçaklar olduğu belirtilmiştir. Kıpçakların ataları Ting-ling kavmi ise eğer, Kıpçaklar, Kıpçak adını alana kadar Tele, Sir ve Seyanto gibi bir dizi değişik adlarla anıldıkları görülmektedir. Tüm bu değişik adların dönemin Çinli yazarların adlandırılmalarından ortaya çıktığı düşünülmektedir. Sirlere daha sonra Seyantolar adıyla Avrasya bozkırlarında yaşadılar.

Arap kaynaklarından gördüğümüz kadarıyla Kıpçaklar Kimek kavmine bağlı bir kavim olarak Altay Dağları'nın kuzeyindeki topraklarda yaşamaktalar. Kaşgarlı Mahmud'un eserinde de aynı bilgi mevcuttur. Kıpçaklar içinde yaşadıkları kavimlerin (Kimek-Kanglı-Kuman) adlarıyla özdeşleştirildiği görülmektedir. Bu adları dönemin komşu kavimleri ya da devletleri belirlemiş olmalıdır.

Oğuznâmelerin çoğunda, bahsi geçen İtil Nehri ve civarlarının Kıpçakların anayurdu olabileceği yorumu yapılmıştır. Kıpçakların göçebe bir kavim olması anayurtlarının neresi olduğu tespitini zorlaştırmıştır.

Kıpçaklar İrtiş-Talas bölgesinden çıkarak, batıya doğru sürüklenen kavimlerle beraber bir dizi sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalmışlardır. Nüfusun çoğalması ve buna bağlı ekonomik yetersizlikler gibi iç sebeplerle beraber Kitay Devleti'nin, Asya'da topraklarını genişletme isteği bu sonucu doğurmuştur.

Asya'da yayılmaya başlayan Kıpçaklar ilk olarak Oğuz boylarının yerleri olan Aral Gölü dolaylarına ve Sır-Derya'nın orta ve aşağı mecralarına kadar ilerlemiş ve orada Harzemşahlar Devleti ile komşu olmuşlardır. Harezmi yurdunda Kıpçaklar

Harezşahlar Devleti için önemli bir askeri güç oldular, fakat göçebe Kıpçaklarla yerleşik halk arasında olumsuz olaylarda yaşanmıştır. Kıpçakların Harezm'e gelişleri bölgenin Türkleşmesine katkı sağlamış ve İslam dinini benimsedikten sonra göç ettikleri sahalara İslamiyet'i yaydıkları da muhakkaktır.

Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine, otlak ve mera bakımından elverişli olması sebebiyle yani ekonomik çıkarlarının peşinden geldiği görülmektedir. Kıpçaklar göçebe bir kavim olmalarına rağmen bölgede önemli bir siyasi güç olmayı başarmış ayrıca Karadeniz'in kuzeyinde iki yüzyıla yakın varlık göstererek, bu toprakların artık Deşt-i Kıpçak olarak bilinmesini sağlamışlardır. Tarih çağlarından beri birçok Türk kavminin bu sahalara geldiği bilinmekte olup, bu kavimlerin hiç birinin adı bu bozkır için söylenmemiştir. Bölgenin Deşt-i Kıpçak adıyla anılması, Kıpçak varlığının boyutlarını, aynı zamanda bu sahanın Kıpçak yaşam tarzına uygun olmasından kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir.

Kıpçaklar Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Türk ya da Türk olmayan halkları yönetim altına alarak Kıpçak boylar birliğini oluşturdular. Bölgede varlık gösteren Rus prenslikleri ise kâh onların askeri gücünden yararlanmış kâh ise Kıpçaklarla çatışmalar yaşamışlardır. Ayrıca Kıpçakların Rus yurduna yaptığı akınlar, Rus birliklerinin güney sahalara inmesine engel olurken, orada yaşayan halkın diğer bölgelere kaymasını sağlayarak bugünkü Rus nüfusunun oluşumuna katkı sağlamıştır.

Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyinde yurt tuttıkları topraklardan göç etmelerine doğrudan etki ettiği görülen Moğol istilaları, onların Kafkasya, Balkanlar, Anadolu ve Orta Doğu'ya çeşitli yollardan yayılmalarına sebep olmuştur. Deşt-i Kıpçak'ta kalanlar ise Moğollara tabi olsalar da bölgenin etnik olarak yerli halkı Kıpçaklardır ve Moğollar onlardan zamanla etkilenerak Kıpçaklaştılar diyebiliriz.

Kıpçakların Güney Kafkasya'ya göçleri sonucunda Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında askeri ve siyasi açıdan önemli derecede varlık gösterdikleri görülmektedir. Ayrıca Kıpçaklar geldikten sonra bölgede yaşayan halkların da Türkleşme sürecine girdiği, kültürel, sosyal ve ekonomik bakımdan Kıpçaklardan etkilendiği muhakkaktır.

Orta Çağ'ın en popüler kavimlerinden olan Kıpçaklar, Balkanlara göç edip yayılan en kalabalık Türk topluluğudur. Kıpçaklar Balkan coğrafyasını, başka bir göçebe Türk kavmi olan Peçenekler sayesinde keşfettiler. Balkanlarda Bizans

ordusunda asker olarak görülen Kıpçaklar, Macaristan, Romanya ve Bulgar Devletlerinde kendilerine özgü tarzlarıyla önemli bir nüfus edinerek bu coğrafyanın siyasi yapısının oluşumuna katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla Macaristan, Romanya ve Bulgar devletlerinin oluşumu ve varlığının temelinde Kıpçakların tesiri büyüktür. Ayrıca Balkan topraklarında Orta Çağ'da güçlü bir devletin olmayışı Kıpçak kökenli hanedanlıkların söz sahibi olmasını ve göçebe Kıpçakların Balkanlara yayılmasını kolaylaştırarak bölgenin Türkleşmesine katkı sağladığı bir gerçektir.

Macaristan topraklarına gelen Kıpçakların Hristiyanlık dinini kabul ettikleri görülmektedir. Aslında Kıpçakların din değiştirmesi Macar Kralı'nın Kıpçaklara sunduğu bir şarttan ibaretti. Karşılığında ise Kıpçakları Moğol saldırılarına karşı koruyarak, onların Macar topraklarına iskânını sağlamaktı. Macaristan'a gelen kütle çok büyük boyutlarda olmalı ki Macar Krallığı Kıpçakları devlet töreniyle karşılamış ve daha sonra başa geçen krallar "Kumanların Kralı" unvanını kullanmaya başlamışlardır. Hristiyanlaşan Kıpçakların kendi karakterlerini yitirerek Macarlaştıkları görülmektedir. Günümüzde Balkanlarda yaşayan halkların dillerinde ki Türkçe kelimelerin varlığı, bölgede bazı yer-şahıs adlarının Kıpçaklara ait olması, Kıpçak göçlerinin bir sonucudur.

Macar Kralı'nın Romanya'ya yerleştirdiği Kıpçaklar bölgede siyasi bir birlik oluşturarak Kumania Devleti'ni kurmuş ve o ad daha sonraları Romania olarak görülmektedir. Kıpçakların Balkanlarda bu denli güç sahibi olması bölgede baskın bir devlet unsurunun olmayışı ve onların Hristiyanlığı kabul etmesiyle ilgili olmalıdır.

Kıpçak kökenli bir sülale, göçebe Kıpçaklarında yardımıyla Bizans'ın elinden Bulgaristan topraklarını alarak II. Bulgar Devleti'ni kurup yönetmeyi başarmıştır. Yöneticilerinin Kıpçak kökenli olması göçebe kavimdaşlarının bölgeye yerleşmesini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bundan sonra II. Bulgar Devleti'nin askeri gücü hale gelen Kıpçaklar, zamanla Bulgarlaşarak Türk benliğini yitirmişlerdir.

Kıpçakların Macar, Bulgar ve Romanya Devletleri içerisinde Siyasi açıdan oldukça etkili olmalarına rağmen, Doğu Avrupa coğrafyasında bizim bildiğimiz anlamda, halkının Kıpçak olduğu, sabit ve devamı olan bir Türk Devleti oluşturamamışlardır. Bunun sebebi Kıpçakların muhtelif reislerle tâbi olması ve bundan dolayı da kabileler halinde yaşamaları olmalıdır. Ayrıca Kıpçak kavimlerinin göçebe oluşu, çok geniş sahalara dağılmaları da aynı sonucu doğurmuştur.

Kıpçakların Anadolu topraklarına iki farklı yoldan iki farklı zaman diliminde, ayrıca Oğuz Türklerinden çok daha önceleri geldikleri görülmektedir. Kıpçakların her iki taraftan da gelişi aslında aynı sonucu vermiştir. Bu sonuç Anadolu'nun Türk yurdu haline gelip Türkleşmesine çevreyi ve ortamı hazırlamış olmalarıdır.

Bizans Devleti, Hristiyan Kıpçakları doğu sınırlarını korumak amaçlı yerleştirilmiş olmasına rağmen, onların Selçuklu Devleti ile bir ittifak kurma ihtimalinden de çekiniyordu ve aslında Kıpçakların Türk olmaları onları korkutuyordu.

Moğolların saldırıları, Kıpçakların göç hareketlerini diğer sahalarda olduğu gibi Kafkasya ve devamında Anadolu'ya gelişlerinde de etki etmiştir. Gürcistan'ı Moğollar ele geçirincede, Kıpçaklarda bölgede güçlenip tüm Doğu Karadeniz'e yayılmış ve Atabekler Beyliği'ni kurmuşlardır. Kıpçakların Anadolu'da varlığını günümüze kadar gelen yer ile şahıs adlarından, ayrıca dil özelliği ve hali hazırda yaşanan inanç kültürlerinden anlıyoruz.

Moğol saldırıları sonucunda kitleler halinde dağılan Kıpçakların bir kısmı Güney Asya ve Ortadoğu'ya doğru giderken bir kısmı da aynı bölgede hüküm süren devletlere köle olarak satıldıkları bilinmektedir. Bu kölelik statüsü yeteneklerine göre zamanla devletin çeşitli kademelerinde son bulmuş ve Kıpçakların yayıldıkları alanlarda siyasi etkinliği çoğalmaya başlamıştır. Köle olarak Hindistan'a getirilen Kıpçaklar devlet makamlarını başarılarıyla ele geçirmiş ve Delhi Sultanlığı'nı yönetmeye muvaffak olmuşlardır. Kıpçak kökenli köleler tarafından kurulan Memlûk Devleti de bir buçuk asra yakın Suriye ve Mısır topraklarında kendilerine yabancı bir halkı yöneterek İslam'ın koruyuculuğunu yapmışlardır.

Kıpçaklar gittikleri tüm coğrafyalara aileleri ile beraber ve kalabalık kitleler halinde göç etmişlerdir. Bundan dolayı buldukları sahalara kendileri ile beraber yaşam tarzlarını, kültürlerini, dillerini de götürerek karşılaştıkları halkları etkilemiş ve farklı toplulukların kültürlerini benimseyip sentezlemişlerdir. Kıpçakların göç ettikleri bölgelerde şehir ve kasaba gibi yerleşim birimlerinin oluşmasına katkı sağlayarak yer adlarını Türkçeleştirdikleri görülmektedir. Ayrıca temas ettikleri milletlerin dillerinde Kıpçak Türkçesine ait izlerin bulunması onların göç sahalarındaki tesirinin bir yansımasıdır.

Günümüzde Asya'da, Doğu Avrupa'da, Kafkasya'da, Orta Doğu'da ve Anadolu'da adları Kıpçak olarak geçmeyen ama kökenlerinin Kıpçaklara dayandığı bilinen Türk topluluklarının var olması, Kıpçak göçlerinin bir sonucudur.

KAYNAKÇA

Abdullah İbn Rıdvan, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hıttâ-i Kırım' veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadim ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, (haz. M. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012.

Abu-Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, (çev. Ahmet Caferoğlu), Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.

Acar, Serkan, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Acaroğlu, M. Türker, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Adiloğlu, Adilhan, "Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (24), (Ağustos-2015), ss. 7-30.

Adji, Murad, *Avrupa, Türkler ve Büyük Bozkır Kıpçaklar*, (1. Baskı), (çev. Zeynep Bağlan Özer), Doğu Kitabevi, İstanbul 2016.

Adji, Murad, *Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi*, (çev. Zeynep Bağlan Özer), Moskova 1999.

Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2002.

Ağasıoğlu, Firidun, *Azer Xalqı*, Çırağ Neşriyyatı, Bakû 2005.

Ağır, Abdullah Mesut, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer Ed-Durr İsmet Ed-Dîn Umm-i Halîl (1250)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, (13), 2010, ss. 9-15.

Ahincanov, Sercan M., *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, (2. Baskı), (çev. Kürşat Yıldırım), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-name I*, (haz. Erdoğan Merçil), Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.

Ahmet, M. Aziz, *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Kervan Kitapçılık, İstanbul (Tarihsiz).

Ahmetbeyoğlu, Ali, “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 522-529.

Akhaladze, Lia, “Abkhaz Krallığı- VIII-X. Yüzyıl Arası”, (çev. Erdoğan Şenol), *Gurcu.Org*, 2013, erişim: 01.11.2018, <http://www.gurcu.org/abkhaz-kralligi-icerigi-739.html>

Aktan, Ali, “Sultan Kalavun Döneminde (M. 1279-1290) Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, (2-4 Kasım, 2010), Şam, ss. 61-69.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Alasania, Guili, “Gürcistan Kıpçakları”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss.793-797.

Alasania, Guili, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, (ter. Nanuli Kaçarava), Karen Yayınları, Trabzon 2013.

Albayrak, Haşim, *Tarih Boyunca Karadenizde Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıali Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2010.

Alp, İlker, “Bulgar Türk Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987, ss. 53-258.

Alpargu, Mehmet, “Nogaylar”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 202-204.

Amitai, Reuven, *Mongols and Mamluks, Cambridge Studies in Islamic Civilization*, [Moğollar ve Memlükler, İslam Medeniyetinde Cambridge Çalışmaları], (ed. David Morgan), Cambridge University Press, New York 1995.

Andican, A. Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Anna Kommena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Kommenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, (ter. Bilge Umar), İstanbul 1996.

Anzerlioğlu, Yonca, “Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VI, ss. 218-238.

Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara 2009.

Aslan, İlhan, “Doğu Karadeniz’de Moğol Hâkimiyeti”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7, (3), (Kasım, 2017), ss. 605-608.

Asker, Ali, Kahraman, Alter, “Gürcistan’da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar”, *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar (Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset)*, (ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Terazi Yayıncılık, 2016, ss. 23-48.

Âşık Paşâzâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi\Tevarih-i Ali Osman*, (2. Baskı), (haz. M. A. Yekta Saraç), Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2007.

Atabey, Aziz Dolu, Anadolu'da, Kıpçak Türkleri, <https://azizdolu.wordpress.com/2018/08/28/anadoluda-kipcakturkleri> E-makele, 28 Ağustos 2018, Erişim Tarihi: 29.11.2018,

Atmaca, Emine, "Litvanya Tatar Türklerine Ait Hamailer ve Nemëzis Köyünde Bulunan İki Hamail", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2, (4), 2013, ss. 147-180.

Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" *Tarih İncelemeleri Dergisi* (çev. Samira Kortantamer), IV, (I), İzmir 2015, ss. 211-247

Ayalon, David, "Memlûklu Ordusunda Bahriye Alayı" (çev. Ali Aktan), *Türk Kültürü*, XXVIII, (326), 1990, ss. 350-354.

Ayan, Ergin, "Selçuklu-Kıpçak İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2), Sakarya 2009, ss.105-127.

Aydın, Erhan, *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum 2007.

Aydın, Mehmet, *Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi*, Hatipoğlu Yayıncılık, Ankara 1984.

Aydın, Ayşegül, İsmail Aydın, *Ahuska Türkleri Ulus Ötesi Bir Topluluk Ulus Ötesi Aileler*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2014.

Aydınlı, Ahmet, *Batı Trakya Faciasının İç Yüzü*, Akın Yayınları, İstanbul 1971.

Aynakulova, Gülnisa, "Ermeni Kıpçaklar mı, Gregoryen Kıpçaklar mı", *Milli Folklor Dergisi*, (84), 2009, ss. 114-126.

- Ayönü, Yusuf, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 2009, ss. 53-69.
- Bars, Mehmet Emin, “Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı’na Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2, (4), 2013 ss. 181-197.
- Barthold, Wilhelm, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Barthold, Wilhelm, *Uluğ Bey ve Zamani*, (çev. Tahiroğlu Akdes Nimet), İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.
- Baş, Mustafa, “Günümüzde Hristiyan Türkler ve Konumları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), (Aralık 2016), ss. 13-26.
- Bayat, Fuzuli, “Oğuzname”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2016, (Ek C. II), ss. 375-376.
- Bayat, Fuzuli, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss.520-526.
- Bayat, Fuzuli, *Oğuz Destan Dünyası (Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Baykara, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Baypars Tarihi, *Melikü'z-Zahir Rükneddin el-Bundukdari Baybars I*, (çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), TTK Yayınları, Ankara 2000.

- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi I (İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar -1526)*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Bedirhan, Yaşar, *İslam Öncesi Türk Tarihi Ve Kültürü*, Eğitim, Akademi Yayınları, Ankara 2009.
- Bedirhan, Yaşar, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2012.
- Bela, Kossanyi, “XI-XII. Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair”, *Belleten Dergisi*, (çev. Hamit Zübeyir Koşay), VIII(29), TTK Yayınları, Ankara 1944, ss.119-136.
- Berend, N., “Cuman Integration in Hungary”, *Nomads in the Sedentary World* (ed. A. M. Khazanov, A. Wink) Padstow: Curzon Press, 2001.
- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1955.
- Bezer, Gülay Ögün, “İldenizliler”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, ss. 82-84.
- Bice, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Bilgin, Mehmet, *Doğu Karadeniz (Tarih Kültür İnsan)*, (1. Baskı), Serander Yayınları, Trabzon 2000.
- Boratav, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi*, (çev. Recep Özbay), Bilge Su Yayıncılık, Ankara 2012.
- Bosworth, C. E., *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, (1. Baskı), (çev. Hande Canlı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

Bozkurt, Giray Saynur, “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5(17), (Bahar, 2008), ss.1-31.

Brosset, M. F., *Gürcistan Tarihi “Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar”*, (çev. Hrand D. Andreasyan), (haz. Erdoğan Merçil), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Buharalı, Eşref, “Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memluklerde Sağlık Hizmetleri”, *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(40), Ankara 2006, ss. 29-39.

Bünyatov, Ziya, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Teas Press, Bakû 2007.

Caferoğlu, Ahmet, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Cambridge Türkiye Tarihi, *Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453 I*, (ed: Kate Fleet), (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul Tarihsiz.

Chavanges, Eduoard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Codex Cumanicus, (çev. Mustafa Argunşah, Galip Güner), Kesit Yayınları, Ankara 2015.

Cöhce, Salim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, ss. 477-484.

Cöhçe, Salim, *Türk Tarihine Giriş*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1995.

Çakmak, Mehmet Ali, “Moğol İstilası ve Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı” *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, ss. 904-916.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *İslam öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyasını Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Çapraz, Kemal, *Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

Çarşılı, İsmail Uzun, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Çay, Abdulhalûk, *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*, Anadolu Basın Birliği, Ankara 1986.

Çetin, Atilla, “Türk Asıllı Bir Memluk Sultanı Baybars El Bundukdari”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, (79), İstanbul 1993, ss. 29-32.

Çetin, Osman, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012.

Çıvgın, İzzet, *Orta Çağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2008.

Çınar, İkrâm, *Atabek Yurdu (Jeokültürel Yaklaşım)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 20.

Çoban, Erdal, *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014.

Coğ, Mehmet, “Orta Çağda Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 10(19), (Ocak 2015), ss. 57-74.

Mehmet oğ, “Ermeni-Gürcü Dini Münasebetlerine Dair Bazı Tespitler (V-XII. Yüzyıl)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXIII, (8), (Eylül 2015), ss. 119-137.

Dall’aglio, Francesco, “The Interaction between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the “Second Bulgarian Empire” [Alt Tuna'daki Göçebe ve Yerleşik Halklar Arasındaki Etkileşim: Kumanlar ve “İkinci Bulgar İmparatorluğu], *The Steppe Lands and the World beyond Them, Studies in Honor of Victor Spinei on His 70 th Birthday*, (ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon), Yaş 2013, ss. 299-314.

Dall’aglio, Francesco, “The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion”, [İkinci Bulgar Krallığının Kuruluşundan Moğol İşgaline Kumanlar ve Bulgaristan Arasındaki Askeri İttifak], *AEMA*, 16, Wiesbaden 2008-2009, ss. 32-35.

Demir, Necati, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

Devlet, Nadir, “Altın Orda”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, (ed. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, İstanbul 1992, ss.102-179.

Devlet, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989.

Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul 2006.

Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Dulaurier, M. Ed, "Ermeni Müverrihine Göre Moğollar: Vartan'ın umumî tarihinden müstahreç", *Türkiyat Mecmuası*, 5(1) 2010, ss. 27-48.

Dursun, Davut, "Kafkasya", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 157-158.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, (çev. Heyet), TTK Yayınları, Ankara 2007.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi II*, (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2000.

Ebûlgâzi Bahadır Hân, *Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü)*, (haz. Muharrem Ergin), Kervan Kitapçılık.

Eckhart, F., *Macaristan Tarihi*, (2. Baskı), (çev. İbrahim Kafesoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Ekrem, Mehmet Ali, "Türk Medeniyetinin Romen Ülkelerindeki izlerine Dair Bazı Mülâhazalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, III, (11-15 Ekim 1976), Ankara ss.1709-1722.

El-Ömeri, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâlikü'l-emsâr*, I, Tiesenhausen, s. 373.

Emel Esin, *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

Ercilasun, Ahmet Bircan, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Erdoğan, Coşkun, "Harezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), (Haziran- 2013), ss.143-180.

Erel, Şerafettin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Kitapevi, İstanbul 1961.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, (haz. Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü), Hisar Kültür Gönüllüleri, 2003.

Eröz, Mehmet, *Hristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yayınları, İstanbul 2007.

Erzincan, Emre, *İdil Suwı Aka Turur (Türk Kaynaklı Eserlerde İt Barak Halkı)*, (ed. Umut Üren, Didem Çatalkılıç), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2017.

Esin, Emel, “İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, I, ss. 494-517.

Esin, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

Farooqi, N. R., “Delhi Sultanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, ss.130-132.

Fidan, Melek Nur, Karapapak (Terekeme) Türkleri, *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ordu, 2011), ss. 414-417.

Galip, Mübarek, Gömeç, Saadettin Y., *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Geyikoğlu, Hasan, “Harezmsahlr ve Doğu Anadolu”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, ss. 917-925.

Golden, Peter B., “The Case of Pre-Chinggisid Rus” and Georgia” *Nomands in the Sedentary World*, “The Case of Pre-Chinggisid Rus” and Georgia” Nomands

in the Sedentary World, [Cengiz Öncesi Rusya ve Gürcistan'da Durum: Yerleşik Dünyada Göçebeler], England, Curzon 2001, ss. 46-47.

Golden, Peter B., "The Cuman-Qıpchaqs", *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes*, (Bucharest-Braila, 2011), ss. 303-332.

Golden, Peter B., "The Shaping of the Cuman-Qıpchaqs In: Il Codice Cumano e il Suo Mondo", [Kuman-Kıpçakların Şekillendirilmesi: Kuman Kodu], (ed. Felicitas Schmieder and Peter Schreiner) Rome, 2005, ss. 247-277.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (5. Baskı), (çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Gordlevskî, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara 1988.

Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, (haz. Yusuf Çotuksöken), İnkılap Kitapevi, İstanbul 1991.

Gökbel, Ahmet, "Kıpçaklar ve Kumanlar", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 729-756.

Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

Gökhan, İlyas, "Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Hukuku", *Nevşehir Barosu Dergisi*, (1), (Mart, 2014), ss.133-162.

Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

Gömeç, Saadettin Yağmur "Türk Kültüründe Dağ Ve Altaylar", *Altay-Türki Aleminin Altın Besigi*, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları, Öskemen, 2013, ss. 1-9.

Gömeç, Saadettin Yağmur, “Türk Tarihinde Kıpçaklar”, *Türk Tarihçiliğine Katkılar. Mustafa Kafalı Armağanı*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2013, ss. 1-30.

Gömeç, Saadettin, *Türk cumhuriyetleri tarihi*, (2. Baskı), Kömen Yayınları, Konya 1997.

Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, (4. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

Gregory Abûl-Farac, *Abû'l Farac Tarihi II*, (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge), (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu (Atilla-Cengiz Han-Timur)*, (çev. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzmen) Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları: Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yahudi, Guz, Burtas, Çerkez, Tatar ve Moğollar-1*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Gurmilev, Lev Nikolayeviç, *Avrasya'dan Makaleler-1*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Gurmilev, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (3. baskı), (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Güler, Ali, Akgül, Suat, Şimşek, Atilla, *Türklük Bilgisi*, (3. Baskı), Türk-Ar, Ankara 2007.

Güllüdağ, Nesrin, “Vilnius Kütüphanelerinde Bulunan Litvanya Tatarlarına Ait El Yazması Eserler”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(14), 2007, ss. 683-690.

Gültepe, Necati, *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul 2015.

Günay, Umay Türkeş, *Türklerin Tarihi (Geçmişten Geleceğe)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.

Gürbüz, Meryem, *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilâtı Ekonomik Ve Kültürel Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2005.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi I*, Karacan Yayınları, Ankara 1981.

Güven, Onur, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Kitap 72 Yayınları, Artvin 2018.

Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

Heyet, Cevat, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), (Kasım 2004), ss.7-19.

Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi*, (çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Hovarth, Andras Paloczi, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, [Peçenekler Kumanlar, Asyalılar: Ortaçağ Macaristan'da Bozkır Halkları], Kner Printing House, Budapeşte 1989.

Horvath, Adras Ploczi, “Peçenekler- Kumanlar,-Yaslar”, *Steppe Peoples in Medieval Hungariy*, (Farsçaya çev. Ruqeyye Behzadi), Tahran, (Güneş yılı 1375), 1989, s. 29.

Hudud al-Alam, *The Regions of the World*, (ter. Vladimir Minorsky), England, Cabridge 1982.

Huncan, Ömer Soner, “Kaşgarlı Mahmud'un XI. Yüzyıl Dünya Haritasında Batı Türkleri: Peçenekler ve Kıpçaklar”, *Uluslararası Balkan Dil, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, (8-10 Nisan 2010), Tiran- Arnavutluk, ss. 171-183.

Hülagü, Mehmet Metin, “Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441–1783)”, *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, TİKA, Ukrayna, 2004, ss.1-17.

Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, Amasya 1929-1932.

Hüseynov, Rauf A., “Azerbaycan'daki Etnik Süreçlerin Tarihi Yönleri”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, II, (05-09 Eylül 1990), Ankara, ss. 553-562.

István, Mándoki Kongur, “Kumanların Ulas Asireti ve Onun Türklerle İlgili İlişkisi”, 25 Ağustos 2009, *kumanlar.blogspot Elektronik Yayım*, Erişim Tarihi: 11.11.2018, <http://kumanlar.blogspot.com/2009/08/kumanlarin-ulas-asireti-ve-onun.html>

İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, (3. baskı), (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2004.

İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iyе Fi'l-Umuri'l Ala'iyе (Selçuk-nâme II)*, (haz. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2014.

İbn Bibi, *Selçukname*, (çev. Mükrimin Halil Yinanç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

İbn Haldun, *Mukaddime I*. (çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul 1997.

İbn Haldun, *Mukaddime II*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul 1996.

İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İbn Kesîr, *El Bidaye ve'n Nihaye XIII*, Çağ Yayınları, İstanbul (Tarihsiz).

İbn Tagriberdi, *En-Nücumu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, (ter. D. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul 2013.

İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Tarihi, (Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)*, (çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

İbni Fazlan, *İbni Fazlan Seyahatnamesi*, (haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul 1975.

İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih XII*, (ter. Abdullah Köse), Bahar Yayınları, İstanbul 1985.

İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi IX*, (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987.

İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fit-Târîh Tercümesi XI*, (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987.

İbnü'l Adim, *Selçuklular Tarihi (Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb)*, (çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1982.

İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968.

İnalcık, Halil, “Kırım”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, ss. 458-465.

İnalcık, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Bal-Tam Türklük Bilgisi*, (Eylül, 2005), Prizren, ss. 20-44.

İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 1986.

İyigün, Nami Cem, *Türklerin Etnik Kültürel ve Tarihi Kökleri*, (2. Baskı), Papillon Yayınları, İstanbul 2012.

Kafalı, Mustafa, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, 1 (25), (Haziran-2011), ss. 179-188.

Kafesoğlu, İbrahim, “Delhi Türk Sultanlığı1206-1413”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, ss. 865-867.

Kafesoğlu, İbrahim, “Harzemşahlar Devleti” *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, ss. 876-883.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092- 1221)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Kafesoğlu, İbrahim, “Türk Adı, Türk Soy, Türklerin Anayurdu ve Yayılmaları”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 691-695.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

Kalafat, Yaşar, “Edige Destanında Olağanüstü Tipler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 2003, ss. 345-352.

Kalafat, Yaşar, *Bakü - Ceyhan Kültür Hattı Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Asam Yayınları, İstanbul 2000.

Kamalov, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

Karahan, Akartürk, “Kâşgarlı Mahmud’un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri”, *Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları*, (24), (Güz-2012), Ankara, ss. 21-32.

Karakurt, Deniz, “Türk Söylence Sözlüğü”, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*, e-kitap, Türkiye 2011.

Karatay, Osman, “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları: Altın Orda Öncesi”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, (3), (Çorum, 2004), ss. 60-65

Karatay, Osman, “Orta Çağ’da Bosna ve Macaristan: Cebir ve İnadin Tarihi”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, (13-15 Mayıs, 2010), Manisa, ss. 82-94.

Karpat, Kemal, “ Dobruca”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, ss. 482-486.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divâni Lugâti't-Türk*, (çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabala Yayınevi, İstanbul 2005.

Kayapınar, Ayşe, “II. Bulgar Krallığı”, *Balkanlar El Kitabı I*, (drl. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Karam-Vadi Yayınları, Çorum-Ankara 2006, ss. 232-251.

Kayapınar, Ayşe, “Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 810-819.

Keçiş, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Kemaloğlu, Muhammet, “Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (3), 2012, ss. 55-81.

Kemaloğlu, Muhammet, “Terekeme-Karapapak Türkleri Ve Yemek Kültürü (Muş-Bulanık Çevresinde)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (EÜSBED), IV (2), 2011, ss. 415-438.

Kıldıroğlu, Mehmet, “IX-XVI. Asırlarda Yenisey-İrtiş Bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (30), (Erzurum 2006), s.133-166.

Kıldıroğlu, Mehmet, “Kıpçakların Anadolu’daki İzleri” Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Kırgızistan-Türkiye, Manas Üniversitesi Dergisi, (Nisan, 2018), Erişim Tarihi: 07.08.2018, <http://edq.kz/2018/02/04/kipcaklarin-anadoludaki-izleri/>

Kılıç, Mehmet, *Dünyadaki Türkmenler*, Yitik Sahaf Kitapevi, Bursa 1997.

Kırzioğlu, Fahrettin, “Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu’da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578)”, *Türk Tarih Kurumu Konferans Metni*, (15 Ocak), Ankara 1988, ss. 45-50.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznameleri*, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2000.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar İlk Kıpçaklar MÖ. 8. yy-MS. 6. yy Son Kıpçaklar MS. 1118-1195 Ortodoks Kıpçak Atabekler 1267-1578*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, İstanbul 1998.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, V, s.320-334.

Klyashtorny, S. G., Sultanov, T. Ğ., *Türkün Üç Bin Yılı*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Klyashtornyj, Sergej G., “Polovets Problemi (II): Kıpçaklar, Kumanlar Ve Polovetsler”, *Türk Kültürü*, (çev. Cihan Çakmak), (2), Ankara 2013, ss. 175-180.

Klyashtornyj, Sergej G., “The Polovcian Problem (II): Qıpçaqs, Comans, And Polovcians”, [Polovest Sorunu (II), Kıpçaklar, Kumanlar ve Polovestler], *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary*, 58 (3), Budapeşte, 2005, ss. 243-248.

Klyashtorniy, Sergey G., “Erken Hazar Tarihinin Asya Cephesi”, (çev. Egemen Çağrı Mızrak), *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), (Bahar 2014), ss. 195-201.

Koca, Salim, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2011.

Koç, Dinçer, “Asağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi Ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII(1) (Yaz 2012), ss. 455-494.

Koçak, İnci, “Arap kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars”, *X. Türk Tarih Kongresi 22 - 26 Eylül*, TTK Yayınları, Ankara 1986, ss. 1101-1104.

Kononov, Andrey N., “Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”, (çev. Mustafa Uğurlu), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (10), (Ağustos, 2015), ss. 518-526.

Konukçu, E., “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı I*, (3. Baskı), Ankara 2001, s. 352-357.

Konukçu, Enver, “Kutbeddin Aybeg”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, ss. 231-232.

Konukçu, Enver, “Berke Han”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, ss.506-507.

Koprıman, Kâzım Yaşar, “Bahriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, ss. 512-513.

Koprıman, Kâzım Yaşar, “Baybars I” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, ss. 221-223.

Koprıman, Kazım Yaşar, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, (ed. İsmail Hakkı Dursun), Çağ Yayınları, İstanbul 1992, ss. 47-52.

Koprıman, Kâzım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, , Ankara 2002, V, ss. 99-126.

Korkmaz, Asım, “1239’da Kuman-Kıpçakların Macar Krallığı’nın Göçleri ve Bu Göç Hareketinin Sonuçları”, *1. Göç ve Kültür Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları, Ankara 2016, ss. 13-26.

Kormaz, Asım, *11. Ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa 'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2014.

Korkmaz, Zeynep, “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVII, (Aralık 2009), ss. 696-709.

Korobeinikov, Dimitri, “The Cumans in Paplagonia, [Paplagonia'da Kumanlar], *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XVIII, (Bahar, 2005), ss. 29-44.

Kortel, S. Haluk, “Delhi Türk Sultanlarının Telingana Seferleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, IV (1), 2015, ss. 1-26.

Kortel, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât 1206-1414*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Kovacs, Szilvia, “Bortz, A Cuman Chief in the 13th Century”, [Bortz, 13. Yüzyılda bir Kuman şefi], *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58, (3), 2005, ss. 254-266.

Kovalev, Roman K., “Polovtsy”, *Encyclopedia of Russian History, (Rus Tarihi Ansiklopedisi)*, (ed. James R. Millar), (III), New York 2003, ss.1202-1203.

Köprülü, M. Fuad, “Uran Kabilesi”, *Belleten*, VII (26), (1943-Nisan), ss. 227-245.

Köprülü, Orhan F., “Balaban Han”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, ss. 3-4.

Kumekov, Bolat E., *Arap Kaynaklarına göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, (çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinuulu), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Kumekov, Bolat, “Kimekler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 767-775.

Kumru, Nurdan, *P. V. Golubovskiy ve Eseri: Peçenegi, Torki i Polovtsı Do Naşestviya Tatar: (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar (Tercüme- Tahlil)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Kun, Tibor Halasi, “Türk-Macar Akrabalığı Üzerine”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, VI (18), (Ocak-1990), ss. 885-892.

Kurat, Akdes Nimet, “Kazan Hanlığı (1437-1556)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIII, ss. 441-452.

Kurat, Akdes Nimet, “Kazan Hanlığı”, *D.T.C.F. Dergisi*, XII, (3-4 Eylül-Aralık), 1954, ss. 227-248.

Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (3. Baskı), Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Kurat, Nimet Akdes, “Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya Tarihi)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, ss. 182-187.

Kurulay, Sezin Orhan, *Hûdud el-Âlem'e göre 10. Asır'da Türk Boyları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

Kuzeyev, R.G., *İtil-Ural Türkleri*, (çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015.

Kürkçüoğlu, Erol, *Nahçıvan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Kültürel Yayınları, Erzurum 2007.

Laypanov, Kazi T., Miziyev, İsmail M., *Türk Halklarının Kökeni*, (çev. Hatice Bağcı), (3. Baskı), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Lewis, Bernard, *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (çev. Selen Y. Kolay), Arkadaş Yayınları, Ankara 2006.

Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, (çev. Sadrettin Kraratay), TTK Yayınları, Ankara 1986.

Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, (3. Baskı), (çev. Ahmet Temir), TTK Yayınları, Ankara 1995.

Manov, Atanas, *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, (çev. M.Türkeracaroglu), TTK Yayınları, Ankara 2001.

Mcevedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev. Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Mehmedov, İsmail, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı (Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

Mehmet Emin Resûlzâde, *Kafkasya Türkleri*, (1. Baskı), (drl. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Salahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

Menabit, Ciden Sena, “Romanya Türklerinin Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Dayalı Dili ve Söz Varlığına Genel Bir Bakış” *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri II*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (21-26 Kasım 2005), Ankara 2009, ss. 867-872.

Merçil, Erdoğan, “Merkez ve Doğu Türkleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, ss. 1154-1159.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Mervezi, *Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India: Arabic Text* (Circa A.D.1120), [Çin üzerine, Türkler ve Hindistan: Arapça Metin (Milattan sonra 1120 dolayları)], (ter. Vladimir Minorsky), Londra 1942.

Mesudi, *Muruc Ez-zeheb “Altın Bozkırlar”*, (çev. D.Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

Met Çünatikho Yusuf İzzettin Paşa, *Kafkas Tarihi*, (ter: Fahri Huvaj), Adige Yayınları, Ankara 2002.

Minhac-ı Sirac El Cüzcani, *Tabakat-ı Nasıri Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, (çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Mukusheva, Raushangül, “Kun Miatyank (Kıpçakça Otçe Nas) ve Kıpçak Sayısmacaları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII, (2), İzmir 2008, ss. 141-149.

Mustafa Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lüğatlere Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.

Nagy, Eva Kincses, "Yok Olan Bir Halk Ve Yok Olan Bir Dil Macaristan'daki Kumanlar Ve Kumanca". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, (2), 2013, ss. 157-170.

Nakracas, Georgios, *Anadolu Ve Rum Göçmenleri Kökeni*, (çev. İbrahim Onsunoglu), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003.

Necef, Ekber N., *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi (Oğuzların Ortaya Çıkmasından – XIV. Asırlar)*, Qanun Yayınları, Bakû 2010.

Nesibli, Yunis, "Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 722-730.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1995.

Northrup, Linda, "The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390", [Bahri Memlûk Sultanlığı, 1250-1390], *The Cambridge History of Egypt (İslamic Egypt, 640-1517)*, (ed: Carl F. Petry), Cambridge 1998, ss. 228-244.

Nurmemmet, Annaguli, *Oğuz Yurdu*, Devran Matbaa Yayınları, Ankara 2001.

Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tatav Yayınları, İstanbul 2002.

Oğuz, Yunus, *Qadim Türkler ve Passionarlık Nazariyyesi L. N. Qumilyov'un Tedqiqatlarında*, Aposrof Çap Evi, Bakû 2012.

Orkun, Hüseyin Namık, "Kumanlarda Arma", *Türklük*, I (2), İstanbul, ss. 142-144.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2011.

Ostrowski, Donald, “Kazan Hanlığı'nda İdarî Yapı”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIII, ss. 453-459.

Ögel, Bahaddin, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüceçiler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (1\3), Ankara 1957, ss. 247-278.

Ögel, Bahaddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, MEB Yayınları, İstanbul 1971.

Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, (5. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 2010.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Ölmez, Mehmet, “Sarı Uygurlar Ve Sarı Uygurca” *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, (98), (Nisan 1996), ss. 31-37.

Önal, Mehmet Naci, “Romanya Dobruçası Tatar Halkının Sözlü Edebiyatları”, *Problemi Filologii Narodov Povolzvya Sbornuk Smameu*, Moskova 2010, ss. 204-209.

Önder, Ali Tayyar, *Türkiyenin Etnik Yapısı (Halkımızın Kökenleri)*, (52. Basım), Kripto Yayınları, Ankara 2012.

Özaydın, Abdülkerim, “Harezmsahlar Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, ss.1400-1420.

Özaydın, Abdülkerim, “Hârizm”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, ss. 217-220.

Özaydın, Abdülkerim, “Kutbüddin Hârizmşah”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, ss. 484-485.

Özbek, Süleyman, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Calut Savaşı ve Sonuçları", *Askeri Tarih Bülteni*, XVI (31), Ankara 1991, ss. 11-21.

Özbek, Süleyman, “El-Melikü'z-Zahir Rüknü'd-din Baybars Zamanı Memlük Devletinin Dini Siyaseti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (IX), İzmir 1994, ss. 289-307.

Özkan, Selim Hilmi, “Sultan Kalavun ve Haçlıların Ortadoğu’dan Temizlenmesi (1279-1290)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Kemal Göde Armağanı*, (Isparta, 2013), ss. 503-526.

Öztekten, Özkan, “Tarihten Bugüne Başkurtlar”, *Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, ss.70-91.

Öztuna, Yılmaz, *İslam Devletleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Öztürk, A., “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları” *Gazi Türkiyat*, (89), 2011, ss. 321-334.

Özyetgin Melek, “Altın Ordu Hanlığı’nın Resmi Yazışma Geleneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VIII, ss. 819-830.

Palabıyık, Hanefi, “Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, ss. 509-521.

Parmaksızoğlu, İsmet, Çağlayan, Yaşar, *Genel Tarih -I (Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri)*, Funda Yayınları, Ankara 1976.

Paşeyeva, Mehebbet, “Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış”, *III. Uluslararası Folklor Konferansı*, Bakû 2005, ss. 2505-2516.

Peler, Göççe Yükselen Abdurrazak, *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Gregoryan Kıpçakların Etnik Kökenleri Tarihi gelişimleri ve nihai oluşları)*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Pritsak, Omeljan, “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 509-521.

Radloff, W., *Sibirya'dan I*, (çev. D. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1954.

Rodoplu, Fatma, “İkinci Bulgar Devleti'nin Kuruluşunda Kumanların Rolü”, *Avrasya Etütleri, Balkanlar Özel Sayısı*, 22 (50), (Bahar, 2016) Ankara, ss. 219-234.

Rasovskiy, D. A., “Kumanlar, Kuman Topraklarının Sınırları”, (ter. Mualla Uydu Yücel), İÜFTD, (40), İstanbul 2004, ss. 159-186.

Rasonry, Laszlo, *Tuna Köprüleri*, (çev. Hicran Akın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

Rosany, Laszlo, “Ortaçağda Erdel'de Türklüğün İzleri” *II. Türk Tarih Kongresi*, (20-25 Eylül 1937), İstanbul 1943, ss. 577-582.

Rosany, Laszlo, “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Bulleten Dergisi*, III, (11-12), TTK Yayınları, Ankara 1944, ss. 401-422.

Rosany, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yayınları, Ankara 1993.

Rosany, Laszlo, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.

Rosany, Laszlo, “Kuman Özel Adları”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, (III. IV. V. VI), Ankara Üniversitesi Basımevi, (1966-1969), ss. 71-144.

Rubruk, Wilhelmson, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul, 2001.

Ruysbroeckli, Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (ed. Peter Jackson, David Morgan), (çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Sadykbekov, Kurmangazy, “Memlûk Kıpçak Türkçesi İle Yazılmış Dini Eserler Ve Özellikleri”, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3 (2), ss. 119-125.

Safran, Mustafa, “Kuman / Kıpçaklar”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 785-792.

Salman, Hüseyin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (ed. Cemil Öztürk), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2005.

Samedzadeh, Habib, “Dede Korkut Kitabında Oğuz-Kıpçak Türklerinin Münasebetleri”, *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2011, ss. 407-408.

Saray, Mehmet, “Astarhan Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, ss. 505-506.

Savinov, D.G., “Yenisey Kırgızları İle Kimaklar'ın IX.-X. Yüzyıllardaki Etnik Kültürel Münasebetleri” (ter. Mehmet Tezcan), *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yayınları*, (7), (Şubat 2010), ss. 35-51.

Schiltberger, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Spinei, Victor, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, [Onuncu Yüzyıldan Onüçüncü Yüzyıla kadar Tuna Deltası'nın kuzeyindeki Romenler ve Türk Göçebeleri], Brill, Leiden-Boston 2009.

Stoyanov, Valeri, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 798-809.

Subaşı, Ömer, “Arap Akınlarına Kadar Artvin ve Çevresi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), Erzurum 2013, ss. 323-342

Subaşı, Ömer, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8 (5) (Bahar, 2013), Ankara ss. 705-731,

Sulti, Rüstem, *Edigey Destanı*, Türksoy Yayınları, İstanbul 1998.

Sümer, Faruk, “Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülâhazalar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, II (30), (Ocak 1952) İstanbul, ss.31-62.

Sümer, Faruk, “Kimek” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, ss. 25-26.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, (2. Baskı), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.

Sümer, Faruk, *Türk Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, Ders Kitapları Yayınları, İstanbul 1997.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

Şeşen, Ramazan, “Eyyûbiler” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, ss. 20-31.

Şeşen, Ramazan, *Salahaddin Eyyûbi ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, Mesâlûku'l Ebsar, *Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul 2014.

Taneri, Aydın, “Harezşahlr”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1997, XVI, ss. 228-231.

Taneri, Aydın, *Harezşahlr, Tarihte İslim Devletleri Serisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Tarcan, Halûk, *Tarihin Başladığı Ön-Türk Uygarlığı (Resmî Tarihin Çöküşü)*, Ön-Türk Uygarlığı Araştırmaları Merkezi Töre Yayınları, İstanbul 2006.

Taşğıl, Ahmet, “Hazarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, s. 116-120.

Taşğıl, Ahmet, “IV.-XI. Asırlar Arasında Türklerin Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya Göçleri”, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, (31 Mayıs-04 Haziran 2004), Kırım 2005, ss. 198-205.

Taşğıl, Ahmet, “Kasım Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss.543-544.

Taşagül, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, (2. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Taşagül, Ahmet, *Gök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, (5. Baskı), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

Tavkul, Ufuk, "Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", *Kırım Dergisi*, 13 (50), 2005, ss. 29-39.

Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri (Türk Tarihinin Hazin Yaprakları)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (XXV), İstanbul 1971, ss. 1-38.

Tekindağ, M. C. Şehabettin, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Tarih Dergisi \Turkish Journal of History*, (25), 2011, ss. 1-38.

Tellioğlu, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme" *Türkoloji Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 2007, ss. 654-664.

Tellioğlu, İbrahim, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, (48), (Kış 2015), ss. 59-78.

Tellioğlu, İbrahim, "Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler", *Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Dergisi*, s. 3079-3081.

Tellioğlu, İbrahim, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (5), Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 33-53.

Tellioğlu, İbrahim, “Türklerin Karadeniz’e Çıkışında Zigana Vadisi’nin Önemi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (21), 2016, ss. 163-172.

Tellioğlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007.

Tellioğlu, İbrahim, “Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (18), 2015, ss. 93-112.

Tellioğlu, İbrahim, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

Temir, Ahmet, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.426-427.

Temur, Ahmet, “Kazan Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, ss. 409-414.

Tezcan, Mehmet, *Karadeniz Ve Kafkasya (Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde)*, Serander Yayınları, Trabzon 2012.

Tibor Halasi Kun, “Philologica, I”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, V, (1), 1947, ss. 1-37.

TTTC Kolektifi, *Tarih II (Orta Zamanlar)*, (haz. M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey, Yusuf Ziya Bey), Devlet Matbası Yayınları, İstanbul 1931.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı), Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.

Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi I*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuz-nâmesi Tercüme ve Tahlili)*, (2.Baskı), Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s.49.

Toparlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1993.

Troadec, Anne, "Baybars and the Cultural Memory of Bilād al-Shām: The Construction of Legitimacy", *Mamlūk Studies Review*, (18), Université Paul Valéry Montpellier III, Centre Louis Pouzet, Beyrut 2014, ss.113-147.

Tunç, Zekiye, "En Eski Çağlardan Hazar Devleti Akınlara Kadar Azerbaycan'da Türk İzleri", *Capaddocia Journal of History and Social Sciences*, Ahlen/Germany 2015, ss.202-212.

Tunç, Zekiye, "Karadeniz Bölgesinde Hristiyan Oğuz Boyları", 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Mayıs 2014)*, Ankara 2015, s.7.

Tunç, Zekiye, *Malazgirt Öncesi Kafkasya'da Türk Varlığı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2012.

Turan, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul 1969.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Türk Dünyası Atlası, *İslam Öncesi Dönem*, (haz. Yavuz Tiryaki), Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 102.

Türkoğlu, İsmail, “Karaçay Balkarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 330-381

Türkoğlu, İsmail, “Kazan Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, ss. 136-138.

Ufuk Tavkul, “Tarihi ve Etnik yapısıyla Kafkasya”, *Kafkaslar Özel Sayısı-II*, Yeni Türkiye Dergisi, (ed. Hasan Celal Güzel), (72), (Temmuz–Aralık, 2015), Ankara, ss. 20-31.

Ulutaş, Selcen Özyurt, “Bulgaristan’da Bir Türk Yurdu: Deliorman”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, (13-15 Mayıs, 2010), Manisa, ss. 464-476.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyon). (Notlar: Edouard Dulaurier), (çev. M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Usta, Aydın, “Moğol İstilasası Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmşahlar Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, ss. 897-903.

Usta, Aydın, “XIII. Yüzyıldaki Moğol İstilâsına Kadar Kıpçakların Kafkasya’daki Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, (TTDTKD), (154), İstanbul 1999. ss. 36-43.

Ülküsal, Müstecip, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

Ülküsal, Müstecip, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Yayıncılık, İstanbul 1980.

Ünal, Fatih, “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (TEAD), (38), Erzurum 2008, ss.222-252.

Vásáry, István, “Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, (çev. Serkan Acar), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (1), 2014, ss. 327-340.

Vasary, İstvan, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Vasary, İstvan, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, (çev. A. E. Akkoyunlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

W. Bang, G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.

W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (çev. İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Yakubovsk, A., “İbn-i bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) Ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi”, *Dil Tarih ve Coğrafya Dergisi*, (DTCF) (çev. İsmail Kaynak), (1-2), Ankara, (Mart-Haziran, 1954), ss. 207-226.

Yakubovskiy, A., *Altın Orda ve Çöküşü*, (çev. Hasan Eren), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976.

Yakupoğlu, Murat, “Polonya (Lehistan) Türkleri”, *TDA*, (62), (Ekim, 1989), ss. 215-231.

Yalçın, M. Fatih, “Bahrî Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (11), Ankara 2013. ss. 389-405.

Yalvar, Cihan, “Deşt-İ Kıpçak'ta Moğol Hâkimiyeti Ve Kuman-Kıpçaklar”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2 (1), (Ocak 2018), ss. 33-29.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.

Yılmaz, Mövlud Uluğtakin, *Türk Xolqlarının Ortaq Atababaları*, (haz. Fazil Karaoğlu), Batı, Göytürk 1997.

Yiğit, İsmail, “Kalavun”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 227-228.

Yiğit, İsmail, “Kutuz”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, ss. 500-501.

Yiğit, İsmail, “Memlûkler”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, ss. 91-100.

Yiğit, İsmail, *Memlûkler 648-923 /1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.

Yorulmaz, Osman, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Yuri Siharulidze, *Alexandre Manvelişvili, j. Gogebaşvili, Tsatebatsaşi, İvane Cavahişvili, Biçi Tezelişvili, Mihako Tsereteli, Mariam Lortkipanidze, Trabzon'dan Abhazyaya Dogu Karadeniz Halkları Tarih Ve Kültürleri*, (çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul 1998.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (ter. Reşit Rahmedi Arat), Ankara 1991.

Yüce, Nuri, “Harizm Türkçesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, V, ss. 504-514.

Yücel, Mualla Uydu, “Balkanlar'da Peçenekler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, II, ss. 714-726.

Yücel, Mualla Uydu, “Balkanlar'daki Türk Boylarının (Peçenek, Uz, Kuman) Sosyo-Kültürel Değişimlerinde Osmanlının Rolü”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Bükreş, Romanya (1-5 Kasım), 2006, *İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IR CI CA)*, İstanbul 2011, ss. 729-741.

Yücel, Mualla Uydu, “Kıpçak” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, ss. 420-421.

Yücel, Muallâ Uydu, “Selçuklu Çağında Kuman-Kıpçaklar”, *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, IV (12), (Eylül, Ankara), 2014, ss. 65-86.

Yücel, Mualla Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Zachariadu, Elizabeth A., “Trabzon'da Kuman Adları”, (çev. Murat Keçiş), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (XVIII), (Bahar, 2015), ss. 45-48.

Zaitsev, İlya V., “Sibir Hanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIII, ss. 812-824.

Zakiev, M., *Türkler Kimdir*, (drl. Halit Yaşarkurt), (Yayınevi Yazılmamış), Temmuz 2016.

Zelyut, Rıza, *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*, (2. Baskı), Fark Yayınları, Ankara 2008.

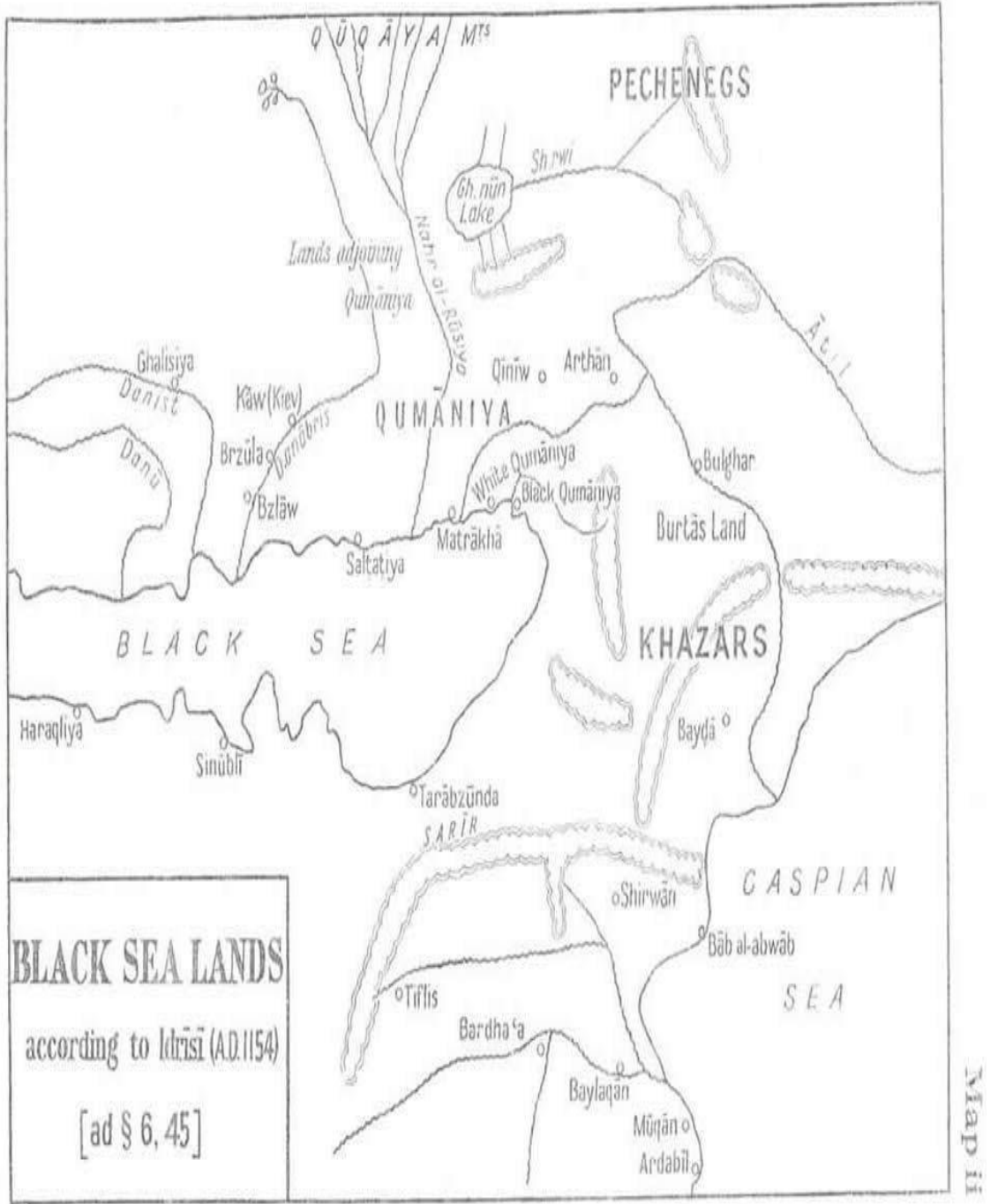
Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (ter. Zeki Meğamiz), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1978.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi Ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Yayınları, Ankara 2001.

Ziyâde, Nikola, “Ayn-ı Câlût’da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”, (çev. İbrahim Ethem Polat), *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, III (11), Ankara, (Güz, 2003), ss. 151-156.

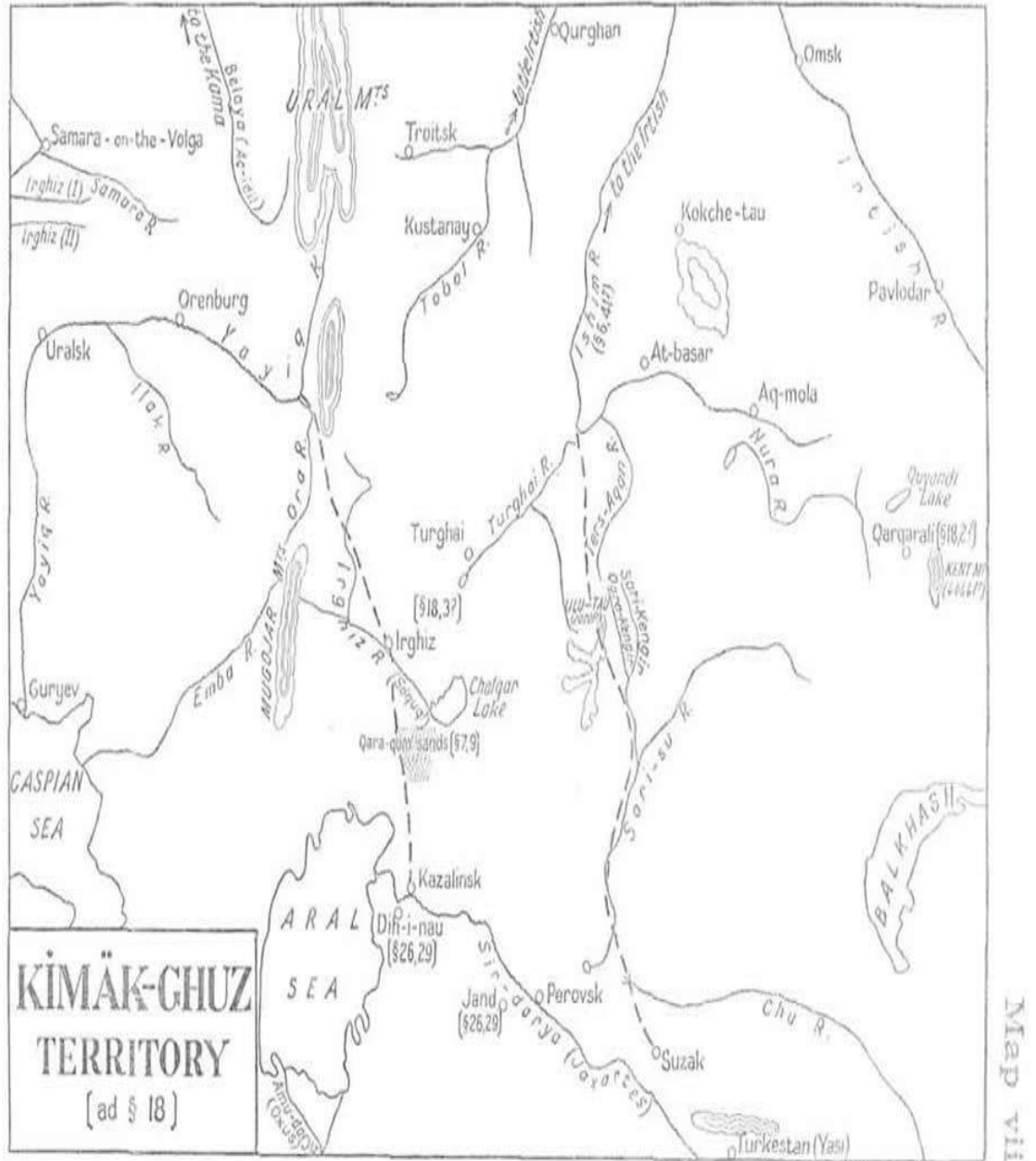
Zobian, Maria Lazerescu, “Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak-Rumanian Relations”, [Onüçüncü Yüzyıl Moldavyası'nın Adı Olarak Cumania Deşt-i Kıpçak ve Doğu Eflak: Kıpçak-Romen İlişkilerinin Bazı Yönleri], *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, VIII, Florida 1984, ss. 266-267.

EKLER

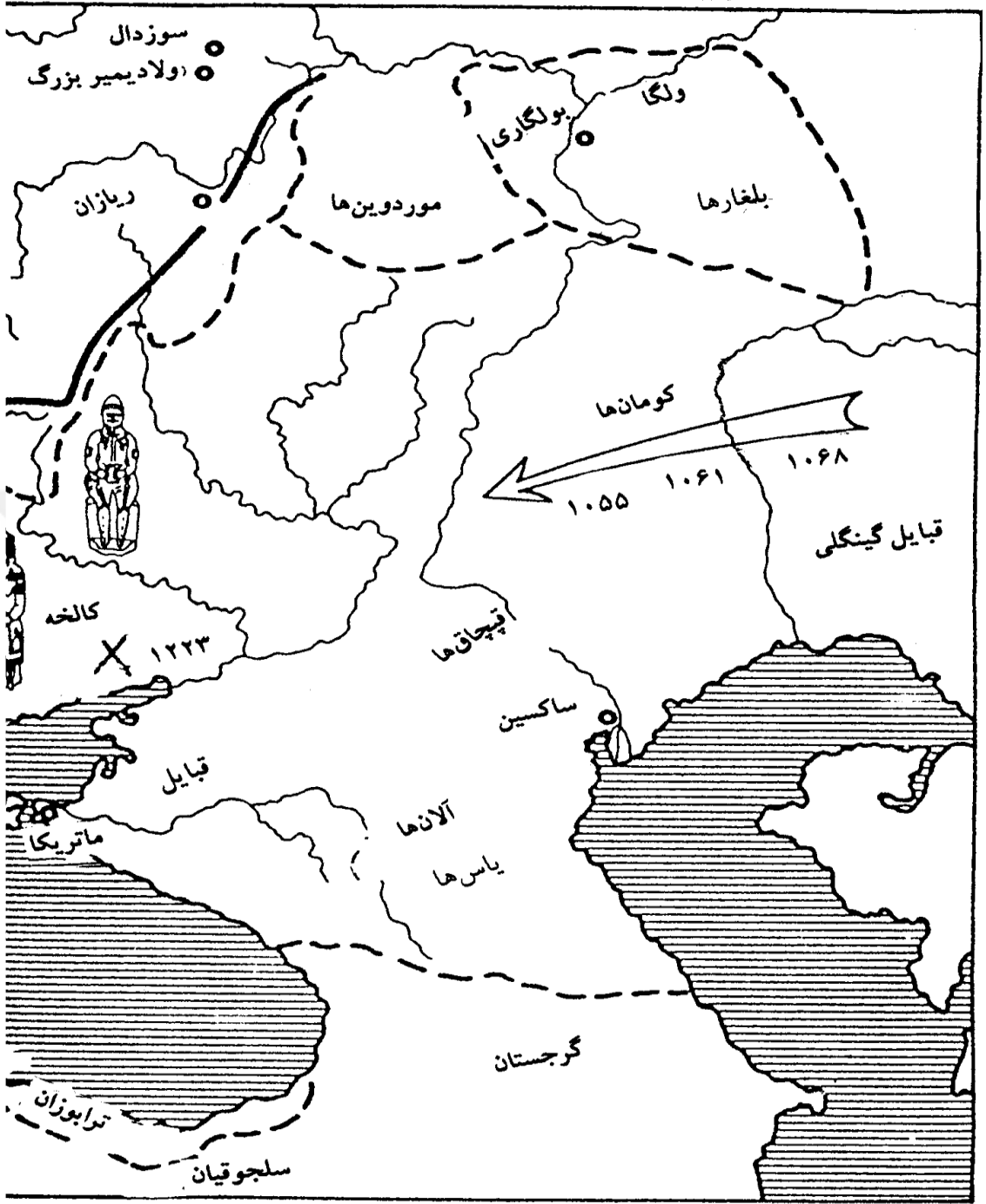
Ek 1. Doğu Avrupa'da Kumanya Bölgesi

(Hudūdū'l-Ālam, *The Regions of the World*, (Terc. Vladimir Minorsky),

Ek 2. Hudûdü'l-Âlam'da Kimekler ve Oğuz Toprakları

(Hudûdü'l-Âlam, *The Regions of the World*, (ter. Vladimir Minorsky), s.307.)

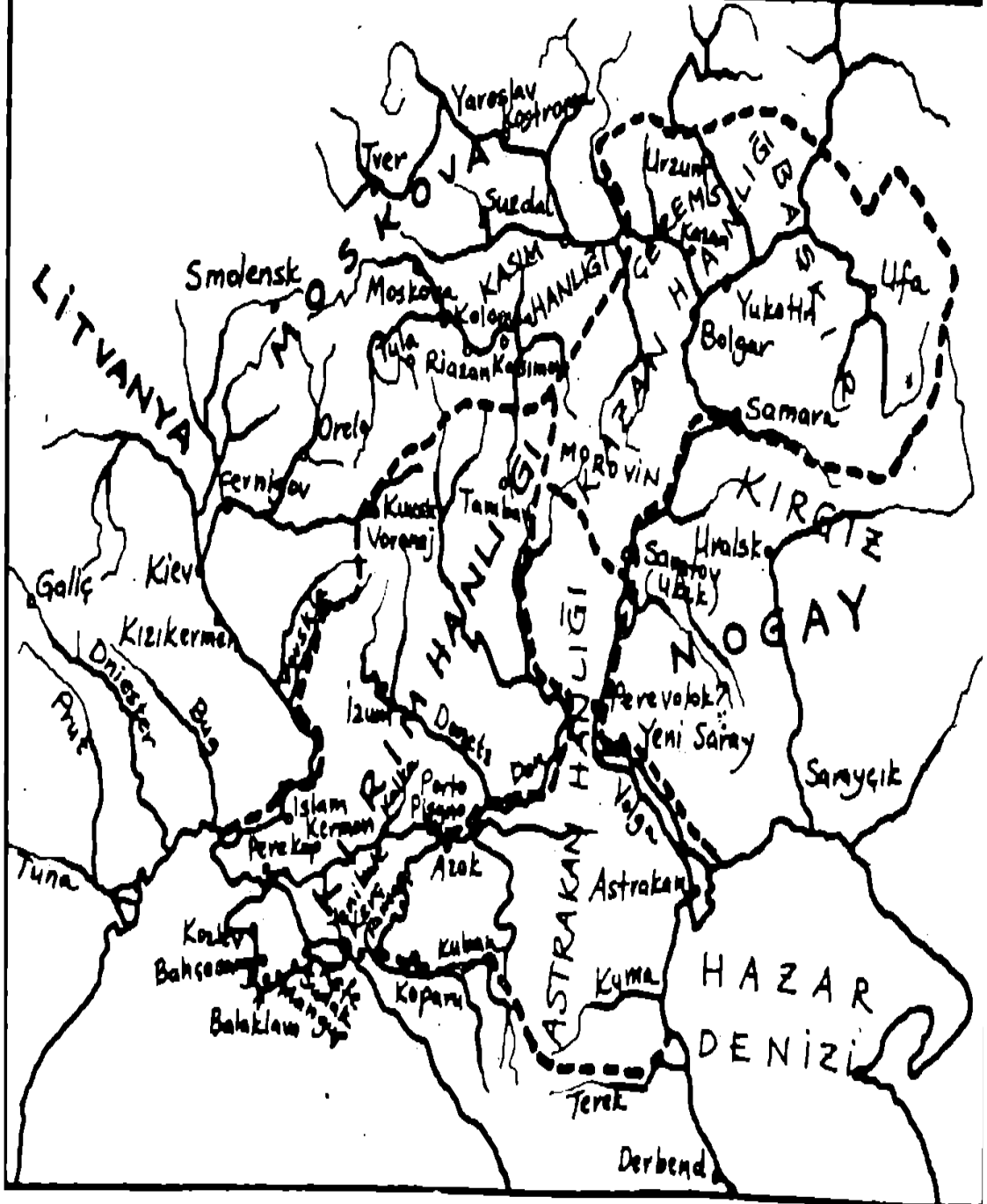
Ek 4. Farsça Haritada, Karadeniz'in Kuzeyinde Kumanlar, Kıpçaklar ve Kanglılar

(Adras Ploczi Horvath, "Peçenekler- Kumanlar,-Yaslar", *Steppe Peoples in Medieval Hungary*, (ter. Ruqeyye Behzadi), Tahran, (Güneş yılı 1375), 1989, s. 29)

Ek 5. XI. yüzyılda Rus-Kiev Devleti ve Kıpçaklar

(İzzet Çıvgın, *Orta Çağ Tarihi*, s. 265)

Ek 6. Deşt-i Kıpçakta Hanlıklar Dönemi

(Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 427.)

Ek 7. Kıpçak Atabek Yurdu

(İkram Çınar, *Atabek Yurdu* (Jeokültürel Yaklaşım), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	Fatma KAÇAR MANAY
Doğum Yeri ve Tarihi	Kdz. Ereğli/17.02.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Karabük Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih
Y. Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih A.B.D.
Bildiğin Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Öğretmenler Pazarı Kitap-Kırtasiye Mağazası \ Muhasebe Sorumlusu Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Sinop Bürosu \ Bilgisayar İşletmeni
İletişim	
E-Posta Adresi	f.kacar@anadolu.edu.tr
Tarih	15.01.2019

